

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FYNSKE MINDER 1995

FYNSKE MINDER 1995

FYNSKE MINDER 1995

Udgivet af
Odense Bys Museer

Indhold

Glemte billeder Museumsinspektør, mag.art. Anne Christiansen	6
Triumf og tragedie Museumsinspektør, cand.phil. Claus Chr. Koch	22
Naturmedicin i Jernalderen Cand.phil. Aase Gyldion Andersen	38
Historiens lange linier Museumsinspektør, cand. mag. Anders Myrtue	42
Galgedil ved Otterup Museumsinspektør, cand.phil. Nils M. Jensen	54
Metalstøbning i sen bronzealder Konserveringstekniker Bjarne Lønborg	59
Den lille Idas dukkeseng Museumsdirektør, cand. mag. Niels Oxenvad	64
Anne Marie Carl-Nielsen og Matisse Dr.phil. Esther Nyholm	68
Møllemarkens veje og huse Museumsinspektør, dr.phil. Henrik Thrane og teknisk tegner Claus Madsen	77
Dalum Klosters Vestfløj Cand. phil. Eskil Arentoft	92

Årsberetning 1994

Glimt fra Odense Bys Museer	103
Glimt fra Bevaringsafdelingen	108
Glimt fra Bygningshistorisk afdeling	110
Glimt fra Undervisningsafdelingen	112
Glimt fra Fyns Oldtid Hollufgård	114
Glimt fra Møntergården - Odense Bymuseum	128
Glimt fra Den fynske Landsby	134
Glimt fra Fyns Kunstmuseum	136
Glimt fra H.C.Andersens Hus/H.C. Andersens Barndomshjem	140
Glimt fra Carl Nielsen Museet/Carl Nielsen Barndomshjem	148
English Summary	155
Deutsche Zusammenfassung	167
Museernes adresser og telefonnumre	179
Kolofon	180

Farvefotografier på bogens indersider:

Carl Neumann. "Slaget på Rheden 1801", 1880.

C.W. Eckersberg "To russiske linieskibe og en fregat lægger bi", 1829.

Glemte billeder

Anne Christiansen

Fyns Kunstmuseum er i besiddelse af ialt 2.487 inventarnumre, hvoraf nogle dækker en serie af værker f.eks. en grafikmappe med flere tryk eller en række på tre malerier, der hører sammen. En stor del af de bedste af disse malerier, skulpturer, installationer, grafik og kunsthåndværk er udstillet permanent på 1. sal i museumsbygningen - undertiden også i hele eller dele af stueetagen afhængigt af, om huset samtidig rummer en større eller mindre pladskrævende særudstilling. En mindre gruppe arbejder, ligeledes blandt museets bedste, er løbende udlånt til skiftende særudstillinger i ind- og udland, ligesom museet selv ofte låner fra kollegamuseer. En stor del af museets værker opbevares i magasiner, enten i selve museumsbygningen eller i fjernmagasin. Endelig opfylder museet ønsker fra andre museer og ikke-museale institutioner om langtidslån, uddeponeringer af værker.

Museet har selvsagt pligt til at holde orden på egen samling, herunder til stadighed at vide, hvor hvert enkelt værk er placeret, og i hvilken bevaringsmæssig stand det befinder sig i. Derfor bør der løbende føres tilsyn med alle disse genstande. Det er ikke det store problem at holde øje med værkerne i museumsbygningen, ligesom der er fuld kontrol over de værker, der i den allerseneste tid er blevet placeret i Odense Bys Museers helt nye og hensigtsmæssigt indrettede fjernmagasin. Udlånte værker kontrolleres naturligvis for skader inden afrejse og umiddelbart efter hjemkomst; der er heldigvis sjældent noget at klage over her, idet fagfolk på de lånende museer generelt behandler værkerne med respekt og omhu, hvilket også gælder de transportfirmaer, som kunstmuseerne benytter.

Anderledes forholder det sig med de værker, der er uddeponeret på ikke-museale institutioner såsom skoler, gymnasier, højskoler, plejehjem, sygehuse, domhuse, kaser-

ner og hjemmeværnsregioner. Tilsynsbesøg på uddeponeringsadresserne er derfor - ifølge min opfattelse - vigtig ud fra den formening, at tager museet selv sagen alvorligt, så smitter det antageligt af på de ansvarlige på uddeponeringsstederne. Men en sådan holdning er måske meget tidsbunden. I alle tilfælde synes der ikke førhen at have været ført en konsekvent linie med hensyn til tilsynet med de mange værker museet i årenes løb har sendt i eksil.

I 1948 forsvandt hele museets samling af gipsafstøbninger af skulpturer fra græsk og romersk antik samt italiensk renaissance ud af huset sammen med gipsafstøbninger af originale modeller til en lang række danske 1800-tals skulpturer for at skabe plads til udstilling af den første del af revisor J.W. Larsens samling af moderne dansk kunst; en af betingelserne for modtagelsen af denne donation var, at den skulle være tilgængelig for publikum i udelte stand (hvilket den stort set var indtil 1988, hvor denne klausul udløb). Mens afstøbningerne af antikkens og renæssancens skulpturer blev uddeponeret på byens gymnasier og uddannelsesinstitutioner, hvor de kunne gøre nytte i undervisningsmæssigt øjemed, så overgik afstøbninger og modeller af det forrige århundredes skulpturer på et tidspunkt til opmagasinering på Christiansborg Slots loft sammen med tilsvarende værker fra en lang række andre danske kunstmuseer. I princippet har de lokale uddannelsesinstitutioner fortsat ansvaret for de deponerede værker, mens genstandene fra folketingsbygningens loft i 1989 returneredes til et lokalt fjernmagasin.

I årene 1964-70, hvor Odense Bys Museers kunstsamling blev professionaliseret, blev snesevis, ja op imod et par hundrede malerier og enkelte skulpturer uddeponeret. To forhold gjorde sig utvivlsomt gældende: For det første en sortering af genstandene i samlingen, hvor man set med kunsthistoriske øjne så at sige skilte skidt fra kanel; for det andet et forsøg på at skaffe plads til anden del af revisor J.W. Larsens donation, der blev overdraget til museet i 1962 nogle få år efter testors og hustrus død. Samtidig med, at museet således fik skabt bedre plads til, hvad man dengang anså for de bedre værker på de ringeres bekostning, kunne man glæde en lang række institutioner med langtidslån af kunst. Af korrespondancen fra slutningen af 1960'erne fremgår det, at der var så stor efterspørgsel på inddeponeringer fra museet, at langt fra alle kunne efterkommes. Der har i årenes løb været en vis udskiftning i rækken af uddeponerede værker, ligesom en række værker har rokeret mellem forskellige institutioner.

Ved min tiltrædelse i 1992 tilsagde min nysgerrighed og ordenssans mig, at jeg måtte

have rede på, hvilke værker, der opholdt sig på hvilke adresser og i hvilken bevaringsmæssig stand, de befandt sig i. Meget optimistisk påbegyndtes en tilsynsrunde, men den gik snart i stå, fordi der ikke var pinlig orden i sagsmappen vedrørende uddeponeringer. Sådan forholdt det sig indtil efteråret 1994, hvor museet blev brændt af med hensyn til en planlagt særudstilling, som en udefra kommende institution havde lovet at påtage sig at skaffe midler til. På museet var vi derfor tvunget til at finde på noget at hænge op i de lokaler, der ellers ville stå gabende tomme grundet den aflyste og udskudte udstilling. En nærliggende - og for museet omkostningsfri - løsning var derfor, at få rådet bod på den dårlige samvittighed overfor uddeponeringssagen ved at få bragt orden i den og hjemkalde en større gruppe af uddeponerede arbejder, der ikke havde været aflagt tilsynsbesøg i de foregående år; alle disse værker kunne man så meget passende udstille. Det skete under den ret slagkraftige titel, "Glemte billeder", der blev vist i perioden den 18. november 1994 - 15. januar 1995. Det blev til hjemkaldelse af 119 arbejder fra 31 adresser fordelt med én i København, to i Jylland og resten på Fyn. Tilsynsbesøg på de mange spredte institutioner ville have kostet måneders arbejde og dertilhørende rejseomkostninger. Nu sparede der tid og penge, idet værkerne kom til museet - og ikke omvendt - og uddeponeringsstederne betalte transportomkostningerne (sidstnævnte indgår som en aftale i uddeponeringsbetingelserne).

De mange uddeponeringsadresser fik hjemkaldelsen medio oktober 1994 med henblik på afhentning af vognmand primo november. I de fleste tilfælde gik det glat, men på enkelte institutioner havde man svært ved at finde de pågældende værker, som i mange tilfælde havde opholdt sig i det fremmede under skiftende ledelse/personale, hvorved erindringen om låneaftalen - og værkerne - var gledet ud af den fælles hukommelse. Så ikke alle arbejder var kommet i hus, da ophængningen på museet startede den anden uge i november. Men de manglende værker dukkede efterhånden alle op, bortset fra et: et maleri, som var en testamentarisk, men ikke realiseret gave til museet.

Glemte billeder

Udstillingen "Glemte billeder" blev vist i seks lokaler i museets stueetage, inklusiv museets hovedrum, den store skulptursal med ovenlys. Her placeredes de største malerier, der sigende nok også var de ældste, mens de øvrige blev ophængt nogenlun-

de kronologisk i de tilstødende lokaler. På museet var vi glædeligt overraskede over kvaliteten af i alle tilfælde nogle af de hjemkomne værker. Nogle af os havde set visse af arbejderne på tilsynsbesøg, men ingen af os havde været ansat længe nok til at have nået hele vejen rundt på sådanne besøg eller huske dem fra før deres uddeponeringstid. Også museets publikum fandt, at ideen med at vise disse "glemte" malerier og skulpturer var interessant. Mange besøgte udstillingen til trods for, at julemåneden traditionelt ikke er præget af den store tilstrømning af gæster. Overraskende var det især, at pressen viede udstillingen så megen interesse.

Hvad var det så for værker, museet i årene efter 1964 havde valgt at uddeponere? Bortset fra nogle få skulpturer - gipsafstøbninger af henholdsvis en antik græsk gravstele samt af tre danske skulpturer fra slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet, en original skulptur af Henry Heerup fra 1930'erne og de fire oprindelige facadeskulpturer - var det udelukkende danske malerier. Det ældste af disse var et stort guldaldermaleri af Chr. Albrecht von Benzon med titlen "Knud den Helliges drab i Sct. Albani kirke 1086", 1843. Derpå fulgte en række værker af malere, der nok havde lært af guldaldermalerne, men så var sprunget i den mere nationalromantiske retning; heriblandt var malerier af Carl Bøgh, Anton Melbye, Carl Neumann og C. F. Aagaard. Værker fra den realistiske periode var godt repræsenteret med kunstnere som bl.a. Georg Achen, Carl Holsøe, Valdemar Irminger, Vilhelm Kyhn, N. P. Mols, Thorvald Niss, Julius Paulsen, Michael Therkildsen og Herman Vedel. Fra tiden omkring århundredskiftet var der kun nogle få, herunder et af Ernst Zeuthen. Bortset fra et enkelt sent maleri af Sigurd Swane var Fynboerne ikke repræsenteret, det var derimod den næste generation af fynske malere, såsom Regnar Langes, Knud Larsen, Niels Lindberg og C. A. Tersløse. Fra den modernistiske periode var nogle stykker: et maleri af Kræsten Iversen, fire af Olaf Rude og et af William Scharff. Blandt de yngre kunstnere dukkede navne som Mogens S. Andersen, Poul Ekelund, Niels Grønbech, Viggo Bertram Jacobsen, Aksel Jensen og Svend Saabye op med værker af henholdsvis Preben Hornung og Mogens Zieler, begge fra 1963, som de seneste. Fordelt på de forskellige perioder i kronologisk orden var der motivisk set tale om historiemaleri, landskabsmaleri, skildringer fra dagliglivet, herunder fra landbrugets hverdag, figurstudier, portrætter og gruppeportrætter samt abstrakte kompositioner. Kvalitetsmæssigt lå tyngden absolut blandt de ældre værker, men dette synspunkt er vel at mærke farvet af en opfattelse anno 1995. Eftertiden vil muligvis se anderledes på det, ligesom museet i dag finder

det uforståeligt, at man tidligere lod 10-15 af de "Glemte billeder" forsvinde ud af huset for en længere periode. I alle tilfælde er ti af dem blevet inkorporeret i den i sommeren 1995 nyophængte permanente samling. Men sådan skifter smag og behag jo. Man kan i denne forbindelse glæde sig over, at museumsloven ikke tillader, at museerne sælger ud af egen samling til andre end kollegainstitutioner. Er et værk én gang optaget som museumseje, forbliver det sådan, hvis ikke der ekstraordinært gives dispensation fra Statens Museumsnævn (for statsanerkendte museers vedkommende) eller Kulturministeriet (for de statslige museers vedkommende).

Det var uhyre interessant at erfare, hvad der gemte sig i sagen om uddeponeringer efter 1964. Men ret uhyggeligt var det at se på de hjemvendte værker med de bevaringsmæssige briller på. Ved selv et nok så overfladisk blik på malerierne og skulpturerne måtte man desværre konstatere, at der var tale om mange skader og en hel del alvorlige skader. Derfor blev Fælleskonserveringen - som Fyns Kunstmuseum har andel i - kontaktet med henblik på, at en konservator skulle gennemgå hvert enkelt værk, registrere alle skader, angive arten og omfanget af konserveringsarbejdet, som måtte følge heraf, samt prissætte dette. Alt sammen ud fra den betragtning, at uddeponeringsstederne jo ifølge kontrakten med museet var ansvarlig for værkerne, så længe de var under auspicer. Typisk var der tale om, at malerierne var dækkede af overfladesnavs og pletter af forskellig art. Mange malerier havde været udsat for u hensigtsmæssigt klima og klimasvingninger, hvorved farvelagene havde taget skade. En hel del værker havde været udsat for mekaniske skader, som havde forårsaget buler i lærrederne, ridser i og afskalninger af farvelaget, deffekter i prydrammernes stukatur og afslåede kanter på skulpturerne. I et enkelt lærred var der tale om et regulært hul. Udbedring af disse skader beløb sig i gennemsnit til 5-10.000 kr. pr værk med en anslået pris på max. 50.000 kr. som det højeste; det skulle dog siden vise sig at blive en halv gang mere grundet helt specielle problemer, der først kunne aflæses, da konserveringsprocessen var gået i gang og ikke kunne stoppes uden at totalskade af maleriet. De samlede konserveringsmæssige udgifter til "Glemte billeder" løb skønsmæssigt op i mere 500.000 kr., som museet umiddelbart forventede, at uddeponeringsstederne via deres forsikring (tegnet i henhold til uddeponeringsaftalen) måtte indestå for. Nu et år efter, at værkerne er kommet hjem, og der forlængst er tilgået de respektive institutioner et brev om skaderne, deres art og pris for udbedring, ser det desværre ikke så enkelt ud. Forsikringsselskaberne vægrer sig i de fleste tilfælde ved at betale, da

de ikke dækker skader forvoldt af "tidens tand" og uheldige klimatiske forhold. Uddeponeringsstederne er ikke meget for selv at skulle udrede den økonomiske bet ved langtidslåne. Og siges må det: Museet burde nok have holdt et skarpt øje med tingenes tilstand.

Belært af disse tilsyneladende dyrekøbte erfaringer har museet haft juridisk assistance til at udfærdige en ny udgave af uddeponeringskontrakten, der helt anderledes indskærper ansvaret til begge sider. Disse nye kontrakter er allerede taget i brug. Museet har endvidere lært, at der er en - lav - overgrænse for, hvor mange værker, man kan føre regelmæssigt tilsyn med. Samtidig har museet kunnet konstatere, at de tidligere uddeponeringsadresser, der var svært kede af at skulle af med de "Glemte billeder" i efteråret 1994, nu er knap så interesserede i at genoptage inddeponeringerne, idet en betingelse herfor - eller for at få andre værker - er, at man betaler den "glemte regning" på konserveringsarbejdet. Nogle få har uden videre betalt, heriblandt Museet på Sønderborg Slot, der meget gerne ville have Carl Neumanns "Søtræfning ved Helgoland 9. Maj 1864", 1865 retur, inden turistsæsonen 1995 for alvor startede. Værket er derfor hurtigt blevet konserveret og hænger igen på det gamle kongeslot og nuværende museum.

Sagen med de mange uddeponerede værker er imidlertid ikke slut, idet der forestår en række tilsynsbesøg på en række uddannelsesinstitutioner i Odense, som i 1948 fik inddeponeret gipsafstøbninger af skulpturer fra antikken og renæssancen. Et enkelt tilsynsbesøg på en af disse institutioner borger ikke godt for resten: Her var halvdelen af de 12 værker forsvundet, mens størsteparten af resten befandt sig i en sørgelig forfatning. Eksempelvis kan det nævnes, at Myrons "Diskoskaster", 5. årh. f.Kr., bærer præg af, at enhver gymnasieelev med respekt for sig selv - og disrespect for, hvad ikke engang skolens ledelse viste, var lånt gods - har sat sit navnetræk på den sarte overflade; det er foregået ved at ridse i gipsen eller ved at skrive på den med blyant eller kuglepen. Endvidere er skulpturen i tidens løb blevet forsynet med klistermærker og tyggegummi, ligesom den har været brækket og efterfølgende sat klodset sammen. Det er ærgerligt!

En kronhjort

Carl Bøgh (1827-93): "En kronhjort", 1888. Olie på lærred. Bruttomål: 177 cm x 156 cm. Inv. nr. 56. Dette imponerende stykke salonkunst vakte megen begejstring hos

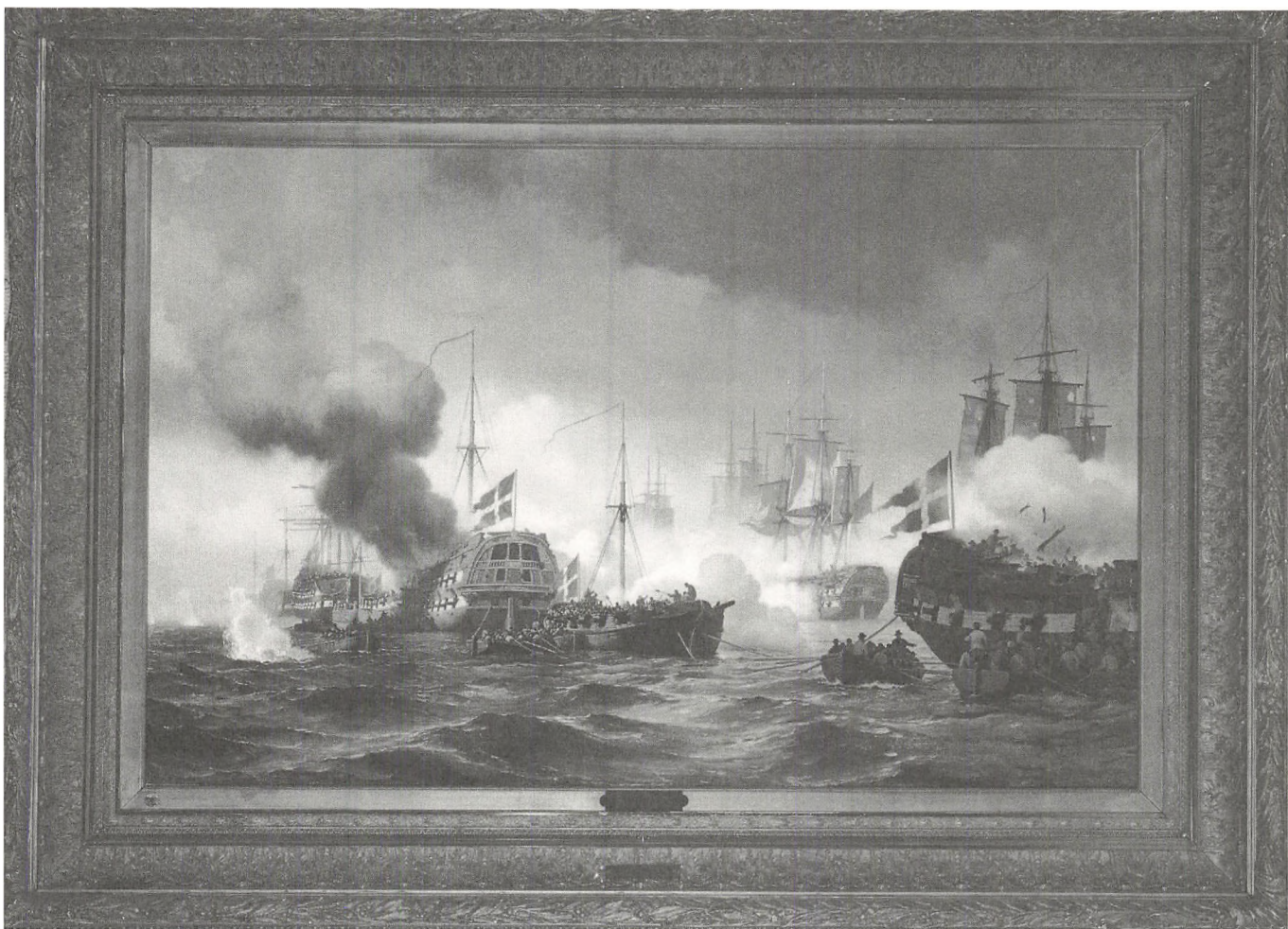

Carl Bøgh.
En kronhjort, 1888.
Olie på lærred.
177x156 cm.

publikum på udstillingen "Glemte billeder" i 1994 utvivlsomt fordi, man ikke forventede at se en sådan skovsø-idyl på museet. Det er da også det eneste af sin slags på Fyns Kunstmuseum. Maleriet virker fængslende på grund af sine mange og krystalklare detaljer, sit mandshøje format og den overdådige pryddramme, der med sit forgyldte stukkerede egeløv på smukkeste vis spiller op til maleriets motiv. Carl Bøgh kom på Kunstakademiet i 1851 og debuterede tre år senere. Han arbejdede meget med dyremaleri. Der er ofte et romantiserende fortællende skær over hans værker, hvor hans bedre kendte elev, Theodor Philipsen havde en helt anderledes nøgtern holdning til emneområdet. Carl Bøgh opholdt sig en hel del på herregården Gl. Estrup i Jylland. Det er muligvis fra de omkringliggende skove, han har hentet sceneriet til "En kronhjort". Maleriet er en testamentarisk gave fra etatsråd Gustav Lotze og hustru i 1908. Lotze havde en stor del af æren for, at Odense fik en selvstændig og pompøs museumsbygning så tidligt som i 1885. Ægteparret har skænket flere værker til museet. Da "En kronhjort" efter 44 års uddeponering kom retur til museet i 1994 var det med en række skavanker: Lærredet bulede og var dækket af overfladesnavs; fernisen var gulnet; og så var der hul i lærredet øverst oppe, omtrent der, hvor en lille flok musvitter bolttrer sig i birkeløvet. Hullets placering har givet stof til følgende overvejelse: om nogen har skudt til måls efter disse småfugle? Museets konservator skønner, at det vil koste ca. 11.000 kr. at udbedre skaderne.

Slaget på Rheden

Carl Neumann (1833-91): "Slaget på Rheden 1801", 1880. Olie på lærred. Bruttomål: 124 cm x 172 cm. Inv. nr. 46. Det skæbnesvangre slag mellem danskerne og englænderne i 1801 på Øresund ud for København er skildret med megen dramatik og stor sans for det stemningsmættede: Kanonerne tordner om ørerne på den danske marine; skibenes træværk splintrer, og der går ild i dem; røgen fra de mange bål sværter himlen grå-sort. At det vil ende galt, fremgår af de mange redningsbåde som de danske fartøjer har sat i vandet. At der er tale om et betydningsfuldt slag for landet, en national katastrofe, fremgår af de mange dannebrogsslag, der vejrer på de sønderskudte skibe. Carl Neumann blev optaget i 1847 på Kunstakademiet, hvor han blev uddannet under professor C. W. Eckersbergs auspicier. Denne betragtes som danske marinemaleris grundlægger, og Carl Neumann fulgte til en vis grad i læremesterens fodspor. Carl Neumann virkede som marine- og historiemaler. I sine tidlige søstykker,

Carl Neumann. Slaget på Rheden 1801, 1880. Olie på lærred. 124 x 172 cm.

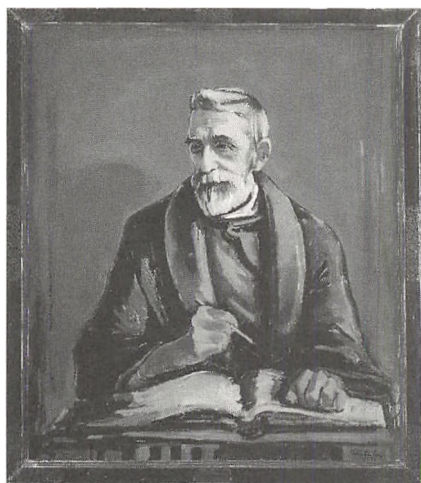

som f.eks. i "Søtræfning ved Helgoland 9. Maj 1864", 1865, der også tilhører Fyns Kunstmuseum, lænede han sig kompositorisk meget op ad C. W. Eckersbergs klassik. Men i sine senere værker lagde Carl Neumann en mere romantisk holdning for dagen. Interessant har det derfor været at lade de to kunstneres værker konfronteres med hinanden, sådan som det er sket i nyophængningen af egen samling i sommeren 1995: "Slaget på Rheden 1801" hænger nu vis-a-vis C. W. Eckersbergs "To russiske linieskibe og en fregat lægger bi", 1829. Førstnævnte værk kom til museet i 1898 som gave fra etatsråd Gustav Lotze og hustru. Det har med en enkelt kort pause været uddeponeret fra 1965 til 1994 på en af hjemmeværnsregionerne i Odense, hvor man var slemt kede af at skulle returnere det. Men maleriet gør absolut fyldest på museet i og med sine nye placering. Konservator skønner, at det vil beløbe sig til ca. 11.000 kr. at bringe "Slaget på Rheden 1801" flot.

Kørerne vandes

Michael Therkildsen (1850-1925): "Kørerne vandes", 1887. Olie på lærred. Bruttomål: 193 cm x 317 cm. Inv. nr. 303. Maleriet betegnes som kunstnerens hovedværk. Han blev da også hædret med Thorvaldsens Medalje for det. Michael Therkildsen havde gennemgået Kunstakademiets uddannelse i begyndelsen af 1870'erne og startede som genremaler. Men snart skiftede han bane og blev dyremaler. Som landmandssøn havde han da også en god baggrund herfor. Landbrugets dyr, og i særdeleshed kvæget, blev hans foretrukne motiv. Michael Therkildsen var nogenlunde samtidig med den bedre kendte dyremaler, Theodor Philipsen, med de lysfyldte impressionistiske skildringer af heste, køer og gæs på Saltholm. Michael Therkildsen blev på tilsvarende måde fanget ind af de nye franske strømninger, da han i 1880 første gang besøgte Paris. Fyns Kunstmuseum har tre glaserede keramiske skulpturer af husdyr fra Theodor Philipsens hånd og tre mindre malerier, men heriblandt ingen Saltholmbilleder. Til gengæld kan vi efter hjemkomsten af "Kørerne vandes" supplere ophængningen af egen samling i impressionist- og Fynbo-salen med en tilsvarende og interessant skildring af dansk kvæg. Museet købte værket af kunstneren i 1890. Maleriet har i en længere periode været uddeponeret på en landbrugsskole, hvorfra det kom retur i en bekymrende bevaringsmæssig stand: Dækket af overfladesnavs, med talrige op- og afskalninger af farvelag samt med blindinger typisk forårsaget af svingende luftfugtighed og temperatur, så en konservator bedømte omkostningerne ved udbedring af skaderne på det

ca. 6 m² store lærred til omkring 50.000 kr. Men regningen blev på en halv gang mere, grundet uforudsete problemer under konserveringsprocessen. Ringe grundering af lærredet medførte, at det begyndte at krympe med afskalning af farvelaget til følge. Havde man stoppet det påbegyndte arbejde ville farvelaget have været sprunget helt af, og maleriet dermed totalt ødelagt. Følgelig måtte konserveringen fortsættes, hvis maleriet skulle reddes. Det blev det så for den nette sum af ca. 75.000 kr: svarende til, halvanden gang det beløb, museet årligt har på kontoen til konservering. Men maleriet var det værd. Tilbage står spørgsmålet: Hvem skal betale regningen, uddeponeringsstedet eller museet?

Ernst Zeuthen.
 Portræt af maleren Joakim Skovgaard, 1929.
 Olie på lærred. 112 x 97 cm.

» Michael Therkildsen.
 Kørne vandes, 1887. Detalje.
 Olie på lærred. 193 x 317 cm.

Portræt af Joakim Skovgaard

Ernst Zeuthen (1880-1938): "Portræt af maleren Joakim Skovgaard", 1929. Olie på lærred. Bruttomål: 112 cm x 97 cm. Inv. nr. 182. Blandt de "Glemte billeder" var en hel del enkelt- og gruppeportrætter fra starten af 1900-tallet. Et af de mere interessante var Ernst Zeuthens halvfigurportræt af den noget ældre kollega, Joakim Skovgaard. Ernst Zeuthen portrætterede ham ialt tre gange i årene omkring 1930; et af disse malerier befinder sig i dag på det nationalhistoriske museum på Frederiksborg Slot. Joakim Skovgaard var i sam- og eftertiden især kendt for sin totale udsmykning af den i slutningen af 1800-tallet hårdt restaurerede Viborg Domkirke. Ideen med restaureringen var at genskabe domkirken, ikke som den havde set ud, men som den burde have set ud, da den blev opført i middelalderen. Joakim Skovgaards udsmykning blev på tilsvarende vis holdt i en tillempet middelalderlig stil. Dette er begrundelsen for, at Ernst Zeuthen har valgt at skildre den da 75 årige maler på en måde, der bærer stærke mindelser om middelalderens gengivelser af de fire evangelister. Som disse er Joakim Skovgaard anbragt i et ikke nærmere defineret rum; baggrunden er ensfarvet - her zinnoberrød, hvor middelalderen havde valgt den himmelske og uendelige blå. Joakim Skovgaard sidder ved et lille bord med en opslået bog, i hvilken han er ved at nedfælde sine tanker. Hvor evangelisterne i skrift forsøger at fastholde oplevelserne fra Kristi liv, nedfælder Joakim Skovgaard sine ideer - i tegninger - til domkirkeudsmykningen. Kunstneren er portrætteret med et eftertænksomt udtryk; han er ikklædt en enkel grå dragt, der leder tanken hen på en munkekutte. Han fylder næsten lærredet helt ud i bredden og højden, hvilket forlener hans skikkelse med en høj grad af monumentalitet og storhed. Der er ingen tvivl om, at Ernst Zeuthen har næret den dybeste

Aksel Hansen: Fire façadeskulpturer til museumsbygningen, 1884. Zink. Højde 198 cm.

respekt for kollegaen, ligesom han med sin egen solide kristne fundering har sympatiseret med Joakim Skovgaards måde at håndtere den store udsmykningsopgave på, måske den største opgave af sin art i århundreder i Danmark. Ernst Zeuthens stil er imidlertid ikke middelalderens, der spores snarere et slægtskab til den symbolisme, som Paul Gauguin lagde for dagen. Ernst Zeuthen benytter sig som den franske maler af kraftige konturer, ligesom den røde baggrund kunne være blevet til under inspiration af franskmanden. Joakim Skovgaard-portrættet blev købt af museet kort efter, at det var færdigt. Det har i årene 1967-94 været uddeponeret på en af byens skoler, hvorfra det returneredes med en hel del skader. Det vil koste ca. 9.000 kr. at få det konserveret.

Fire facadeskulpturer til museumsbygningen

Aksel Hansen (1856-1933): Fire facadeskulpturer til museumsbygningen i Jernbanegade, 1884. Zink. Højde (for alle fires vedkommende): 198 cm. Blandt de i 1994 hjemkaldte værker var de fire skulpturer, der oprindeligt blev bestilt til opstilling på de fremskudte sokkelpartier flankerende museets hovedindgang. Der var tale om allegoriske fremstillinger af de fire kategorier af samlinger, som museet oprindeligt rummede, nemlig Zoologien, Billedhuggerkunsten, Malerkunsten og Arkæologien, alle udformet som kvindeskikkelser med diverse attributter. De fire skulpturer blev taget ned engang i starten af 1950'erne; den egentlige årsag hertil fortæller sig lidt i tågerne, men en af grundene var nok den fremadskridende tæring af det lettere nedbrydelige zink og figureernes deraf følgende skæmmede udseende. I alle tilfælde var deres bevarelsesmæssige stand beskrevet som "nedsunkne på grund af tæring", da de alle fire blev uddeponeret på en fynsk ungdomsskole i 1982. Svært medtagne var de, da de atter kom retur til museet: Zoologien havde mistet sin højre arm og fuglen på sin venstre skulder; mens hjorten ved hendes fod havde tabt både det ene forben og gevir; de andre tre kvindeskikkelser var tilsvarende blevet forkortet med hele eller halve arme og fingre. Men det var interessant at se disse gamle facadeskulpturer, fordi der i forbindelse med renoveringen af museumsbygningen er talt en hel del om hovedfacadens tomme sokler, der skriger på at blive brugt til deres egentlige formål. Vi har følgelig leget med tanken om at få en af landets unge billedhuggere til at skabe fire nye skulpturer som erstatning for de gamle og udtjente. Museet ser gerne, at der bliver tale om skulpturer i det mere holdbare og langt smukkere materiale bronze. At det bliver en

kostbar affære, er vi på det rene med, hvorfor vi også har søgt, men endnu ikke fået fondsstøtte hertil. Af hensyn til fremstillingen af de ønskede nye facadeskulpturer, har det været betydningsfuldt at få de oprindelige figurer tilbage, så man kan måle deres højde og drøjde samt eventuelt, prøveopstille dem for at kunne tage stilling til proportionerne i de nye.

Noter

Følgende ti af de "Glemte billeder" var fra den 1. juli 1995 at finde i den da nys stedfundne nyophængning af egen samling:

1. Chr. Albrecht von Benzons "Knud den Helliges drab i Sct. Albani kirke 1086", 1843.
2. Carl Neumanns "Slaget på Rheden 1801", 1880.
3. Michael Therkildsens "Kørerne vandes", (1887).
4. O. D. Ottesens "Gammel kone sætter blomster i vase", 1888.
5. Vilhelm Kyhns "Sommereftermiddag ved Rørvig", 1890.
6. Carl Holsøes "Landskab", u.å.
7. Georg Achens "Det gule chartol", 1901.
8. N. P. Mols "Septemberdag ved Ringkøbing Fjord", 1909.
9. Ernst Zeuthens "Portræt af Joakim Skovgaard", 1929.
10. Knud Kyhns "Vinter. Trolde og måger", 1930.

Litteratur

Merete Bodelsen og Povl Engelstoft (red.): "Weilbachs Kunstnerleksikon". Bd. 1-3. København 1947-52.

Sys Hartmann (hovedred.): "Weilbach. Dansk Kunstnerleksikon". Bd. 1-3. København 1994-95.

Peter Michael Hornung: "Ny dansk kunsthistorie". Bd. 4: Realisme. København 1993.

Svend Larsen: "Et Provinsmuseums Historie. Odense Bys Offentlige Samlinger 1860-1935". Odense 1935.

Niels Oxenvad: "Othiniensia. Odense Bys Museer 1935-1985". Odense 1985.

Henrik Wivel: "Ny dansk kunsthistorie". Bd. 5 Symbolisme og impressionisme. København 1994.

De Hvide Busser gør holdt i Odense. En halv snes odenseanere steg af i utide. En af forudsætningerne for at transporterne kom i stand var, at alle fanger fortsatte til Sverige, hvor de skulle forblive til krigens slutning.

Triumf og tragedie

Claus Chr. Koch

Odense i majdagene 1945¹

"Befri os fra befrielsen" lød det i en kronik i Fyens Stiftstidende. Højtideligholdelsen af 50-året for befrielsen var for mange iblandet en lettelse over, at det nu måtte være sidste gang, vi skulle trækkes med dette historiske jubilæum.

"Vi unge har ikke haft - og får heller ikke - samme forhold til Befrielsen som vores forældre og især vores bedsteforældre har"². Det er selvfølgelig korrekt. Historiens øksehug falder med den generation, der til enhver tid har oplevet begivenhederne på deres egen krop. Vi andre må tage det med os, som vi nu finder relevant.

Og hvad angår kommende generationer: Selvfølgelig skal vi både huske og mindes - vi vælger selv hvordan. I parentes kan det nævnes, at den bedste oplevelse, jeg selv havde i majdagene '95, var, da vores 7-årige datter Cecilie kom hjem fra Børnehaveklassen og med klar røst fremførte "En lærke letted' og tusind fulgte..."

Hjem fra ..

I slutningen af april 1945 dukkede De Hvide Busser op i Odense. Passagererne var danskere og nordmænd, der var befriet efter forhandlinger mellem SS og den svenske greve Folke Bernadotte. Busserne var et forvarsel om freden, men samtidig en påmindelse om ufattelige rædsler i de tyske fængsler og KZ-lejre.

Fyns nu afgangsbiskop, Vincent Lind, fortæller: "Den første transport mod Sverige afgik den 9. april 1945 fra Neuengamme. Den bestod af ambulancer og højbenede svenske, hvidmalede busser. Vi kørte om natten. Fronten var jo tæt på. Vi sad på sæder rundt langs bussens sider: De var hårde, så jeg måtte sidde på mine hænder, da jeg

manglede den naturlig polstring på bagdelen. Bussens mørklagte lygter strejfede rundt i Hamborgs ruiner"³.

"Den 10. april tidligt om morgenen ankom busserne til Kruså. Op ad dagen fortsatte de mod nord. Overnatning i Odense, hvor det sværmede med søde sygeplejersker. Næste dag i København - hvor er Erik? (Vincent Linds bror). Kunne man bare se ham! I Sverige - fri - og nu skal man for alvor til at blive rask. Den 15. maj hjemad, den 16. maj: træffer Erik i København. Den 17.: Hjemme."⁴

Vraggods på en fremmed strand

Sovjetiske troppers fremrykning gennem Østeuropa sendte hundredetusinder på flugt. Mange endte i det fredelige Danmark. I 1945 var der ca. 240.000 flygtninge her i landet. De sidste rejste væk i 1949.

I vinteren 1944-45 kom flere end 2.000 flygtninge til Odense. På Hotel Windsor i Vindegade var der hospital. Senere flyttede de syge og underernærede mennesker til hospitalet i Albanigade og senest til Korsløkkeskolen i Schacksgade. 1.500 mennesker boede indtil 1947 i landsbyen Allesø, der var blevet beslaglagt af tyskerne til etablering af Beldringe Flyveplads.

Et af de mange flygtningebørn beretter: "Dagene og ugerne efter kapitulationen var for mange i flygtningelejrene slemme og kaotiske. Men det var også svært for danskerne. Selv om de havde protesteret, var vi i massevis strømmet ind i landet; næsten alle bygninger, som ikke var privatbeboelse, havde man proppet med flygtninge: Skoler, institutioner, gymnastiksale, forsamlingshuse, sygehuse..."⁵.

619 tyskere er begravet på Assistenskirkegården i Odense, og ellers ligger Allesøhallen og bunkersanlæg ved Odense Lufthavn tilbage som de synlige spor af tyske beslaglæggelser og anlægsarbejder.

Befrielsen i Odense

"Materielt kunne vi ikke klage i forhold til den nød og elendighed, der herskede i det meste af Europa (det gjorde vi nu nok alligevel). Vi sultede ikke, men manglen på almindelige fødevarer og især luksusprodukter var mærkbar. De materielle ressourcer var sluppet op. Det var sindets ressourcer også. Mange sad i tyske fangelejre. Den tyske terror tog til. 5. maj 1945 var sindets store frihedsdag - denne lyse forårs morgen..."⁶

I vinteren og foråret 1945 strammedes grebet om Tyskland for alvor. I de første dage af maj blev stemningen i Odense mere og mere spændt. Alle vidste, at enden var nær, men ingen kunne vide, hvordan afslutningen på krigen ville forme sig. Berlin var omringet af russiske tropper, der gade for gade kæmpede sig frem mod Hitlers førerbunker. Den 30. april begik Hitler selvmord. Den 2. maj nåede britiske tropper Lübeck og afskar dermed Tysklands forbindelse med Danmark og Norge. Og så gik lynkrigen tilsyneladende i stå langs den grænse, der senere kom til at udgøre Jerntæppet mellem Forbundsrepublikken og DDR.

Den 4. maj kl. 20.30 afbrød BBC - den engelske radio - pludselig sin ordinære udsendelse på dansk. Efter en kort pause kunne speakeren oplyse, at de tyske tropper i Nordvesttyskland, Holland og Danmark havde overgivet sig.

"Der er øjeblikke i landes, byers og menneskers tilværelse, der ikke egner sig for historisk beskrivelse. Fryd må opleves. Den lader sig ikke beskrive. Men alle, der oplevede dette øjeblik, kunne siden, når så meget andet var glemt, erindre, netop hvor og hvordan de modtog dette enorme budskab. De få, faktiske ord, stukket ind til speakeren midt i udsendelsen med en hastigt nedskriblet oversættelse til dansk, ændrede på sekunder stemningen i hver stue, hvor de blev opfanget, og budskabet bredte sig på få minutter til alle, der i de afgørende sekunder havde været borte fra radioapparaterne"⁷.

Frem i lyset

Modstandsbevægelsen havde længe forberedt befrielsen. I 1943 udsendte Frihedsrådet "Når Danmark atter bliver frit". I foråret 1944 kom en lille pjece "Frihedskamp og Frihedsråd". Heri hedder det bl.a., at "Man vil opdage, at mange af de personer, der har holdt store nationale foredrag om offervilje og sammenhold, aldrig har deltaget i den virkelige kamp, men at denne for en stor del er ført af mennesker, der ikke tidligere har gjort sig særligt bemærket, endelige offentligt kendt, men som blot i al stilfærdighed har passet deres daglige dont".

Frihedsrådet ønskede ikke, at modstandsbevægelsen skulle være en politisk magtfaktor: "Den dag tyskerne er ude af landet, så Kongen atter kan udøve sine forfatningsmæssige beføjelser og folket frit vælge sine ledere, er Rådets mål nået, og det vil ophøre med at eksistere".

Man understregede, at "bevidstheden om demokratiets genoprettelse og udvikling

Værst gik det ud over de piger,
der havde haft tyske kærestes.
Befolkningens indestængte vrede
brød ud i lys lue.
Her kunne alle være med.

Det lille skilt på Rådhusets
mur i Vestergade henstiller til,
at der ikke spyttes på fortovet...

I et kort glimt
kom Odense til at ligne
andre europæiske byer i krig.

Forventninger om en bedre fremtid og hyldelse til Den Røde Hær var fremherskende temaer for demonstrationen den 5. maj om formiddagen. Her ad Albanigade mod Domhuset.

De engelske tropper blev overalt mødt med en grænseløs jubel. Begeistrede odenseanere flokkedes om de kampfærgede soldater, der altid var villige til at gi' en tur, som her i Klaregade.

(der) må sikres med alle midler ... Muligvis vil det overraske nogle, at denne opfattelse deles af alle deltagerne i Frihedsbevægelsen, også af kommunisterne". Jo, enigheden blev fastholdt - i hvert fald udadtil.⁹ Den tyske kapitulation havde virkning fra lørdag den 5. maj kl. 8.00.

Men allerede den 4. om aftenen trådte modstandsgrupperne sammen. Mange overnattede hos hinanden - ventede i spænding på, hvad der skulle ske. Ingen kunne vide sig sikre på, om tyskerne ville overgive sig uden kamp. Hvem havde kommandoen? Hvilken indflydelse ville tyskernes desperate danske håndlangere få? Var der kontrol over alle i modstandsbevægelsen? Farerne lurede fra mange sider. Spørgsmålene var mange, svarene få. Frihedsrådets lokalkomité i Odense bestod af faktor Poul Jeppesen, grosserer Hans Muus og overregissør Johs. Ewald Rasmussen, biskop Hans Øllgaard, fagforeningsformand Aksel Andreasen, direktør Erik Scheibel, boghandler Aage Johansen samt elektriker Kaj Hansen. Lokalkomitéens sammensætning i Odense afspejler således sammensætningen på landsplan. De store modstandsorganisationer og fremtrædende enkeltpersoner på tværs af sociale og politiske skel.

Det samlede mandskabstal for den militære del af modstandsbevægelsen i Odenseområdet blev den 2. maj anslået til 2.127 mand.⁹

De første arrestationer blev indledt tidligere på morgenen. Toggangen blev standset og vigtige bygninger sat under bevogtning. Samtidig blev alle veje til og fra byen spærret for at hindre eftersøgte personer i at flygte. Aktioner mod den tyske garnison var ikke planlagt. Idag ved vi, at der fra foråret 1944 havde været kontakt mellem modstandsbevægelsen og tyskerne, og at den tyske næstkommanderende på Odense Kaserne den 3. maj mødtes med repræsentanter for Fynsledelsen i Hunderupskoven. Her indgik man aftaler, der lovede tysk kapitulation på visse betingelser.¹⁰

Forventningerne

I den illegale presse havde man længe kunnet læse om de forventninger, der blev stillet til tiden efter tyskernes overgivelse.

Selv om nogle nærede forhåbninger om radikale politiske ændringer, gjaldt det dog som helhed, at frihedskampens ledelse ikke ønskede at medvirke til drastiske forandringer.

DKP udsendte i befrielsesdagene en løbeseddel, hvor man krævede 21 års valgret, og en "radikal forbedring af det arbejdende folks levevilkår". Men til trods for at kommu-

nisterne var velrepræsenterede i modstandsbevægelsen og fik stor fremgang ved det første efterkrigsvalg, var partiets reelle politiske indflydelse dog begrænset. Der var ved befrielsen enighed om, at det var det etablerede system, der skulle fortsætte det politiske arbejde.

Triumf

Så snart frihedsbudskabet havde lydt i radioen den 4. maj, brød jubelen ud. De forhadte mørklægningsgardiner blev flået ned, kastet ud på gaden, og enkelte steder blev der tændt bål. Tusindvis af stearinlys blev tændt i vinduerne, og avisforsiderne blev i sidste øjeblik ryddet. Ritzaus Bureau kunne meget hurtigt offentliggøre sammensætningen af befrielsesregeringen. De mange lys blev også en vemodig hilsen til dem, for hvem befrielsesbudskabet kom for sent: Ofrene for henrettelser og terrordrab.

"Folk er helt vilde", konstaterede den tyske GESTAPO-chef i Odense, untersturmführer Dohse. En ung teknikumstuderende skrev til sine forældre: "... fem-seks minutter efter vi havde hørt det i radioen, var gader fulde af mennesker, glade, råbende og syngende gik vi gennem gaderne og samledes på de forskellige store åbne pladser, hvor vi sang nationalsangen. Alle var vi udstyret med store dannebrogssflag, som blev udleveret af et smart firma, der åbenbart havde dem liggende til samme brug. Alle statuerne blev udstyret med flag, og folk smed deres hatte højt i vejret, uden at bekymre sig om, hvor de blev af. Men naturligvis kunne Hipo ikke dy sig, der var en del skyderi i gaderne, og vi pilede hjem hurtigst muligt"¹¹.

Opgøret med landssvigerne

Frihedsrådet skrev efter regeringens afgang den 29. august 1943:

1. Demokratiet skal ufortøvet og uindskrænket gennemføres og dets fremtid sikres.
2. De, der er skyldige i eller medansvarlige for, at vort selvstyre og vort retsgrundlag blev krænket under besættelsen, og de, som har draget personlig fordel af landets ufrihed, bør stå til ansvar for deres handlinger.
3. Enhver straffeforanstaltning, der måtte blive iværksat overfor sådanne personer, skal være i overensstemmelse med rodfæstet dansk retsbevidsthed og gennemføres ad lovlig vej, således at man undgår selvjustits¹².

Modstandsbevægelsen frygtede, at politikerne ikke ville skære dybt nok. Omvendt frygtede mange politikere, at Frihedsrådet ville kræve for mange og for lange straffe. Det største problem var, om man kunne acceptere at lade et kommende straffelovs-

tillæg få tilbagevirkende kraft. Loven kom, og det gamle ord, om at fredens betingelser skrives af sejrherren, gjaldt også i 1945. I løbet af maj måned nåede modstandsstyrker og politi i hele landet at internere ca. 34.000 personer. Halvdelen blev løsladt efter få dage, og mange interneringer kan med rette betegnes som beskyttelsesforanstaltninger. I juni 1945 kunne kongen efter nogen debat sætte sin underskrift på en lov, der med tilbagevirkende kraft bl.a. åbnede mulighed for idømmelse af dødsstraf. 13.000 personer blev dømt efter det såkaldte straffelovstillæg. Der blev afsagt 76 dødsdomme. 46 blev eksekveret.

I Odense arresteredes i de første maj-dage 511 personer. I alt blev ca. 1.700 personer sigtet for landsforræderi eller anden strafbar optræden. Af disse blev ca. 700 straffet. To blev henrettet. Set gennem bagklogskabens mørke briller må det konstateres, at retsopgøret ikke var noget at prale af. Til gengæld undgik vi i det store og hele standretter og selvtægt - de lange knives nat - som man f.eks. oplevede det i Frankrig. Blandt de grove forbrydere var medlemmer af halvmilitære terrorkorps, som begik drab og hævnaktioner; samt danskere der gjorde tjeneste for det tyske politi som stikkere m.v. Disse personer stod i det såkaldte Centralregister, der var udarbejdet af modstandsbevægelsen i vinteren 1944-45. Særligt iøjnefaldende blev arrestationerne af tyskerpigerne. Nogle blev ofre for selvtægt: Tøjet blev flået af og håret klippet. Andre blev afhentet af modstandsbevægelsen og ført til beskyttelsesforvaring, afhøring og evt. fængsling.

Tragedie

Selvom den tyske kommandant i Odense var indstillet på overgivelse, havde han ikke fuld kontrol over sine styrker. Hele formiddagen den 5. maj forholdt soldaterne sig dog i ro, og endnu over middag så det ud til, at kapitulationen skulle forløbe uden episoder.

Stemningen var anspændt og nervøs. Frihedskæmpere og tyske soldater gik mellem hinanden. Tusinder af civile var på gaderne, da det pludselig gik løs. Ildkamp midt i befrielsens Odense. Der hersker endnu idag stor uklarhed om, hvad der egentlig skete. Kl. ca. 15 indløb en meddelelse om, at biler med Hipo-folk var på vej mod Odense fra Middelfart. Oplysningerne skabte en panikagtig stemning, og forstærkninger blev sendt ud for at møde de berygtede tysker-håndlangere.

Kampene begyndte på Bolbro Bakke, og fra lidt før klokken 16 blev der kæmpet i

*Hvad gemmer der sig i jorden
på Seden Skydebane?
Politi, frihedskæmpere, læger og sygeplejersker
samlles omkring de nyopgravede kister.*

*Mange mennesker - endnu ikke så mange
biler på Klingenberg i 1949.*

centrum omkring Telefonhuset på Klosterbakken og politistationen på Rådhuset. Også tyske soldater deltog i kampene, hvor forvirringen betød, at modstandsstyrker ved flere lejligheder skød på hinanden. Modstandsbevægelsens ledelse beordrede skydningen standset, og trak enhederne tilbage til deres forlægninger. Kl. ca. 19.15 faldt der ro over byen. Mindst 23 danskere blev dræbt, heraf 11 modstandsfolk og 12 civile. 80 personer blev såret. Tabene på tysk side kendes ikke. Kampene i Odense den 5. maj blev hermed de blodigste i landet.¹³

Tyskerne ud!

Den øverstkommanderende i Danmark, general Lindemann, var indstillet på kamp til sidste patron, og alligevel overgav tyskerne sig til en allieret hær, der endnu knap nok var ankommet til landet. Den hurtige kapitulation kom da også bag på mange i den allierede overkommando. De første engelske tropper ankom til København den 5. maj kl. 16.30, og først om aftenen - et døgn efter befrielsesbudskabet havde lydt - kørte de første kampvogne over grænsen i Sønderjylland. Majdagens møde mellem tre hære - frihedskæmpere, englændere og tyskere - skabte mange mærkelige situationer, men trods alt kun få egentlige episoder.

Kolonner af tyske soldater bevægede sig fra 7. maj gennem landet mod grænsen. En del søgte at redde ejendele med sig hjem til en uvis fremtid. De havde hørt om store ødelæggelser. Hvad var der blevet af hjem og familie i Hitlers sønderbombede Tusindårsrige? Mange tyskere var stadig bevæbnede, idet våbnene først blev konfiskeret ved grænseovergangen.

Velkommen til de allierede

Først den 6. maj kom de første engelske tropper til Odense. Den 7. passede en større panserkolonne byen, og den 9. om eftermiddagen ankom en mindre styrke bestående af 50 panservogne. Først da faldt der for alvor ro over byen.

Garnisonen opslog sit hovedkvarter på Næsby Skole, og der blev holdt en sammenkomst på Missionshotellet.

De kamptrætte soldater glædede sig over at skulle opholde sig i det fredelige Danmark. Spisekammeret var velforsynet, i forhold til hvad de havde været vant til, og der herskede ikke længere nogen fare for kamphandlinger. Takket være de rolige tilstande og modstandsbevægelsens organisering - samt de gamle politikeres hurtige til-

bagevenden - slap Danmark for store allierede troppekontingenter. Danmark vendte på rekordtid tilbage til normale forhold.

Mindehøjtideligheden

Syv frihedskæmperere og to politifolk, der omkom under kampene i Odense, den 5. maj om eftermiddagen, blev bisat fra Domkirken under en ceremoni den 8. maj.

Højtideligheden begyndte på Flakhaven, hvor bl.a. biskop Øllgaard talte ved kisterne. "Alle i byens befolkning kunne ikke samles om de faldnes bårer. Men hele byen var med til at vise de dræbte frihedskæmpere den sidste ære. Flagene gik på halv stang i gader, på bygninger og i haverne. Kirkernes klokker ringede, og i alle virksomheder byen over standsede arbejdet to minutter fra klokken 10. Men længe før dette tidspunkt havde de første skarer samlet sig på Flakhaven, og de voksede fra minut til minut med tusinder. Hvor mange, der kom, kan ikke siges. Der var 40.000 måske 50.000 eller endnu flere langs gader ved vinduer og på tage over Flakhaven og Klingenberg. Flakhaven var som et kirkerum med levende mure og den lyseblå forårshimmel som hvælving over menneskemængden"¹⁴.

Oprydning

Straks efter befrielsen begyndte oprydningen. Det tyske administrationsapparat skulle afvikles, tyske soldater og embedsmænd sendes hjem, opgøret med landssvigerne sættes i værk. Tusindvis af flygtninge skulle ud af byens skoler og genhuses.

Med til oprydningen hørte også opgravningen af henrettede modstandsfolk og ofre for tyske clearingdrab (hævmord mod fremtrædende danskere). Onsdag den 9. maj fik politiet af beboere i Seden besked om, at der var fundet kister ved skydebanen. Man havde tidligere bemærket natlig trafik af tyskere. Uhyggelige scener udspillede sig, da ligene i de primitive kister skulle identificeres. Allerede fra midten af maj lod dele af modstandsbevægelsen sig afmønstre. 15. august blev skæringsdatoen for mange, der fortsatte indsatsen i Hjemmeværnet.

Hverdag igen?

En af de romantiske myter fortæller, at mange børn så dagens lys ni måneder efter befrielsesnatten. Denne påstand er desværre en skrøne. Frihedsregeringens sammensætning betød, at Vilhelm Buhl igen blev statsminister. Det var ham, der i septem-

*Mange søgte at redde sig nogle få ejendele
med hjem til en uvis fremtid.
Lettelse er vel mest af alt det der præger disse
ansigter på Nonnebakken.*

ber 1942 havde opfordret borgerne til angiveri, og det blev i vide kredse opfattet som en hån mod dem, der havde sat livet på spil.

Mange havde jo håbet på, at modstandskampen skulle føre til mere end freden. Men ved sin deltagelse i regeringen Buhl havde Frihedsrådet afskåret sig fra indflydelse på efterkrigstidens politiske udvikling. Allerede ved det følgende valg i oktober 1947 halveredes kommunisternes repræsentation i Folketinget.

Fra 1948 satte Marshall-hjælpen for alvor gang i de europæiske hjul - også de danske. Modernisering i landbrug og industri tog fart i lyset af de teknologiske landvindinger, krigen havde bragt med sig. I 1949 tiltrådte vi Atlanterhavspagten og blev medlem af NATO. Med de sociale reformer, der var vedtaget i 1930'erne, kan man konstatere, at den proces, der viste vejen til velfærdssamfund, var indledt.

Endnu i slutningen af 1940'erne og begyndelsen af 1950'erne var knapheden dog stadig tydelig på en lang række områder. Den første båd med bananer ankom under stor festivitas til København i 1946, og biler kunne kun købes med særlig tilladelse. Kaffe var rationeret indtil september 1952. Privatbilismen vandt frem fra midten af 1950'erne. Mange flyttede enten fra land til by eller fra de udslidte bycentre til nye villakvarterer i forstæderne. Hurtig adgang til indkøbsmuligheder fordrede gode veje til de mange biler. Sporvognene forsvandt i Odense i 1952. Senere anlagde man Thomas B. Thriges Gade efter forudgående studier i udbombede byer som Rotterdam og Antwerpen.

I Danmark har vi ikke tradition for storstilede politiske manifestationer. Den civile og militære modstandskamp under besættelsen var båret af vrede mod politiske, menneskelige og moralske overgreb mod, det vi opfatter som ret og pligt mellem mennesker. Vel havde vi ikke for alvor sat os til modværge den 9. april 1940, og vel havde vi længe ført en tvetydig politik overfor Tyskland, men modstandskampen - og den politiske udvikling i krigens allersidste fase - gjorde, at vi fik en central placering i det storpolitiske spil, og at vi dermed blev optaget i de Forenede Nationer. Kommunisterne blev nogle af ofrene i besættelsens politiske spilfægteri, men da turen kom til jøderne, udviste mange stort mod i forsøget på at redde en minoritet fra rædsler, som vi nok havde hørt rygter om, men endnu ikke kendte omfanget af.

Mange følte efter krigen, at idealer og muligheder blev forspildt. Nogle modstandsfolk følte, at de blev sendt hjem til glemsel. Havde verden overhovedet forandret sig - var det et bedre liv, vi vågnede op til? De, der vendte hjem til arbejdsløshed sårede på

krop og sjæl, kunne have svært ved at tro det. Vi skal huske og forstå de enkeltheder og sammenhænge, der kan have haft betydning for vores egen verden. Vi skal vise vores respekt for dem, der ofrede eller blev ofre, men må heller ikke undlade at stille spørgsmål. Erindringen skal fastholdes og bruges, mens den endnu er en del af os selv.

Noter

1. I denne artikel ses nogle af de billeder, der blev vist i udstillingen "Triumf og tragedie. Odense i Majdagene 1945" på Møntergården - Odense Bymuseum. Udstillingen blev til som led i højtideligholdelsen af befrielsesjubiléet, og modtog støtte fra Odense Byråd. I tilknytning til udstillingen har historikeren Claus Øgendahl produceret en videofilm med klip fra begivenhederne den 4. og 5. maj 1945. Der skal her bringes en særlig tak til Initiativgruppen vedr. Odenses historie 1940-45 og Stadsarkivet. Endelig takkes også modstandsmændene Børge "Tonny" Poulsen og Erling Frederiksen, der igennem utrætteligt arbejde har været med til at skabe rammerne for en god og sober behandling af mange, ofte kontroversielle spørgsmål. Billederne er taget af fotograferne Leif Nørmark og Mogens Hansen samt en række amatørfotografer. Flere er afleveret til museet i forbindelse med forberedelserne til udstillingen.

2. Øjvind B. Danielsen: Befri os fra Befrielsen. Kronik i Morgenposten Fyens Stiftstidende, 4.5. 1995.

3. Biskop Vincent Lind i erindringsbogen Fra mumieskuffen, side 147. (København 1988).

4. Biskop Vincent Lind i brev til Møntergården - Odense Bymuseum, 19.3.1995.

5.. Tidligere lærerinde Maria Pohlmann fra Østpreussen, der som 18-årig flygtning opholdt sig i Allesø 1945-47.

I Fynske Årbøger 1994, side 92.

6. Peder M. Jeppesen, repræsentant og modstandsmand i Odense i redegørelse til Møntergården

- Odense Bymuseum, maj 1995.

7. Jørgen Hæstrup i Krig og besættelse. Odense 1940-45, side 422-23 (Odense 1979).

8. Danmarks Frihedsråd bestod af repræsentanter for de illegale organisationer: Danmarks Kommunistiske Parti, Dansk Samling, Frit Danmark og Ringen. Hertil kom en række enkeltpersoner, fra Odense f.eks. biskop Hans Øllgaard.

9. Otte kompagnier, forbindelsesafdeling, politikompagni og telefonafdeling talte i alt 2.127 mand. Det store bagland af bladfolk, logiværter og andre er ikke med i opgørelsen. De var ikke registrerede, og ikke bevæbnede. De havde derfor heller ikke nogen militær myndighed, og deltog ikke i aktionerne omkring 5. maj.

10. Mødet er her refereret af modstandsmanden Børge "Tonny" Poulsen. Blandt betingelserne for den tyske overgivelse skal nævnes, at modstandsbevægelsen forpligtede sig til ikke at beslaglægge tyske våben på befrielsesdagen.

11. Gengivet efter: Jørgen Hæstrup, Krig og besættelse. Odense 1940-45, side 424 (Odense 1979).

12. I pjecen Når Danmark atter er frit. 1943

13. Skyderierne er grundigst beskrevet af Jørgen Hæstrup i Krig og besættelse. Odense 1940-45 (Odense 1979) samt i to kronikker i Fyens Stiftstidende af Niels P. Frederiksen: Da freden brød ud (5.5.1979) og Myterne om den 5. maj (23.6.1979).

14. Fyens Stiftstidende, onsdag den 9. maj 1945.

Litteratur

Søren Mørch (red.): Gyldendals Danmarkshistorie, bind 7 (København 1988). Her gives en samlet gennemgang. Især litteraturhenvisningerne er af stor værdi.

Jørgen Hæstrup: Krig og besættelse. Odense 1940-45. (Odense 1979). Bind 9 i Odense Bys Historie er den største og nyeste samlede fremstilling af besættelsens historie i Odense. Hæstrup, der selv var modstandsmand i Odense, skriver i et let og levende sprog med et omfattende billedmateriale. Det samme kan siges om:

Tage Kaarsted: Krise og Krig 1925-1950. Olaf Olsen (red.) Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bind 13. (København 1991). Kaarsted gør status over 45 års forskning. Også her er fremstillingen særdeles læseværdig og velillustreret. Besættelsestiden i et danmarkshistorisk perspektiv.

Claus Øgendahl: Odense under den tyske besættelse 1940-45. (Odense u.å.). Hæftet er udarbejdet med henblik på undervisningen i folkeskolens øverste klassetrin. Bogen indeholder bl.a. en meget nyttig tidstavle. Herudover udkommer erindringer og beretninger fra besættelsestiden i bl.a. Odense Bogen (udg. af Stadsarkivet i Odense, 1991 -) og Fynske Årbøger (udg. af Historisk Selskab for Fyns Stift (udkommet siden 1939). Spørgsmål kan rettes til Odense Bymuseum, Stadsarkivet eller Initiativgruppen vedr. Odense Historie, der har til huse i Brandts Klædefabrik, Brandts Passage 12, tlf. 6619 4045.

Naturmedicin i Jernalderen

Aase Gyldion Andersen

*Mod sommermånen
de tusind mil
padderok vender
sit urtidssmil.*

Tove Meyer

En analyse af kogekar fra Bukkerup Langemose på Sydvestfyn

Mystiske medicinmænd, religiøse ceremonier, trylleformularer og troldomsurter, det okkulte har til alle tider tiltrukket vores opmærksomhed. Det er også tilfældet inden for arkæologien, hvor oplysninger om vore forfædres hedenske religion altid har haft stor bevågenhed i befolkningen. Men lige netop på dette område har forskningen ladet meget tilbage, utallige spørgsmål er aldrig blevet besvaret og endnu flere aldrig blevet stillet. Det er derfor en fornøjelse her at kunne bringe et nyt forskningsresultat fra denne spændende sfære.

Som den opmærksomme læser måske kan erindre, blev der i dette tidsskrift i 1993 bragt en artikel, om ofringer fra Båg herred (Andersen 1993:65ff). Heri beskrives, at de mosefundne lerkar kunne have indeholdt blod eller mælk fra de ofrede køer. En proteinanalyse blev derfor venligt foretaget af Ejvin Mørtz, Odense universitet. Resultatet af analysen viste imidlertid, at der intet protein var at finde i den tynde skorpe, på lerkarrenes inderside. I de mellemliggende år har det været et åbent spørgsmål, om det negative resultat af denne analyse skyldtes en reel mangel på protein eller tilstedeværelsen af for meget salt i materialet. Som det vil fremgå af nedenstående, er det nu endeligt bekræftet, at lerkarrene ikke har indeholdt proteinrigt materiale.

Takket være et legat fra Japetus Stenstrups fond', har det været muligt at sende karrene til en massespektrometrisk analyse på Nationalmuseets bevaringsafdeling i Brede. Denne metode går i store træk ud på at opløse massen til enkeltstående komponenter, der efterfølgende kan analyseres og identificeres hver for sig. Analyserne er foreta-

get af Cand. scient. Jens Glastrup, og viste sig at være næsten identiske for de to kar. Indholdet i offerkarret 7504 x 46, der er dateret til førromersk jernalder², har været det samme som i 7504 x 20, der er fra ældre romersk jernalder. Dette er i sig selv ganske interessant, og falder ganske godt sammen med offerfundene i Bukkerup Langemose.

Bortset fra et enkelt element, (i begge kar) er det lykkedes Jens Glastrup at identificere samtlige komponenter. De mest markante fund, viser således, at der har været både sukkerstof, palmitinsyre samt stearinsyre i det organiske materiale. Da der desuden er fundet sitosterol men ikke colosterol, betyder det, at lerkarrene udelukkende har været brugt til at koge af plantemateriale i (R. P. Evershed et. al. 1992:187ff). Altså en form for urteafkog, men af hvilke urter? Ja, selv dette kan analysen give et svar på. Den ene af de identificerede komponenter viste sig nemlig at være nikotin, hvilket kun kendes fra én af de planter der voksede her i jernalderen, nemlig padderok der indeholder en meget ringe koncentration³. De to typer af denne art, der kan komme på tale, er equisetum arvense/ager padderok og equistum hiemále/skavgræs.

Nu er der naturligvis chance for at lige netop nikotin kan stamme fra moderne forurening, men som et held i uheld fik kar nr 7504 x 20 en bog ned over sig, faldt på gulvet og gik i stykker. Derved blev det muligt at udtage en prøve fra midten af skærven på et af disse skår. Denne prøve skulle således være ubesmittet af moderne tiders tobaksrøg, og derfor give et troværdigt analyseresultat. Men nikotinen var der stadig.

Jens Glastrup mener derfor at kunne konkludere, at "det fundne nikotin stammer fra stadig brug af potten til behandling af nikotinholdigt materiale".⁴

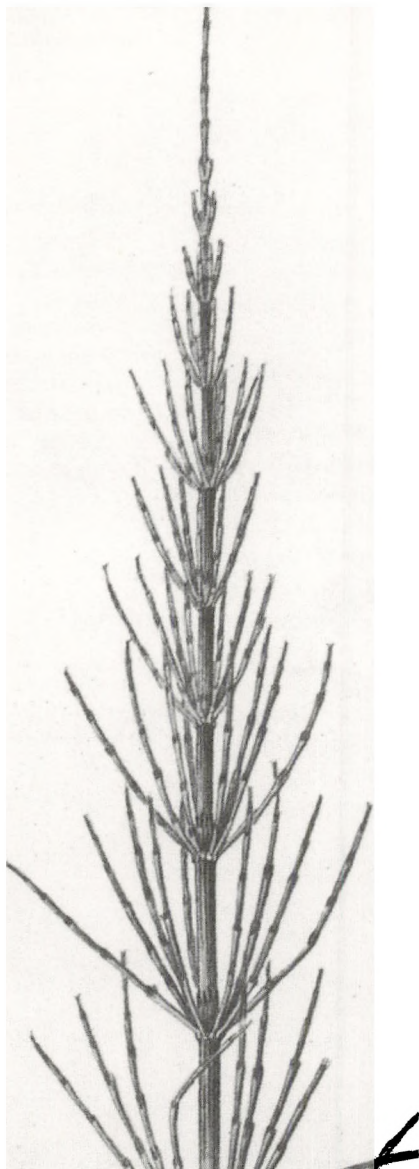
Padderokken er ofte nævnt i de skriftlige kilder og værker om plantemedicin. Den tidligste kilde stammer fra Plinius (23-79 f.Kr.), der giver den sit latinske navn equisetum/hestehale. Senere får planten en lang række andre navne, her bringes en række eksempler fra forskellige steder i Danmark. De mest interessante i denne sammenhæng, d.v.s. navne der kan sættes i forbindelse med frugtbarhedsøfringer af kvæg i Bukkerup, er nok kopatte, kodød, kvægdød, koknæ samt nøgne piger og kuttegræs, hundepik, rævepik, præstepik og -skæg (Brøndegård 1978:50f).

Padderokken har tidligere gjort sig bemærket på den arkæologiske arena, jeg tænker her på den badvill, planten har fået gennem de sidste års udgravninger i Nydam mose, hvor den i store mængder optræder med sine lange hurtigt voksende skud, der ubesværet borer sig gennem alle former for ellers velbevarede oldsager af træ. Men

Det er mig der består

*Hvor er du
og din gård
om titusind år?*

Valdemar Rørdam

Equisetum arvense, ager padderok.

planten bliver også anvendt indenfor eksperimentalarkæologien. På grund af sit store kiselindhold bruges den i tørret form som slibemiddel ved afpudsning af trægenstande som f.eks Langåvognen eller mere almindelige genstande som drejede træskåle. I denne sag kan den derimod hjælpe os til at få indsigt i oldtidens medicin eller drogeudtræk. Men netop det brede spektrum af anvendelsesmuligheder er bemærkelsesværdigt ved denne plante.

Plantens dårlige egenskaber viser sig specielt, hvis den gives i køers og fårs foderhø. Den skulle efter sigende⁵ være årsag til både diarré, opkastning, blodpis, skøre eller lamme ben, forgiftninger og dårlig mælk eller dårligt kød.

Imidlertid lyder ordsproget "koens død, hestens brød". De modstridende opfattelser skyldes dog, at det ikke er planten selv, men en lille svamp, der forårsager forgiftningen. Det har derfor været vigtigt at sørge for ordentlig tørring af høslet med megen padderok. Blandt de gode egenskaber planten skulle være i besiddelse af, kan nævnes evnen til at standse blødninger og diarré, den er sårhelende, vanddrivende samt frugtbarhedsfremmende og et godt middel mod fedme.

"Seksuel træthed, hjernetræthed og lignende symptomer kan aldrig helbredes, uden at der gives tilstrækkelig med kisel. Kisel stimulerer kærlighedslivet ved at gøre manden og kvinden attråværdige for deres type. Det giver ild og liv til sindet. Det er et element, som ingen kan undvære - og dog må utallige millioner mangle det." (Bergmark 1965:117).

Fra Tommerup på Fyn er der endog beretninger om, at midlet skulle være ufejlbarligt, hvis menses skulle ophøre. Endnu en af de modstridende evner hviser at man kan malke korsvis over en padderok, når mælken ikke vil blive til smør.

Til alle de nævnte behandlinger anvendes et urteafkog, enten til indvortes brug eller udvortes som omslag. I tilfælde af hæmorrhoider eller bulne kønsdele anbefales det, at man sætter sig på en spand/krukke, hvorfra det varme afkog damper. Hvis man imidlertid har en tyr, der ikke er parringslysten, kan man lede røg af tørret padderok i dens næsebor, (Brøndegaard 1978:49f), der skulle således være nok af anvendelsesmuligheder.

Nyere videnskabelige undersøgelser har imidlertid fastslået at, planten kun har en svag vanddrivende effekt (Tyler 1989:28). Det er også den oplysning, man får ved henvendelse på apoteket i dag, hvor 100 g tørret padderok koster ikke mindre end 23,75 kr. De mangeartede skriftlige beretninger om plantens medicinske effekt, der kan følges

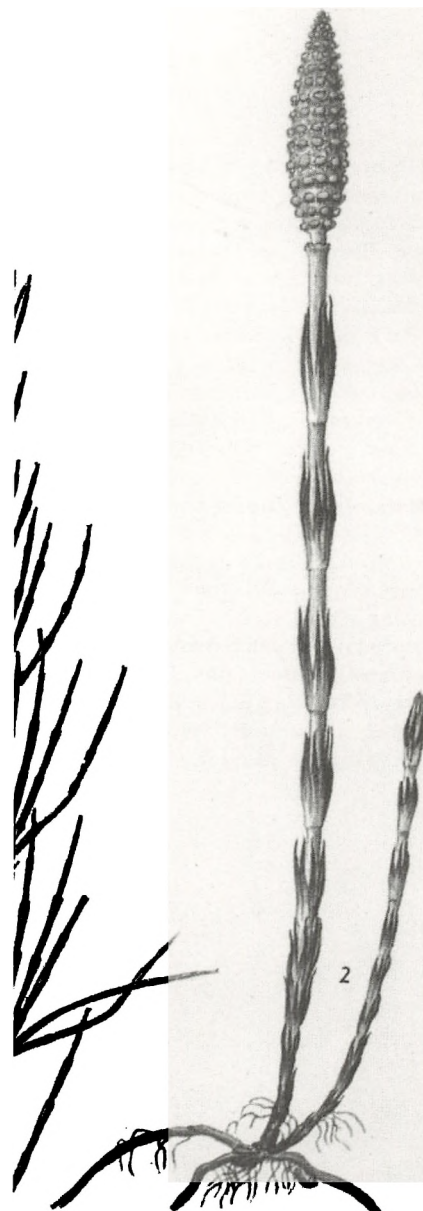
gennem hele middelalderen tilbage til Plinius, sammenholdt med dens giftvirkning ved indtagelse i store mængder, sandsynliggør at de ofrede lerkar udelukkende har været anvendt til drogefremstilling, evt. i en religiøs sammenhæng, hvor frugtbarhedskulten har været i højsædet.

Noter

1. Lejligheden benyttes her til at takke for den tillid fondets bestyrelse har vist mig. Ligeledes takkes der for hjælp ydet af Henrik M. Jansen Svendborg og Omegns museer, og Henrik Thrane Fyns Oldtid Hollufgaard.
2. Se fig. 3 Fynske Minder 1993 s. 69.
3. Kun 0.00004%
4. Citat fra rapport efter gaskromatografi/massespektrometri analyse, udarbejdet på bevareningsafdelingen i Brede. Sagsnr. 1932-0.
5. Der henvises generelt til Folk og Flora bind I. s. 49f.

Litteratur

- Andersen, Aa. Gyldion. 1993: Et religiøst center i Båg herred. Fynske minder 1993.
- Bergmark, Matts 1965: Læge-urter og urte-te. Om folkemedicinens lægeplanter. København 1965.
- Brøndegaard, V. J. 1978: Folk og flora. Dansk etnobotanik. Bind I.
- Evershed R. P., C. Heron, S. Charters & L.J. Goad. 1992: The Survival of Food Residues: New Methods of Analysis, Interpretation and Application, Proceedings of the British Academy, 77, 1992.
- Tyler, Varro. 1989: Leksikon i naturmedicin. København 1989.

Historiens lange linjer

Anders Myrtue

Indledende studier over fynske sten- og jorddiger

Som ansat i Fyns Amt fik jeg lejlighed til fra 1992, at forestå nogle indledende og helt grundlæggende studier over amtets sten- og jorddiger. Resultaterne præsenteres i det følgende. Jeg takker Fyns Amt for venligt udlån af registreringsmaterialet, og stud. mag.erne Rikke Pedersen, Lene Randrup og Dorte Nørregaard Madsen for udførelsen af det oftest ensformige identifikationsarbejde ved skrivebordet. Anni Baastrup takkes for rentegning af kortene.

En "skelsættende" lovgivning

Den 1. juli 1992 trådte en for vort landskab såre vigtig lovgivning i kraft, idet Naturbeskyttelsesloven i §4 stk. 1, med formuleringen "Der må ikke foretages ændringer i tilstanden af sten- og jorddiger og lignende", beskyttede alle de danske sten- og jorddiger, som er at se på Kort- og Matrikelstyrelsens seneste 4-cm kort. "Og lignende" dækker over fx tang- og tørvediger. Hensigten med loven var at beskytte en stor mængde biologisk vigtige såkaldte "lineære småbiotoper" i det åbne land, og dermed føde-, vokse- og tilholdssteder for dyr og planter, samt disses spredningsveje. Ikke mindst arter som ynder tørre miljøer, fx klippeplanter, padder og krybdyr, har brug for digerne som levesteder. Herudover hørte det til argumenterne, at loven skulle beskytte digerne som landskabeligt og kulturhistorisk væsentlige elementer med stor fortælværdi og æstetisk værdi.¹

Den konkrete baggrund for Naturbeskyttelseslovens §4 skal søges i undersøgelser af omfanget af ødelæggelsen/nedlæggelser af småbiotoper i det åbne land. Først og

fremmest Biotopgruppens,² som ved hjælp af kortstudier afslørede, at der indenfor fem østdanske områder på hver 4 km², var forsvundet 70% af digerene siden 1880'erne.³ Det ene område - ved Glamsbjerg - viste en tilbagegang i digerene på ca. 52% i perioden, målt i meter.⁴ Senest har undersøgelser foretaget af Fyns Amts biologer vist, at der i gennemsnit i 12 indlandsområder af 4 km² er forsvundet ca. 30% af digerene indenfor perioden 1944 - 1992, ligeledes målt i løbende meter. Disse sidste tal dækker dog over en spredning fra - 53% til +5%. Alene i tidsrummet fra 1983 til 1992 viser amtets undersøgelser en tilbagegang på gennemsnitlig 11% i de 12 områder, målt i meter.⁵

Situationen er altså alvorlig nok, hvis man betragter diger som vigtige, fysiske elementer i landskabet. I bemærkningerne til lovforslaget taler man om en forsvindingstakt for digerene på ca. 2% om året i tidsrummet fra 1981 til 1990⁶, mens Fyns Amts undersøgelser viser et minus på 0,63% om året for det fynske område over et tidsrum på 48 år.⁷ Udviklingen i hegningsteknikken har gjort, at der stort set ikke er opført diger siden slutningen af forrige århundrede, og tendensen peger i retning af, at digerene uden beskyttelse ville forsvinde indenfor en overskuelig årrække.

Registrering af digerene

At Naturbeskyttelsesloven kun beskytter nogle diger, nemlig dem som ses på 4-cm kortene, og ikke bruger formuleringen "alle" diger, skal vel ses i lyset af, at en total digebeskyttelse ikke ligefrem har været landbrugets livret. Samtidig skaber formuleringen om 4-cm kortene et enkelt, omend ikke optimalt, administrationsgrundlag for amterne, som varetager sagsadministrationen vedrørende digerene. En beskyttelse af "alle" diger ville have været vanskeligt administrerbar, da man i så fald ikke ville have kendskab til beliggenheden af det beskyttede, med deraf følgende problemer i påvisning af lovovertrædelser. Desværre må man imidlertid, som nævnt, med Fyns Amt konstatere, at der kan være forsvundet ca. 11% af de på 4-cm kortene værende diger i tidsrummet mellem udgivelsen af kortene ca. 1983 og 1992, hvor der optoges luftfotos over hele amtet. Ydermere medtager 4-cm kortene principielt kun diger, der er mindst 60 meter lange og højere end 75 cm.⁸ Vi ved altså, at kortene er misvisende. Hvad vi ikke ved er, om alle diger over 60 meter var med på 4-cm kortene, da de blev produceret, eller om der fra begyndelsen var mangler i så henseende. Ej heller er det klart, i hvilket omfang digerens højde faktisk er blevet målt.

Da 4-cm kortene ikke i sig selv giver et fyldestgørende administrationsgrundlag, hverken i henseende til biologiske eller kulturhistoriske aspekter, kræver loven, at amterne, til afløsning af 4-cm kortene som administrationsgrundlag, gennemfører en registrering og udpegning af de diger, der i sidste ende ønskes beskyttet. Hvor mange diger der ønskes medtages i den endelige registrant, kan naturligvis ikke på forhånd siges, men det må give et fingerpeg, at det i dag i realiteten næsten ikke er muligt at opnå tilladelse til nedlæggelse af diger. Der skal altså beskyttes mange.

Registreringen forudsættes ret detaljeret, idet man bl.a. efter Miljøministeriets forslag til vejledning⁹ skal kunne belyse forhold som bevoksning, vedligeholdelsespraksis og konstruktionsmetode (f. eks. sten- eller jorddige?) vedrørende hvert enkelt dige. Registreringens endelige omfang og tidspunktet for dens gennemførelse diskuteres i øjeblikket mellem staten og amterne, med henblik på at finde en metode der både tilgodeser de konkrete administrative behov for faglig og saglig indsigt, og ønsket om økonomisk og tidsmæssig realisme.

Fyns Amts undersøgelses indhold

Der er foretaget to grundlæggende kortlægninger i undersøgelsen.

1. "Digeundersøgelsen", som har til formål at identificere og synliggøre de beskyttede sten- og jorddiger.
2. "Skelundersøgelsen", som har til formål at give et overblik over det fynske landskabs nuværende skelstruktur set i forhold til den skelstruktur der etableredes på landboreformtidspunktet o. 1800.

Kun den første er indtil videre bearbejdet i et omfang, der kan formidles.

Det har ikke i udgangspunktet været hensigten at gennemføre egentlige videnskabelige studier i dige- eller skelstrukturen, al den stund der i det væsentlige var tale om at fremstille og skaffe overblik over et administrationsgrundlag. Bl.a. derfor er litteraturen endnu ikke gennemarbejdet i nødvendigt omfang. Imidlertid mener jeg, at en del resultater kan være af bredere landskabshistorisk og kartografisk interesse. Der er ingen tvivl om overblikkets værdi, set i forhold til ønsket om at øge kendskabet til og forståelsen af det fynske landskab og dets bevaringsværdier. Frem for alt har der været ønske om og behov for, at komme til kendskab vedrørende forholdene i hele amtet, hvilket for de grundlæggende undersøgelser er lykkedes.

Digeundersøgelsen deltes i to:

1. Identifikation af diger, som er beskyttede i henhold til Naturbeskyttelseslovens §4.
2. Vurdering af værdien af 4-cm kortenes digesignatur. Med henblik på identifikation af beskyttede diger er alle sten- og jorddiger sognevis blevet markeret med rødt på sort-hvide kopier af de seneste 4-cm kort. Disse optrukne kort er meget overskuelige for såvel administratorer som lodsejere og meget anvendelige ved vurdering af digerne individuelt og i sammenhæng. At sognene blev valgt som grundlag, skyldtes ønsket om overskuelighed og ønsket sammenlignelighed med minorerede sognekort fra ca. 1820. De minorerede kort anvendes i den ovenfor omtalte skelundersøgelse.¹⁰

	Jordvold eller stengærde
	Dæmning
	Skrænt
	Levende hegn
	Andet hegn

Gengivelse af 4-cm kortenes signaturer for jordvolde (diger) og levende hegn mm.

Vurdering af værdien af 4-cm kortenes digesignatur¹¹

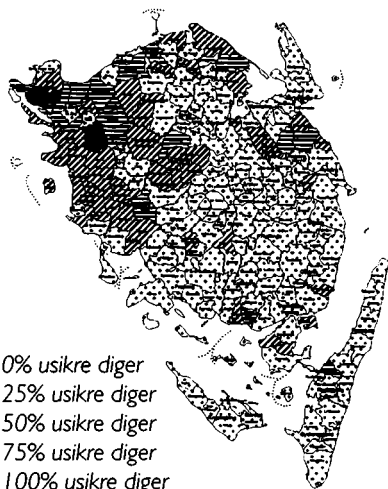
4-cm kortene er opmålt fotogrammetrisk ved hjælp af flyfotos. Herved adskiller de sig fra tidligere generationer kort, som baseredes på Generalstabens opmålinger fra 1860'erne. På de ældre kort havde man som udgangspunkt, at et dige kom med på kortet, hvis det havde en højde på 5/4 alen eller mere. Denne højde var nok til at dække for en soldat med tornyster, men svarede desuden fint til det højdekrav der stillede til sikker indhegning af marker og lignende. 4-cm kortene tog som nævnt ikke det samme militære, opmålingsmæssige udgangspunkt, hvorfor man ikke må forvente, at disse kort umiddelbart viderefører ældre traditioner vedrørende digerne. Diger på 4-cm kortene er som nævnt med, hvis de er højere end 75 cm, hvilket i øvrigt svarer til 5/4 alen. Den konkrete vurdering af om digerne var 75 cm, gennemførtes ved besigtigelser, idet hvert 4-cm kortblad blev opdelt i 9 områder, som hver især var genstand for en besigtigelse af et par ugers varighed.

Til denne metode er der at bemærke, at hvis et dige, som det påpeges af Biotopgruppen, skrider sammen, vil de så at sige falde ud af digesignaturen og ind andre skelsignaturer, fx levende hegn.¹² Man må derfor, og fordi digerne ikke med rimelighed kan forventes at være blevet vedligeholdt siden de blev overflødiggjort af pigtråd og el-hegn antage, at en række kulturhistorisk- og biologisk vigtige diger ikke er med på 4-cm kortene. For at nå til en vurdering af 4-cm kortenes kvalitet angående indholdet af diger, sammenlignes 4-cm kortene i Fyns Amts undersøgelse sognevis med de diger, der er indtegnet på den seneste udgave af Geodætisk Instituts målebordsblade 1: 20.000, som er fra ca. 1955. Det antages nemlig, at skel med digesignatur på disse ældre kort, der stadig findes på 4 cm kortene, men nu som levende hegn,

Kopi af Fyns Amts digeidentifikations-kort for Gamborg sogn, Vends herred.
 "Sikkert" dige. Skel med digesignatur. —
 Usikkert dige. Skel med levende hegn. ~~~~
 Skellet havde digesignatur i 1955.

Kort over 4-cm kortenes "forarmelse".

har god sandsynlighed for at have været genstand for en kortteknisk omfortolkning fra dige til levende hegn, men stadig - kulturhistorisk og biologisk - er sten- eller jord-diger. Disse "mulige diger" tegnes over på de sort-hvide kopier med blå (på figuren sort) zigzag-signatur.

Efter identifikationen er digerne blevet optalt. Denne optælling er et ret subjektivt aspekt af undersøgelsen, og dens værdi kan diskuteres. Optællingen er foregået efter principper om at ethvert dige, som må formodes at have tjent en selvstændig funktion enten som ejendomsskel, markskel, fægyde eller andet, er talt som eet dige. 4 dige, som f. eks. danner en rektangel rundt om en mark eller lignende, er talt som fire dige. Et dige med slyngninger er talt som eet dige, mens et dige med væsentlige knæk, vinkler eller afbrud, som giver formodning om, at der er tale om mere end et skel, talt som flere dige. Man kan teste undersøgelsens vurdering af digeantallet, ved at tælle signaturer på kortet for Gamborg sogn, som efter undersøgelsens opfattelse rummer 14 sikre og 29 mulige dige.

Forarmelsesgraden

Optællingen giver en form for statistisk vurdering af 4-cm kortenes dækningsgrad. Jeg har valgt at se mængden af tvivlsomme/ mulige dige som en procentdel af det samlede digeantal, for derigennem at få et billede af 4-cm kortenes "forarmelse". "Forarmelsesgraden" fremstår altså som en procentsats sogn for sogn. Den er udtryk for, hvor stor usikkerheden om hvor mange af de faktisk eksisterende dige, der er med på kortene er, og hvor den er lokaliseret.

Kortet til venstre giver et oversigtsbillede af situationen i hele amtet. Hvis man ser bort fra den mulighed, at digerne på Nordvestfyn i højere grad end på Sydøstfyn er sunket sammen, ses der tydeligt en forskel i kortenes markering af dige mellem Nordvestfyn og Sydøstfyn og øerne. Bortset fra dele af Sletten på Nordfyn, er hele nordvestdelen omfattet af en forarmelsesgrad på mere end 25%. I Gelsted er hele 89% af digerne usikre og i Kavslunde sogn endog 90%. Til sammenligning ligger stort set hele Sydøstfyn på under 25%, og Lyø og Nørre Søby sogne udmærker sig ved at være fuldstændig uden forarmelse.

Målt med den anvendte metode bliver 4-cm kortene af tiltagende ringere kvalitet som administrationsgrundlag jo længere vi bevæger os mod nord og vest, for faktisk at være uden værdi i de nævnte Kavslunde og Gelsted sogne. Forudsat det er lovgiver-

nes ønske yde digerne en rimelig beskyttelse. Umiddelbart ser det ud som om, der går en skillelinje ca. mellem de gamle Odense og Svendborg Amter, men dette indeholder indtil videre ikke nogen forklaring, og samtidig forstyrres billedet af, at der i områderne med de "gode" 4-cm kort findes enklaver med stor forarmelse. Fremhæves som særligt forarmede skal kortene over sognene nord for Otterup, øst for Odense, ved Øster og Vester Skerninge, samt Simmerbølle sogn på Langeland. Omvendt ses der også i områder med forarmede kort at være kartografiske lyspunkter som f. eks. Strib-Røjleskov, Nr. Aaby, Orte og Ørsted sogne foruden de tidligere nævnte på Sletten.

Testsogne

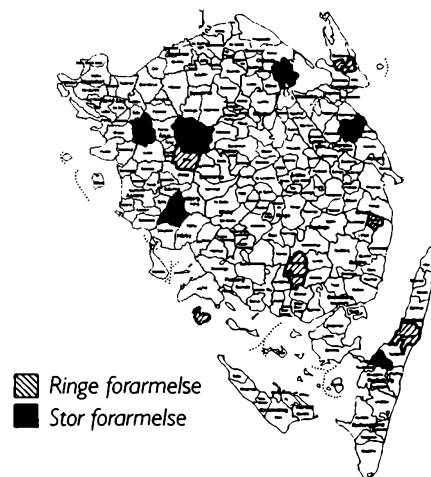
I et forsøg på at nå til bedre klarhed over usikkerheden, - om de diger der har skiftet signatur fra dige til levende hegn rent faktisk eksisterer -, eller om 4-cm kortenes manglende digesignaturer afspejler virkeligheden, udvalgte 12 testsogne til nærmere undersøgelse og besigtigelse. Der valgtes 6 "gode" sogne fra områder hvor usikkerheden i forhold til 4-cm kortene er lille, og seks forarmede. Se illustration til højre. De nøjere kriterierne for udvælgelsen var herefter:

1. Om sognene skilte sig markant ud fra omgivelserne i områder med stor usikkerhed - Simmerbølle, Orte, Flødstrup.
2. Om de tilhørende kort var særligt gode eller særligt forarmede - Lyø, Stenstrup og Gelsted.
3. Om de var typiske for sognene i deres område - Flemløse, Dalby, Skeby, Vissenbjerg, Tranekær og Øksendrup.
4. Endelig er der taget hensyn til, at der skulle medtages såvel store som små sogne.

Det skal pointeres, at udvalget af testsogne ikke tilsigter at dække de forskellige landskabstyper - slette- kyst- og skovzone.¹³ Derfor er f. eks. Sletten ikke godt repræsenteret blandt sognene.

Testsognene blev besigtiget med en minimumsindsats med henblik på verifikation af kortenes usikre digers eksistens. Fandtes de eller fandtes de ikke? Desuden skulle man så vidt muligt notere sig om der fandtes diger ud over de sikre eller usikre, der var på kortene. Der skal her gøres opmærksom på, at det af tidsmæssige årsager ikke var muligt at undersøge om eksisterende diger var over 75 cm høje.

For nu at tage det gode først, viste besigtigelserne, at ud af i alt 29 tvivlsomme diger i

Tranekær, Orte, Øksendrup, Dalby, Stenstrup og Lyø sogne, viste kun 2 sig at eksistere i virkeligheden. 4-cm kortene er altså testet til at være præcis så gode, som man kunne håbe. De udgør i de "gode" områder et ret godt administrationsgrundlag. Dog blev der fundet 10 nye diger ved besigtigelserne. De 7 på Lyø.

I de forarmede sogne Vissenbjerg, Skeby, Simmerbølle, Flødstrup, Gelsted og Flemløse blev ca. 340 af 395 tvivlsomme diger checket. 169 af disse, svarende til ca 50% viste sig at være diger. Der blev fundet 7 nye diger. Kun Vissenbjerg skilte sig med 19% markant ud fra gennemsnittet, som for de øvrige var på 58% eksisterende diger blandt de tvivlsomme. Det er på denne baggrund sandsynligt, at i hvert fald halvdelen af de i alt 4345 levende hegn/skel på 4-cm kortene, som vi mente var mulige diger, også er det. Lægges disse til den sum af 16.513 sten- og jorddiger, som kan tælles på 4-cm kortene, nås et facit på 18.685 diger i Fyns Amt. Hvis man tør tro på, at fjernelsen af ca. 11% af digerne i løbende meter, i tidsrummet fra 4-cm kortene blev udgivet i 1980'erne, til Fyns Amt optog luftfotos i 1992 kan omsættes direkte i et antal diger, bliver det endelige antal 16.816 eksisterende diger eller 4,82 pr. km².

Hvor er der flest diger i Fyns Amt?

Det ovenstående tal er statistik, som måske med tiden kan anvendes i sammenligning med andre regioner. Det har også interesse, når man skal planlægge og skaffe resurser til større detaljerede registreringer, men kulturhistorisk er det et næsten dødt tal. Tallet siger ikke noget om digernes fordeling i amtet, om digernes længde eller om deres konstruktion. Hvor der er flest diger i Fyns Amt, er et interessant spørgsmål, ikke mindst da det i faglige kredse formodes, og desuden er almindeligt kendt blandt folk, at der i det hele taget er flere diger i denne region end i andre egne af landet.

Biologisk og landskabeligt er digernes længde af stor betydning. Man kan måle sig frem til landskabets kvalitet. Kulturhistorisk er sagen mere diskutabel, al den stund, at et lille/kort dige/skel kan have en lige så vigtig skelfunktion og fortælleverdi som et langt.

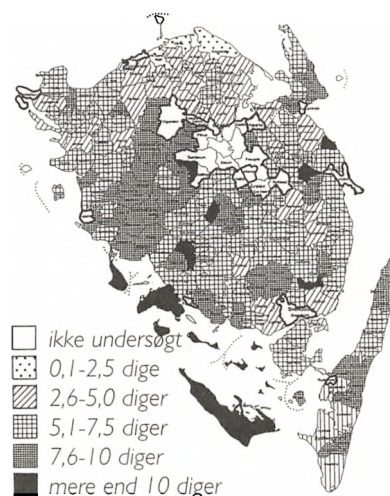
Digemængden kan være lige så vigtig som digelængden. Da det er ydermere forekommer tidsmæssigt uoverskueligt at påbegynde en opmåling af alle digernes længde for at få et billede af digemængden, har jeg valgt at arbejde videre med digerne som individuelle enheder uden skelen til længde og bredde, for så i testområderne også at beskæftige mig med længderne. Dette er gjort ud fra den betragtning, at når man ikke har resurser til total opmåling, må man prøve nye veje for at opnå et billede af diger-

nes fordeling. Det optalte antal diger der er brugt i denne undersøgelse, er alle diger-
ne på 4-cm kortene samt de tvivlsomme, idet jeg gerne vil finde de områder der tra-
ditionelt har været rige på diger, og ikke kun dem der idag måtte være det. Derudover
tager jeg udgangspunkt i den antagelse, at fjernelsen af diger siden ca. 1955, som dette
billede tegner, har fordelt sig nogenlunde jævnt, eller i hvert fald således, at det oprin-
delige billede på digernes grundlæggende fordeling, stadig er det, der ses i landskabet
den dag i dag. Tæt bebyggede områder er ikke bearbejdet i undersøgelsen.

Af kortet til højre fremgår det, hvorledes digerne fordeles sig i amtet. Kortet er en
sammenstilling af sognenes digetætheder målt som antal diger pr. km². Tre forhold
springer i øjnene: For det første de meget høje kvotienter på halvøer og øer i den
sydlige del af Lillebælt. Signaturen angiver at sognet har mere end 10,1 dige pr. km²,
men faktisk har Ærø i gennemsnit ca. 20 dige pr. km², og de øvrige "sorte" områder i
Det Sydfynske Øhav i gennemsnit ca. 13, mens de 6 andre fynske sogne med mere
end 10,1 dige pr. km² i gennemsnit har 10,4. Der er således umiddelbart tale om en
næsten dobbelt så tæt digestruktur på Ærø, som i de øvrige sorte områder, og mar-
kant tættere digestruktur i Lillebæltsområdets sydlige del end i hele det øvrige amt.
For det andet ses det, at de meget digefattige områder på Den Nordfynske Slette lig-
ger på mellem 0,1 og 2,5 dige pr. km². Selv om der ikke er helt så få diger i de øvrige
sletteområder på Østfyn og Nordvestfyn, har disse dog også tydeligt færre end gen-
snittet. Endelig er der de temmelig digetætte områder, der strækker sig fra Skovby-
Vissenbjerg mod sydvest, ligger på den sydfynske kyst og i Egebjergområdet, samt på
dele af Hindsholm og Langeland. Selv om billedet ikke er helt entydigt, ser det ud som
om, der er flere diger i de stærkt kuperede områder, end i det øvrige Fyn. Hvad dette
mere præcist hænger sammen med er ikke undersøgt, men en antagelse kan være, at
det kuperede terræn ikke i fortiden har indbudt til større markfelter, med en øget
digetæthed til følge, og at samme kuperede tilstand, siden digernes storhedstid, i min-
dre grad end i de flade områder, har muliggjort eller givet incitament til nedlæggelse af
digerne. Det får indtil videre stå hen.

Udviklingen i digernes mængde målt i meter

Hvor er digerne en karakteristisk del af landskabet? Vore testsogne er igen taget i
anvendelse, idet det indenfor disse er gjort op hvor mange km diger, der var på det
formodede maksimaltidspunkt ca. 1880 og på 4-cm kortene fra 1980'erne.

Digetætheden i Fyns Amt. 0,1-10 dige pr. km².

De 12 testsogne indeholdt ca. 1880 1590 km sten- og jorddiger. I 1980'erne var der, hvis der korrigeres med 50% for de usikre diger, 619 km. Der er i løbet af de 100 år fra 1880'erne til 1980'erne sket et fald i længden af digerne på 970 km eller ca. 61%. Ser man på hvorledes dette fald fordeler sig på de enkelte sogne, er der en spredning fra 26% på Lyø og 47% i Dalby sogn til 79% i Flødstrup sogn og 69% i Tranekær sogn. I gennemsnit er der her tale om ca. 58%. Forskellen mellem de 61% og de 58% beror på, at de store sogne med mange, lange diger tæller højere i det målte resultat, mens alle sogne tæller lige i det gennemsnitlige.

Hvis man skal indregne den sandsynlige nedgang i digelængderne på 11% fra 1783-92, som Fyns Amt er nået frem til, viser det sig, at tilbagegangen siden slutningen af forrige århundrede ligger på ca. 72% eller ca. 10% mindre end man efter Biotogrubbens undersøgelser må forvente på landsplan.

I de 12 testsogne var der på 1955-kortene 1797 diger (sikre + usikre). Korrigeres dette tal med et fradrag af 50% af de 476 usikre diger på 4-cm kortene, når vi frem til, at der i 1980'erne var ca. 1559 diger i testsognene. Deres samlede længde var - målt og korrigeret efter 4-cm kortene ca. 619 km. I gennemsnit var et dige altså i 1980'erne 0,396 km eller ca. 400 meter langt. Dette gennemsnit dækker over en spredning på mellem 269 meter pr. dige i Stenstrup sogn og 613 meter i Flødstrup sogn. Disse gennemsnitstal kan naturligvis dække over store forskelle i digelængderne fx. mellem landsbyerne inderfor sognene.

Gennemsnitslængden i det slettelignende sogn Skeby var 423 meter, i skovzone-sognet Orte 421 meter og på Lyø 405 meter. Tallene viser for mig at se, at der ikke er nogen afgørende eller markant stor forskel i digernes længde imellem de enkelte egne i Fyns Amt, og jeg er derfor af den opfattelse, at man godt kan regne med, at et fynsk dige statistisk set er 400 meter langt. Der er derefter grund til at antage, at den samlede digelængde, i de områder hvor digetætheden er høj, også er høj og vice versa. Det billede, der tegnes af kortet side 49, viser derfor både, hvor der er mange digestrækninger, og hvor der er mange kilometer dige. Kortet giver altså svaret på, hvor der i enhver betydning er flest diger i Fyns Amt.

For nu at forsætte det statistiske skoleridt til enden, kan det tilføjes, at med en gennemsnitlig digelængde på 400 meter, når vi frem til, at der medio 1980'erne var 18.685 x 400 meter dige eller 7474 km. sten- eller jorddige i Fyns Amt. Korrigeret for et muligt tab på 11% mellem 1980'erne og 1992 bliver det endelige tal 6652 km, på det

tidspunkt da digebeskyttelsen trådte i kraft. Dette tal svarer til at der er ca. 2 km dige pr. km² i amtet. Af de 6652 km er ca. 5878 indtil videre beskyttet af Naturbeskyttelseslovens §4.

Perspektivering

Efter de indledende registreringer og analyser er det klarlagt, at det offentlige grundlag for at administrere Naturbeskyttelseslovens sten- og jorddigebeskyttelse i øjeblikket er meget uensartet. Med 4-cm kortene som grundlag, kan man, hvis man føler stærkt for digebeskyttelse, være relativt tryk ved kortgrundlaget for Øst og Sydfyn, idet det medtager langt de fleste kendte diger. Omvendt på Nord- og Vestfyn. Her er mange diger ikke omfattet af beskyttelsen. Det er med Fyns Amts registreringsmateriale muligt at gå meget dybere ind i fordeling og mulige årsager til variationen i kvaliteten af 4-cm kortene ved at opdele sognene efter ejerlav. Mange steder vil det vise sig, at diger i det ene ejerlav er stærkt forarmet, mens naboejerlavet ikke er det. Kartografisk - kildekritisk vil det være af stor værdi, at finde ud af hvad disse variationer skyldes. Om der er tale om individuelle variationer blandt geodæterne, ændrede instrukser, om landsbyerne har haft forskellig praksis vedrørende digenedlæggelse, eller om f. eks. jordbundsforholdene spiller ind.

Undersøgelsen har vist, at sten- og jorddiger i amtet fordeler sig meget ujævnt. Der er ekstremt mange på Ærø, mange på øer og halvøer i den sydlige del af Lillebælt. Enkelte sogne med mange diger ligger spredt i det østlige og sydlige Fyn, og de kuperede områder i amtet er generelt beriget med flere diger end de flade. Det er vist, at digerne i de enkelte egne af amtet ikke i almindelighed er af varierende længde. Man kan ikke sige, at diger i flade områder, på øer eller i kuperede områder er særligt lange eller særligt korte. Dette er dog kun en statistisk betragtning, som tjener til at vise, at fordelingskortet besidder troværdighed. Digerne findes sikkert i alle dele af amtet i alle længder.

Fyns Amts kortregistreringerne åbner mulighed for langt mere dybtgående og lokalt orienterede studier. Blot ved at se på kortene kan man få overblik over hvilke forskelle, der er mellem landsbyerne indenfor de enkelte sogne, mellem hovedgårdsområder, enkeltgårdsområder og landsbyjorder, mellem stjerneudskiftede landsbyer og blokudskiftede. Mulighederne er talrige. Jeg vil illustrere dette ved at vise digeregistreringskortet over Lyø sogn, som kun rummer landsbyen Lyø By.

Fyns Amts digeidentifikations-kort over Lyø sogn.

— "Sikkert" dige.

~~~~~ Usikkert dige.

Skellet havde digesignatur omkring 1955.

Lyø's digestruktur er meget velbevaret i forhold til maximaltidspunktet o. 1880. Kun ca. 26% af digerne (16 km) var fjernet i midten af 1980'erne, mens ca. 45 km var bevaret. Tilmed kan man ved sammenligninger med minorerede sognekort, som viser matrikelopdelingen i forrige århundrede, konstatere, at stort set hele den matrikulære skelstruktur er markeret med sten- eller jorddiger. Dette gælder for øvrigt også for Helnæs, Nørre Højrup og Ørbæk m. fl. De fjernede diger på Lyø er næsten alle mindre betydende markskel, som har opdelt markerne svarende til den i 1800-tallet anvendte dyrkningsmåde. Alle ejendomsskel er bevarede som diger, så hvis der er sket sammenlægninger af gårde i byen, ses det ikke i landskabet. Næsten alle væsentlige tofteskel inde i landsbykernen er bevaret.

Hvad der desuden er der er helt særegent ved Lyø er, at stort set alle forrige århundredes fægyder er bevaret. I alt ca. 6 km langs alle veje. Fægyder er veje med diger på begge side.

Deres funktion var at være drivveje for kvæget. Digerne forhindrede dyrene i at gå ind på de omliggende marker. Digeundersøgelsen har vist, at der i amtet er fægyder i 46 sogne. I fem Nord- og Vestfynske sogne er der 6 fægyder på tilsammen ca. 2 km. De resterende 41 sogne er beliggende på Øst-, Sydfyn og øerne. De rummer, vurderet efter kortene og fraregnet Lyø 104, fægydestrækninger på tilsammen ca. 42 km. Langt de fleste og længste fægyder ligger i Sallinge og Sunds herred. Den totale længde af fægyder i amtet er rundt regnet 50 km, hvilket er langt mere end jeg før undersøgelsen havde forventet.

Digeundersøgelsen giver ikke noget bud på fordelingen mellem sten- og jorddiger. Dertil kræves besigtigelser, som det ikke indtil videre har været muligt at gennemføre.

Diskussion

Der er ingen tvivl om, at en masse lineære småbiotoper i landskabet blev reddet fra ødelæggelse, da Naturbeskyttelsesloven blev vedtaget, men selv om også jeg betragter diger som interessante og bevaringsværdige landskabselementer, må jeg betragte redningsaktionen som en Pyrrrhossejr, idet de med sejren følgende tab er uoverskuelige. Det væsentligste tab er, at historiciteten i det danske landskab fremover ikke respekteres. Landskabet har i tusinder af år udviklet sig i et dynamisk samspil mellem menneske og natur. Det er derfor et historisk produkt. Dette landskab er nu for en stor del blevet fastfrosset i et kun 200 år gammelt billede.

Noter

1. Se "Vejledning om naturbeskyttelsesloven", Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen 1993 og "Forslag til Lov om naturbeskyttelse" af 18. januar 1990.
2. Biotopgruppen: "Udviklingen i agerlandets småbiotoper i Østdanmark, Roskilde Universitetscenter, Publikationer fra Institut for Geografi, Samfundsanalyse og Datalogi, Forskningsrapport nr. 48, 1986.
3. Biotopgruppen op.cit s. 308.
4. Ibid. s. 297.
5. Fyns Amt, rapport om udviklingen i småbiotoper, under trykning.
6. "Forslag til Lov ..." op. cit s. 33.
7. Fyns Amt, rapport ... op. cit.
8. Sektionsleder Peter Michaelsen, Kort- og Matrikelstyrelsen, personlig meddelelse.
9. "Udkast - Vejledning om registrering og udpegning af beskyttede sten- og jorddiger", Skov- og Naturstyrelsen 1994.
10. Om minorerede kort se Balslev, Svend og Jensen, Hans Ejnar: "Landmåling og landmålere" s. 50-51.
11. Vedrørende fremstillingen af 4-cm kort, stammer mine oplysninger fra sektionsleder Peter Michaelsen op.cit.
12. Biotopgruppen op.cit s. 308 ff.
13. Om de kulturgeografiske zoner se Porsmose, Erland: "De fynske landsbyer i dyrkningsfællesskabets tid" Odense 1987.

Fægyder i amtet.

Galgedil ved Otterup

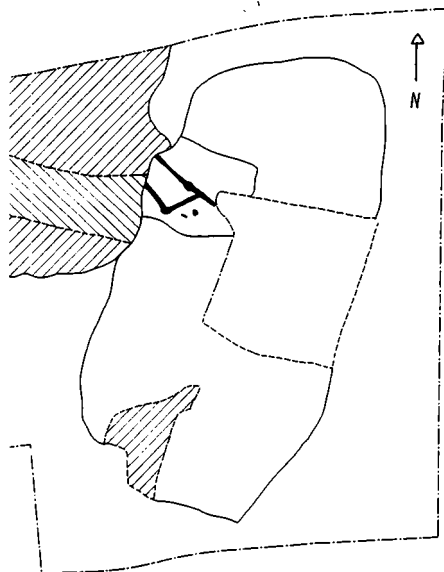
Nils M. Jensen

Om udgravningen
af en affaldsgrube
med indhold af rester
af støbeforme og smeltedigler
fra yngre bronzealders
periode VI,
700-500 år f. Kr.

☞ Fundstedet ved det gamle marknavn Galgedil. Bopladsen er beliggende på en flad sandet bakke, der mod syd og vest skråner mod Horsebækken og tidligere fugtige engområder.

☞ Tegning af bronzealder-gruben med det spændende indhold. De skraverede områder er forstyrret af grusgravning. Mod nordvest i gruben ses skeletrest af lår- og underben svagt nedgravet. Målestok: 1:60.

Tegning: Nils M. Jensen.

Forhistorie

I forbindelse med systematiske afsøgninger af markerne omkring Otterup, fandt Otterup Amatørarkæologi-gruppe i foråret 1982, på marken, der på gamle kort bærer navnet "Store Gallediils agre", en række opløjede mørke pletter nær toppen af en mindre flad bakke.

Den sandede bakke skråner mod syd og vest ned mod Horsebækken og mod lavtliggende fugtige arealer. En ideel placering for en boplads.

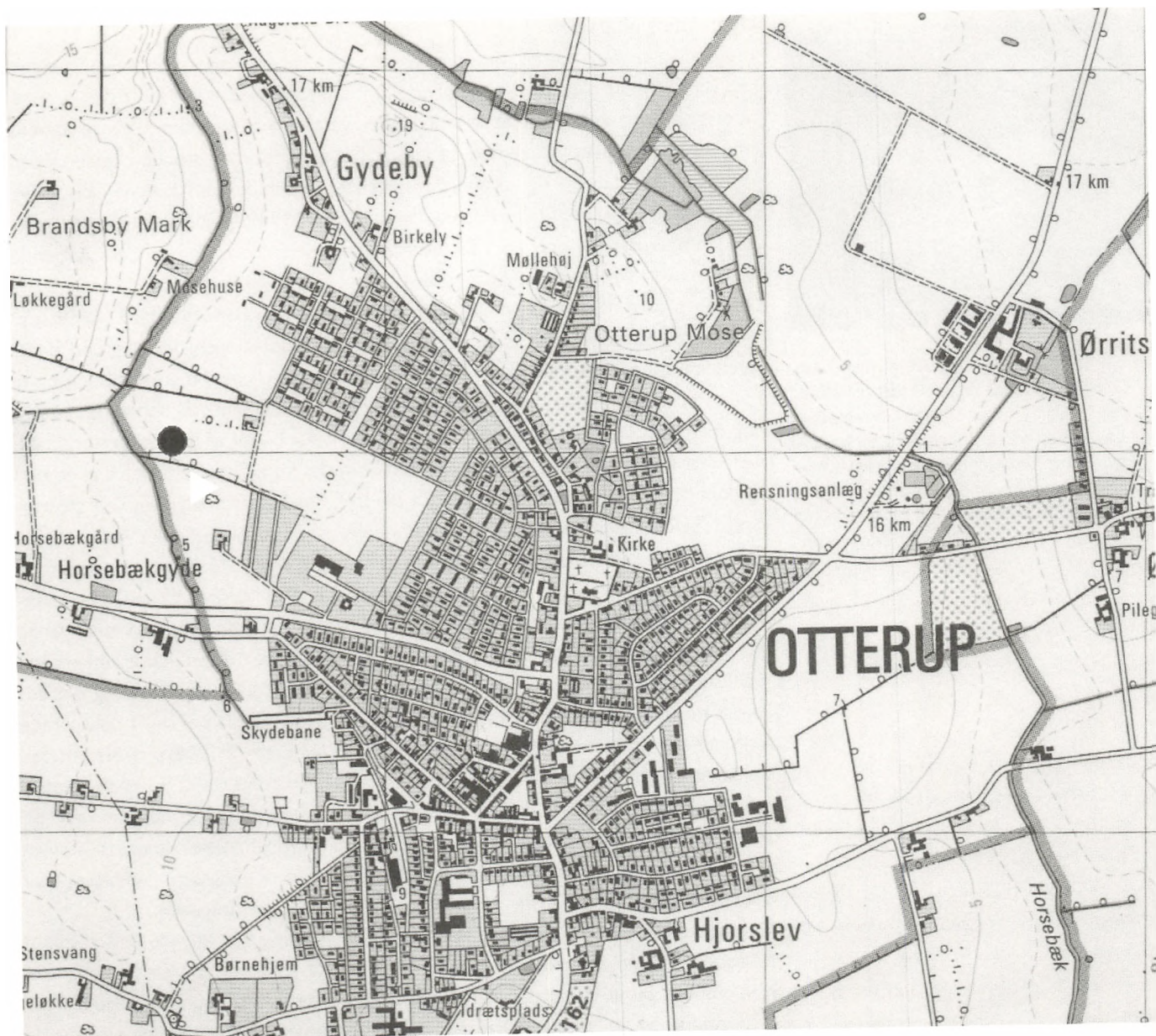
For at undersøge bopladsens alder og struktur blev muldlaget gravet væk fra flere af de mørke trækulsfyldte pletter. Resultatet af anstrengelserne var bl.a. fund af omridset af en større nedgravning i den meget sandede undergrund, dele af et menneskeskelet og en række lerkarskår, støbeforme og digler. Interessen for pladsen var vakt!

Skeletdelene blev tolket som sporene af den henrettelsesplads, der ud fra stednavnet Galgebakken eller Galgedil viser, at her har der tidligere været et rettersted. Et indelukke, hvor forbrydere fik deres straf og siden blev begravet i ikke indviet jord. Retterstedet har antagelig været knyttet til birkedommerfunktionen på Nislevgård.

Den mørke nedgravning i den lyse, sandede undergrund vakte opmærksomhed. For blandt tydelige rester af husholdningsaffald iblandet potteskår, askelag og ildskørnede granitsten, lå de særdeles skrøbelige rester af støbeforme og smeltedigler fra en bronzestøbers værksted.

Amatørarkæologerne tilkaldte klogeligt faglig ekspertise fra Fyns Stiftsmuseum i Odense, der registrerede de fremgravede fortidslevn. Udgravningen blev herefter til dækket, og først 6 år senere, efter høst i 1988, kunne udgravning af grube og skeletrester fortsætte efter en velvillig bevilling fra Ingeniør N. M. Knudsens Fond.

*Gruben set fra nordøst.
Gruben beliggende på en sandet bakke ned
mod Horsebækken.
På billedet ses skeletrest i grubens nordvestlige
kant, delvist forstyrret af senere grusgravning.
Det lysere parti i grubens midte er rester af
Otterup Amatørræologi-gruppens søgegrøft
fra 1982. Foto: Nils M. Jensen.*

Udgravning af gruben

1988-udgravningens formål var at færdigudgrave gruben med støbeforme og digler. Her var for første gang på Fyn mulighed for at undersøge et samlet fund af et bronzealderligt støberi. Målet var at få viden om, hvordan man gennem bronzealderens århundreder, med stor sikkerhed og indsigt, har arbejdet med støbeprocesser for at fremstille enestående og teknisk fremragende genstande som lurerne, solvognen, kunstfærdige smykkesæt m.m. (Henrik Thrane 1993, 1994). Grubens datering til bronzealderens sidste periode, kort før overgangen til jernalderen, og de deraf følgende muligheder for kronologiske iagttagelser, var også vigtigt at få belyst.

Gruben blev genfundet og muldjorden fjernet med skovl. Mulden blev undersøgt med metaldetektor for evt. at finde rester fra støbeproduktionen, der på grund af tiltagende pløjedybde kunne være vendt op i mulden. Den knap 4 meter lange og op til 1,9 meter brede rektangulære grube stod skarpt mod den sandede undergrund. I vest dog forstyrret let af grustagning - helt til grubens kant - og af den tidligere omtalte skeletrest fra stedets epoke som rettersted. Som det fremgår af de to fotos af gruben var kun lårben og underben af skelettet bevaret. Resten var bortgravet ved grustagningen. Et kranie, indleveret til Otterup Museum, er ifølge lokale fundet ved grusgravning netop på stedet for udgravningen. Skelettet lå tydeligt skødesløst begravet med det højre underben under det venstre og kun ganske lidt nedgravet under jordoverfladen.² Bronzealdergruben var fyldt med trækulsfarvet sort sandet jord med mange grå askepletter og lyse partier med fint sand og særdeles mange hårdt ildskørnede granitsten - med en samlet anslået vægt på 60-70 kilo. Farve, konsistens og indhold iøvrigt mæge til kulturlaget udgravet i det såkaldte Haag-fund. Et af de få publicerede fund der dokumenterer støbning i bronzealderen (Neergaard 1908, p 278f). Gruben var nedgravet med jævnt skrånende sider og havde flad bund, ca 90 cm nede i undergrunden. Tydeligt var det, at formålet med at grave gruben netop her har været at anvende det meget fine sand i undergrunden som magring i støbeformene, beskrevet i Bjarne Lønborgs artikel. Efter endt gravning efter sand er nedgravningen blevet fyldt op med affald, herunder rester af forme og digler fra bronzestøbningen.

Overalt i gruben lå fragmenter af smeltedigler og mange, overvejende små, rester af lerstøbeforme. En større koncentration af rester af formstykker blev dog udgravet nær grubens bund. Spredt i fylden fandtes også enkelte bronzedråber, en udbanket bronzestang og et såkaldt "Dreipass" - et bronzesmykke, stadig med påsiddende

støberande - og altså aldrig færdiggjort efter støbningen.³ Foruden genstande med forbindelse til støbning blev fundet mange velbevarede husdyrknogler, et fladt fragment af ben med gennem boring, en benpren, en ikke bearbejdet rådyrtak og en velbevaret økse af kronhjortetak med skafthul ved rosenkransen, lerkarskår, se foto, groft bearbejdet flintaffald og rester af blåmuslingskaller, fra et delikat måltid engang i bronzealderens periode VI - eller tiden mellem 700 og 500 år før Kristi fødsel - at dømme efter de karakteristiske lerkarskår i materialet.

Tolkning

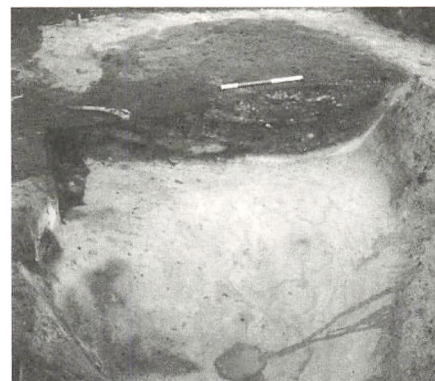
Gruben må betegnes som en almindelig affaldsgrube med indhold af velkendt bopladsmateriale i form af skår af lerkar, flintaffald, knoglerester fra husholdningen osv. Bopladsens huse må være lige i nærheden. Spor efter stolper er da også fundet i amatørarkæologernes søgegrøft nær ved. Tæt på husene, og nær affaldsgruben, må bronzestøbningen have fundet sted. Efter endt sandtagning til støbeformene har her været et ubekvent hul, der meget belejligen kunne fyldes op efter støbningen. Samtidig er en del af bopladsens almindelige husholdningsaffald fulgt med. Affald i samtiden, men vigtige spor til at afdække viden om bronzealderens samfund - og i dette tilfælde, helt specielt, give indsigt i bronzestøbningens svære kunst.

Noter

1. Galgedil. Matr. 5 cl, Otterup sogn, Lunde Herred. Stednummer 080306. FSM j.nr. 4520, RAS j.nr. P.439/83)

2. Om stedets historie som rettersted vides uhyre lidt. Den spændende og makabre periode i stedets historie må vente. I det følgende er der lagt vægt på præliminært at beskrive fundomstændighederne for de spændende støbeforme og digelfragmenter, behandlet i Bjarne Lønborgs artikel i nærværende skrift.

3. Det såkaldte Dreipass er illustreret i Sprockhoff 1956. p 238ff, abb. 44. tafel 74,9. Her påpeges, at Dreipass kun findes efter periode V af yngre bronzealder i gravene i Nordtyskland. Sammenholdt med dateringen af keramikken er gruben således sikkert dateret til bronzealderens periode VI. Tak til museumsinspektør Henrik Thrane, Fyns Oldtid, Hollufgård, for hjælp ved kronologiske studier og fremfindning af relevant materiale.

*Gruben, nedgravet i meget fint sand, ses her halvt udgravet. Affald fra bronzestøbning og almindeligt husholdningsaffald fra bopladsen ligger som fylskifter gennem gruben. Set fra sydvest.
Foto: Nils M. Jensen.*

Litteratur

Neergaard, Carl 1908. Haag-fundet. I Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie. Kbh. P.273 - 352

E. Sprockhoff 1956. Jungbronzezeitliche Hortfunde der Südzone des Nordischen Kreises (p. V), Mainz 1956.

Typiske randskår med afglattet randparti og omløbende pålagt vulst, fra bronzealderens periode VI. Tiden 700-500 f.Kr. fødsel.

Foto: Leif Hansen.

Henrik Thrane 1993. 8 fynske bronzealderlurer og nogle lerstumper. Fynske Minder 1993, p. 29 - 52. Odense 1993.

Henrik Thrane 1994. Bronzens mestre. Skalk nr. 2, 1994.

Metalstøbning i sen bronzealder

Bjarne Lønborg

Under udgravning på lokaliteten Galgedil ved Otterup på Nordøstfyn blev der fundet en grube, sandsynligvis oprindeligt gravet for at nå det fine glimmer/kvartssand, der i dag kun ligger ca. 40 cm under overfladen. Sandet er velegnet til det inderste lag i bronzealderstøbeforme, hvis magring netop udgøres af samme type sand. Gruben var senere blevet fyldt op med affald, fortrinsvis fra støbeprocessen: aske, brugte og ituslåede støbeforme, digelfragmenter, ildskørnede granitsten, flint, knogler og itubrudt keramik, samt et fåtal blåmuslingskaller. Mellem affaldet var der også enkelte redskaber i form af en benpren og en hjortetakøkse samt en råstøbt genstand i kobberlegering.

Ufærdig holstensk "Dreipass" støbt på Galgedilpladsen. Foto: Leif Hansen.

Fundene fra gruben er et entydigt udtryk for støbevirksomhed på stedet. Ud fra fundmaterialet må støbningen have foregået i bronzealderens slutning, nærmere bestemt periode VI, tiden mellem 700 - 500 f. Kr. (Jensen 1995).

For at kunne fremstille en støbeform i lermateriale er en model nødvendig. For at danne formens støbe hulhed skal modellen kunne fjernes igen.

Dette er muligt efter to hovedprincipper. Enten ved hjælp af en fast model, der presses ind i det bløde og fugtige formmateriale, for efter passende tørring at fjernes igen, eller ved hjælp af et materiale, der efter indpakning i og tørring af formmaterialet kan smeltes ud.

Faste modeller fra bronzealderen kendes ikke, hvorfor man må overveje et modelmateriale, der kan smeltes ud af støbeformen.

Her er det nærliggende at vælge bivoks, der er et materiale, der til alle tider og steder (også i dag) har været anvendt som modelmateriale i forbindelse med fremstilling af

forme i lermateriale. En anden mulighed er harpiks. Specielt voksmodeller kan fremstilles som unika ved formning, men denne fremstillingsprocedure lader i bronzealderen til at have været sjældent anvendt, dog mere almindeligt i bronzealderens senere del. En mere udbredt fremstilling lader til at have foregået ved støbning.

Bronzealderens støbeforme til metalstøbning blev fremstillet af to typer form-ler; inderst mod modellen et kun få mm tykt lag magret med fint kvartssand, yderst flere og tykkere lag magret med grus, begge typer uden iblanding af organisk materiale. Hvilken type ler, der har været anvendt til formene fra Galgedil og hvorfra det stammer, vides ikke, heller ikke hvorfra gruset stammer. En stor del af fundet udgøres af ubestemmelige formfragmenter af begge typer.

Digelfragmenterne stammer alle fra bronzealderens flade, åbne digel, men fra forskellige digler af forskellige størrelser. De viser forglasninger på den konkave inderside, sommetider i flere lag (flere smeltninger), kobberlegeringen¹ har været smeltet med lufttilførsel ovenfra ved hjælp af en vinkelbøjet "avlør" (Thrane 1993). På sådanne avlrør kan der ikke iagttages smeltet overflade, hvilket fortæller, at de ikke har været anbragt tæt på den høje temperatur, hvorfor en beskyttelse af bælgens (en avlsten), der var anbragt længere væk end det vinkelbøjede avlrør, ikke har været nødvendig.

Diglerne måtte nødvendigvis fremstilles af lokale, ikke ildfaste lerarter, som ydermere kun blev opvarmet fra den ene side. De har derfor kun kunnet holde til et fåtal opvarmninger og nedkølinger, hvilket sandsynligvis er årsag til, at brugte og hele digler sjældent forekommer. En digel blev sandsynligvis anvendt til den brød sammen.

Såfremt der blæses for kraftigt, afkøles metallet af den tilførte luft. Hvis der blæses for svagt, kan den nødvendige temperatur ikke opnås. I begge tilfælde smelter kobberlegeringen ikke.

Bronzealderstøberens håndtering af den flade digel med smeltet metal har længe været et åbent spørgsmål, da metallet i støbeøjeblikket skal have en temperatur på mellem 1060 og 1140°C (afhængig af legeringens sammensætning)².

Metaltænger fra bronzealderen kendes ikke, heller ingen tangmærker på diglerne. "Tænger" i vanddrukket træ har været foreslået, men ved støbning af større genstande (f. eks. økser med en vægt på op mod 7 kilo) er denne fremgangsmåde næppe sandsynlig.

Opmærksomheden må henledes på Haag-fundet (Neergaard 1908), et bronzealderstøbefund, hvor der blev fundet lerklining, dog med grenaftryk af mindre diameter

Oplægning af formrester til en "brillehalsring".

Formen er brændt, men støbningen er mislykket. Formen viser, at ringen først blev vredet efter støbningen, både midterdel og afslutninger.

Foto: D. Gramtorp.

end sædvanligt fra husbyggeri (Neergaard 1908:318f) og uden spor af huse. Fra 1600-tallets Italien (Biringuccio 1540:288f) kendes en beskrivelse af, hvorledes man kan smelte en kobberlegering i en flette kurv foret med ler under lufttilførsel ovenfra. Med baggrund i Haag-fundets lerklining og Biringuccios beskrivelse foreslås en variant af denne fremgangsmåde anvendt i bronzealderen. I en flettet kurv, opbygget omkring de to tynde ender i en tveje (en Y-formet gren), blev den flade digel anbragt. Kurven blev forinden foret med magret ler, der under anvendelsen blev mere eller mindre brændt, på foringens yderside ofte slet ikke (ler er en meget dårlig varmeleder). Metallet blev smeltet i diglen ved hjælp af træ eller trækul under tilførsel af luft ovenfra. Ved hjælp af tvejens tredje frie ende kunne diglen med det smeltede metal håndteres uden problemer, kun begrænset af, hvor meget støberens kunne løfte.

Bronzealderens støbeforme var fremstillet som en variant af todelte forme, hvor kun formens allerinderste lag var todelt, mens de øvrige lag var lukkede. En form til en "brillehalsring" i Galgedilmaterialet er opbygget uden denne todeling af det inderste lag, måske er det årsag til, at støbningen i denne form er mislykket. Samme form viser iøvrigt, at omfattende efterbearbejdning, i form af smedning og vridning, har været nødvendig for at færdiggøre halsringen. Formmaterialet bestod af ler, sand og grus uden spor af iblanding af organisk materiale og var så stærkt magret, at leret kun lige akkurat kunne holde magringsmaterialet sammen.

En almindelig bronzealderform er opbygget omkring en voks- eller harpiksmode med indløbsmodel i samme materiale. Formens inderste lag, bestående af ler magret med fint kvartssand, kan være dannet af en plade form-ler (magret med grus), hvorpå der blev anbragt en tyndere plade (magret med fint kvartssand). I den herved fremkomne dobbelte plade blev modellen presset ind, hvorefter en tilsvarende plade blev lagt ovenpå den første og presset ned, så der fremkom en "sandwich" omkring modellen (mundtligt Detlef Jansen). For at få formen til at kunne modstå trykket fra det smeltede metal og hindre det flydende metal i at blive drænet væk fra formhulheden, var det nødvendigt med yderligere lukkede indpakninger, hver især bestående af én sammenhængende plade form-ler (magret med grus), der blev svøbt omkring "sandwichen", hvis kanter blev samlet ved at trykke dem sammen med fingrene. Fingermærkerne er i dag ganske tydelige. Det er almindeligt, at bronzealderforme har to til tre sådanne lag udenom den inderste "sandwich".

De fleste af støbeformene fra Galgedil viser helt plane skilleflader mellem de to form-

Tværsnit af den ene halvdel af en brugt støbeform fra Galgedil, hvor formens forskellige lag kan iagttages. Foto: D. Gramtorp.

Indersiden af den ene halvdel af en brugt støbeform fra Galgedil med plan skilleflade. Foto: Leif Hansen.

En ældre bronzealder stenform i klæbersten fra Hestholm, Gamtoftesogn Baag Herred, Odense Amt.

halvdele. Det må skyldes, at bronzealderens stenforme har været anvendt til støbning af modeller og til fremstilling af støbeforme i lermateriale. Efter støbning af en voks- eller harpiksmodel har stenformens ene halvdel (med isiddende model) fungeret som "modhold" under opbygningen af lerstøbeformens ene inderste halvdel. Efter delvis tørring af formmaterialet kunne den herved fremstillede formhalvdel løsnes (med isiddende model) fra stenformen, og støbeformens anden indre halvdel opbygges. Herefter blev formens ydre lag opbygget. Når genstanden skulle være hul, var en kerne i form-ler nødvendig. En kerne, der skulle indstøbes i modellen. Rester af adskillige kerner foreligger i Galgendilfundet, flere med styretappe.

Det er muligt at støbe kobberlegeringer direkte i stenforme, men på grund af det store arbejde med at fremstille en stenform og den store risiko for, at formen brød itu under opvarmning, støbning og afkøling, er denne mulighed mindre sandsynlig.³

For at kunne støbe smeltet voks eller harpiks i en stenform er det nødvendigt at gennemvæde formen for at undgå, at voksen eller harpiksen under størkning sætter sig uhjælpeligt fast i stenen. En del stenarter er ikke massive og kan optage vand. I dag anvendes metoden ved støbning af voksmodeller i gipsforme. Efter tørring af formen skulle så meget som muligt af voksen eller harpiksen smeltes ud og opsamles, da begge materialer formodentlig var kostbare i bronzealderen. Herefter skulle formen brændes i bål; dels for at kunne modstå temperaturen fra det smeltede metal, dels for at kunne holde til trykket fra det under støbningen. Under brænding af formen blev den resterende voks eller harpiks bortbrændt, hvilket, sammen med det glødende bål, frembragte reducerende atmosfære i formen. Den reducerede atmosfære bevirkede, at leret i formmaterialet blev sort. Formen skulle i støbeøjeblikket have en temperatur på ca. 750°C, for at hindre metallet i at størkne ved berøring med den ellers kolde formvæg. Samtidig med brænding af formen skulle metallet smeltes og opnå en temperatur på mellem 1060 og 1140°C. Form og metal skulle hver især opnå deres optimale temperaturer samtidigt.

Efter støbning af metallet fik formen lov til at køle af i luft, et forhold der kan iagttages på brugte formdele fra bronzealderen. Luftafkøling resulterer i rød- eller gulbrændte formdele, evt. med reducerende brændt indre, afhængig af formens tykkelse. Dette kunne betyde, at metaloverfladen blev iltet. Iltningen af metallet var imidlertid uden betydning, da størstedelen af bronzealderens metalgenstande fik overfladen efterbejdet ved slibning (mundtligt Henrik Thrane). Efter afkøling blev formen brudt eller

savet af med et stykke flint (mundtligt Detlef Jansen) og genstanden kunne endelig færdiggøres ved slibning og eventuel smedning.

Materialers krympning under tørring og størkning (modelmateriale, form-ler og kobberlegering) bevirker, at enhver støbt metalgenstand, fremstillet efter ovennævnte metode, bliver ca. 6% mindre end den anvendte form. På grund af efterbearbejdningen ved slibning vil færdige metalgenstande være endnu mindre end modellen. Dette betyder, at forme og færdige genstande ikke kan sammenlignes mht. størrelse.

Noter

1. Man kan næppe ændre udtrykket eller begrebet bronzealder, selvom man ikke kan tale om bronze, da forskellige kobberlegeringer blev anvendt både tinbronzer og messinger (en legering af kobber og zink). Da disse legeringer i korroderet tilstand ikke kan skelnes fra hinanden, bør man rettelig tale om kobberlegeringer (med mindre analyser foreligger).

2. Kobberlegeringernes smeltetemperaturer (800-850°C) er ikke sammenfaldende med deres støbetemperaturer (1060-1140°C). Ved metalstøbning kræves et varmeoverskud, da metallet ellers størkner, før formhulheden er fyldt ud.

3. Klæbersten (der er det mest almindelige materiale til bronzealderens stenforme) er ildfast, men skandinavisk klæbersten indeholder ofte urenheder i form af magnetjernsten og er desuden ofte lagdelt, hvorfor risikoen for sprængning af stenen under opvarmning og afkøling er meget stor.

Litteratur

Biringuccio, V. 1540: *Pirotechnia*. Venedig. The *Pirotechnia* of Vannoccio Biringuccio.

Translated from the italian with an introduction and notes by Cyril Stanley Smith & Martha Teach Gnudi, 1943. The M.I.T. Press. Massachusetts Institute of Technology. Cambridge, Massachusetts, USA and London, England. 1966.

Jensen, N. M. 1995: *Galgedil ved Otterup*. Om udgravningen af en affaldsgrube af rester af støbeforme og smeltedigler fra yngre bronzealders periode VI (700-500 før Kr. fødsel). Dette bind.

Neergaard, C. 1908: *Haag-fundet*. En affaldsdyng fra en Metalstøbers Hytte fra den yngre Bronzealder. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1908.

Thrane, H. 1993: *8 fynske bronzealderlurer og nogle lerstumper*. Fynske Minder 1993.

Den lille Idas dukkeseng

Niels Oxenvad

☛ *Ida Thieles dukkeseng,
H. C. Andersens Hus,
mus. nr. 207/1978.
H. 22 cm, l. 47 cm, br. 26,5 cm.
Foto: Wermund Bendtsen.*

Det er et ubestrideligt faktum, at den permanente udstilling i H. C. Andersens Hus er domineret af "flade" ting. Exponaterne - som de kaldes med et fint ord - er for størstedelens vedkommende gjort af papir, som har ingen eller kun ganske ringe dybde - så som manuskripter, breve, bogudgaver eller billeder. Antallet af egentlige "genstande", tredimensionalt materiale, er meget sparsomt, når bortses fra digterens personlige ejendele. Og disse er endda koncentreret på et enkelt sted, i eller i umiddelbar nærhed af det rekonstruerede arbejdsværelse fra H. C. Andersens sidste bolig (1871-75), hvis oprindelige adresse var Nyhavn 18, København.

Der er imidlertid enkelte undtagelser, blandt hvilke én skal omtales her: I det lille rum (rum nr. 6), hvor emnet for udstillingen kan betegnes som "eventyrdigtningens fødsel", står en lille dukkeseng med tilhørende sengetøj. Normalt ville man vel forvente at finde en dukke i sengen, men her er dukken erstattet af et par visnede roser.

Mangen museumsgæst har sikkert undret sig over den udstillede dukkeseng og har måske stillet sig det spørgsmål, om digteren i sit voksenliv har leget med dukker? Nej, det gjorde H. C. Andersen ikke. Hans leg med dukker - specielt dukker som "aktører" på hans barndoms og tidlige ungdoms dukketeater - hører et tidligere livsafsnit til, og i det kronologiske forløb er man i museet kommet frem til året 1835, hvor H. C. Andersen i en alder af 30 år udsendte de første "Eventyr, fortalte for Børn".

Dukkesengens proveniens er veloplyst. Den blev i 1977 skænket til museet af en ældre dame, Ida Hofman-Bang, f. Giersing (1883-1984), der havde arvet den fra sin mor, Ida Giersing, f. Wilde (1857-1904), og denne havde igen arvet sengen fra sin mor, Ida Wilde, f. Thiele (1830-63). Sengen har altså i tre generationer været ejet og brugt af

småpiger med fornavnet Ida. Med det er den første af de tre Ida'er - som i det følgende vil blive omtalt som Ida Thiele' - som har været igangsættende for H. C. Andersen, da han forfattede et af sine første eventyr, eventyret om "Den lille Idas Blomster" (1835)². Ida Thiele har ikke alene lånt eventyrets titelfigur sit navn, hun har selv, i en alder af 4-5 år inspireret H. C. Andersen til denne hans første "originale" eventyrdigtning. Og hendes legetøj - herunder dukkesengen - har også fået en plads i eventyret som en væsentlig "rekvisit".

Om de fire eventyr, som udgjorde indholdet af I. hefte i "Eventyr, fortalte for Børn", har H. C. Andersen i nogle "Bemærkninger" (1863) oplyst, at de tre første eventyr (Fyrtøjet, Lille Claus og store Claus, Prindsessen paa Ærten) "havde jeg i Barndommen hørt i Spindestuen og ved Humleplukningen", men det fjerde og sidste "Lille Idas Blomster" var derimod blevet til, ved at jeg en Dag hos Digteren Thiele fortalte hans lille Datter Ida om Blomsterne inde i den botaniske Have; et Par af Barnets Bemærkninger beholdt og gengav jeg, da Eventyret senere blev nedskrevet".³ Mens de tre første eventyr er gendigtninger af mundtligt overleverede folkeeventyr, er det sidste "aldeles egen Opfindelse".

Hvornår besøget hos "Digteren Thiele" fandt sted, er i denne sammenhæng ganske ligegyldigt, men det har nok været på et tidspunkt mellem julen 1834 og marts 1835, altså ganske tæt på eventyrets nedskrivning og udsendelse.⁴ Mere væsentligt ville det være, om man kendte indholdet af "Barnets Bemærkninger", så man derudaf kunne afgøre, hvor meget eventyrets Ida har til fælles med virkelighedens Ida. Men her lader digterens kortfattede bemærkninger os i stikken.

Med fare for at begive sig ud i gætteriernes hængedynd kan man meget vel forestille sig, at ikke alene eventyrets åbningsreplik ("Mine stakkels Blomster ere ganske døde!" sagde den lille Ida. "De vare saa ganske smukke iaftes, og nu hænge alle Bladene visne! Hvorfor gjøre de det?") er fremført af virkelighedens Ida, men at også det senere i historien fortalte forsøg på en "helbredelse" af de visnede blomster skyldes hende. Der fortælles det nemlig, at "saa lagde Ida Blomsterne i Dukkesengen, trak det lille Tæppe helt op om dem og sagde, at nu skulde de ligge smukt stille, saa vilde hun koge Theevand til dem, at de kunde blive raske og komme op imorgen, og hun trak Gardinerne tæt om den lille Seng, for at Solen ikke skulde skinne dem ind i Øinene". Bortset fra, at den bevarede dukkeseng ikke er udstyret med sådanne gardiner, som kunne beskytte de syge blomster mod solens stråler, falder hele handlingen og de led-

Ida Thiele, malet af Christen Købke (1832).
Statens Museum for Kunst.
Foto: Hans Petersen.

sagende replikker, rettet til blomsterne, helt i tråd med åbningsreplikken, som vi må tro skyldes virkelighedens Ida, dukkesengens første ejer og bruger.

Ida Thiele har utvivlsomt på et senere tidspunkt læst - eller fået forelæst - den historie, som hendes ordveksling med H. C. Andersen gav anledning til. Iøvrigt optræder digteren selv i historien som "den lystige Student", som "kunde de allerdeiligste Historier og klippede saadanne morsomme Billeder: Hjerter med smaa Madammer i, der dansede; Blomster og store Slotte, hvor Dørene kunde lukkes op". Hvor meget og hvor lidt hun har kunnet nikke genkendende til, er ikke nemt at vide, al den stund H. C. Andersen i meget høj grad også har ladet sig inspirere af E.T.A. Hoffmanns eventyr "Nussknacker und Mausekönig" (1819) til "Den lille Idas Blomster". Imidlertid har Hoffmanns eventyr utvivlsomt indgået i hans fortælling til Ida Thiele om "Blomsterne inde i den botaniske Have" - og deres natlige bal - så også denne del af eventyret har hun kunnet genkende.

Hvorum alting er, så passede Ida Thiele, hendes datter og datterdatter godt på den lille dukkeseng, og ved at overlade den i museets varetægt har givener sørget for, at eftertiden ved betragtning af sengen får anskueliggjort, hvorledes H. C. Andersen i sin digtning - og ikke mindst i børneeventyrene - tager sit udgangspunkt i noget virkeligt, hentet fra dagligdagen og fra den verden, som hans læsere eller tilhørere var fortrolige med, og - vel at mærke - befrugter dette stof med sin rige fantasi. Den fantasi, som eventyrets biperson, "den kjedelige Cancelliraad", kaldte "den dumme Phantasie".

Noter

1. Ida Thiele (1830-63) var datter af forfatter og bibliotekar Just Mathias Thiele og Sophie Holten. Thiele, som tillige var Kunstakademiets sekretær, havde sin embedsbolig på Charlottenborg Slot. Bagved Charlottenborg lå indtil 1874 Universitetets botaniske have. - H.C. Andersen boede 1834-38 i ejd. Nyhavn 20, hvorfra der var udsigt til den botaniske have.
2. H. C. Andersens Eventyr, bd. I, s. 43-49. Kritisk udgivet efter de originale Eventyrhæfter med Varianter ved Erik Dal. Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Hans Reitzels Forlag, 1963.
3. H. C. Andersens Eventyr, bd. VI, s. 4. Bemærkninger m.m. Udg. under medvirken af Flemming Hovmann. Det danske Sprog- og Litteraturselskab. C. A. Reitzels Forlag, 1990.
4. H. C. Andersens Eventyr, bd. VII, s. 26 f. Kommentar: Efter forarbejder af Erling Nielsen, udarbejdet af Flemming Hovmann. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. C. A. Reitzels Forlag, 1990. Jvf. Finn Hauberg Mortensen: Slægten og familierne "den dumme Phantasie" og døden - "Den lille Idas Blomster" i biedermeirkulturen. Danske Studier 1986, s.72ff.

Anne Marie Carl-Nielsen og Matisse

Esther Nyholm

Vincent van Gogh. L'Écorché.
Tegning, 32,5 x 24,5 cm.
Van Gogh Museet, Amsterdam.

Det udenlandske kunstmiljø

Anne Marie Carl-Nielsen var dansk billedhugger, men hun var aktiv i en periode, hvor interessen for den kunst, der blev skabt i udlandet, var voksende. Voksende er også selvtilliden hos de danske kunstnere. Anne Marie Carl-Nielsen viser tidligt, at hun tør være med. Hun er kun 21, da hun første gang udstiller på Charlottenborgs Forårsudstilling, og som 26-årig, i 1889, udstiller hun to dyreskulpturer på verdensudstillingen i Paris. Ved sit besøg i byen i 1891 møder hun Rodin. Han kan godt huske hendes to kalve fra verdensudstillingen. Det gør et uudsletteligt indtryk på hende.

Paris var den by, der kom til at betyde mest for Anne Marie Carl-Nielsen. Hun kom der ikke så tit, men ikke mindst de første to besøg, i 1889 og 1890-91 var af afgørende betydning for hendes liv. Her traf hun Carl Nielsen, og her mødte hun den gamle kunst på Louvre og fik kontakt med den nye kunst på gallerierne og udstillingerne.

Der er ikke bevaret meget skriftligt fra Anne Marie Carl-Nielsens hånd fra de første rejser. Til gengæld meddeler Carl Nielsen til sin dagbog, hvad han så, og hvem han var sammen med i den periode, hvor også "Frk. Brodersen" er der, og han erklærer, at han fra nu af vil fortælle, hvad de så sammen.

De følges ad til "Indépendent-udstillingen". Deres indtryk af udstillingen er, at Willumsen, Van Gogh og Emile Bernard er de bedste. Med Willumsen opstår et venskab, der varer livet igennem, og interessen for Van Gogh forsvinder ikke igen. I 1893 fortæller Carl Nielsen sin dagbog om et besøg på Den frie Udstilling, hvor han sammen med Marie og hendes søster Lucie ser bl.a. Gauguin og Van Gogh. Han er her kritisk

over for Gauguin, der defineres som "usammenhængende". "Ingen Fasthed men meget Talent".² Da han et par dage senere ser udstillingen igen, lyder kommentaren: "De 25 billeder af van Goch slaar Gauguin ihjel. Han er stærk og vild i sin Villie, og hos ham finder man et ganske vidst ofte sært og barokt, men helt og originalt Menneske". Der er ingen tvivl om, at hans respekt for Van Gogh deles af Anne Marie. Det kan bl.a. aflæses af et brev, hun i 1920 skriver til Carl, der på det tidspunkt er på en rejse til Amsterdam. Hun mindes i brevet deres tur til byen sammen, og deres glæde over at se Van Goghs billeder:

På den første tur til Paris lyttede Carl Nielsen til oplysninger om både gammel og ny kunst af kunstnere, som han mødte i den skandinaviske forening. Og han var særdeles lydhør. Med den unge entusiastiske Mogens Ballin er han på galleribesøg og konstaterer bagefter: "vi saa Billeder af Gauguin og Rodin, som synes at være vor Tids Mestre".³ Dagen efter er han igen sammen med Ballin og nogle flere danskere på kunstgalleri: "Saa for første Gang Billeder af Vincent (van Gocken) der gjorde det stærkeste Indtryk paa mig. Bendix købte et for 300 Frk."

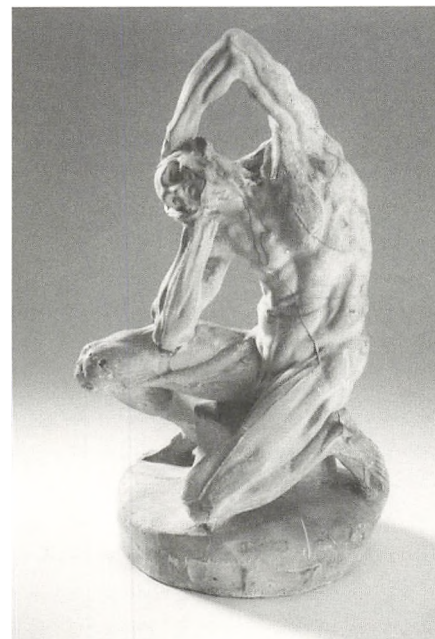
Det er således ikke bare musikken, Carl Nielsen interesserer sig for på sine rejser, og at han senere har glæde af sin følgeskab med Marie rundt i kirkerne og museerne, kan aflæses i hans dagbøger; også når han er alene på rejse, besøger han museerne, men han savner Marie til at snakke med, om det han ser:

De enkelte kunstnere

I slutningen af det 19. århundrede var fransk kunst den absolut førende i Europa. Så stærk er førerstillingen, at Nietzsche, efter tyskerne sejr over franskmændene i 1870, føler sig kaldet til at minde tyskerne om, at selvom de vandt krigen, er den absolutte førerstilling inden for kunstens område stadig franskmændenes. Udenlandske kunstnere ved det, og de rejser til Paris; det er der, det hele foregår. Van Gogh er en af dem. Ganske vist havde han malet mange billeder, inden han kom dertil. Men det er først det intense møde med den nye franske kunst, der bringer hans kunstekspllosion til udløsning.

Straks efter sin ankomst til Paris i 1886 kom Van Gogh ind på Cormons malerskole. Den lå på Montmartre og var meget søgt af kunstnere. Det var en noget traditionel modeskole. Den franske kunst havde Van Gogh tidligt lært sig at sætte pris på. Allerede i 1879 kopierede han billeder af Millet. På Cormons skole tegnede man både

*L'Écorché. Gips, 26 cm.
Anne Marie Carl-Nielsens eksemplar.
Carl Nielsen Museet. Odense.*

Henri Matisse. L'Écorché. 1903.
Bronze, 23 cm. Privateje.

efter levende model og efter gipsafstøbninger. Der er fra de to måneder, hvor Van Gogh gik på Cormons skole, bevaret en tegning af en gipsmodel, en såkaldt écorché dvs. en "hudløs" figur; en studiefigur, hvor man, fordi huden er fjernet, kan følge musklernes og ledenes spil. Figuren fandtes på mange kunsthøjskoler. Man mener, at originalen, der ikke eksisterer mere, er lavet af Michelangelo midt i 1500-tallet og så eventuelt kopieret af den franske billedhugger fra barokken, Pierre Puget, 100 år senere.

I et skab i magasinerne til Carl Nielsen Museet i Odense befinder sig yderligere et eksemplar af denne figur. Hvor Anne Marie Carl-Nielsen har erhvervet sin afstøbning, vides ikke. Men det er ikke utænkeligt, at den går helt tilbage til hendes første besøg i Paris. Anne Marie Carl-Nielsen gemte selv de mindste ting fra sit tidligste kunstneriske virke. Det kan et besøg i magasinerne bekræfte.

Kan man ikke direkte aflæse spor af denne écorché i Anne Maries værker, er den et tegn på at hun, også hvad det rent teoretiske angår, interesserede sig for menneskekroppen, på linje med sine samtidige kunstnerkollegaer.

I 1907 vinder Anne Marie Carl-Nielsen den Neuhausenske Præmie med sin skulptur "Lugekonen". Den ejes af Fyns Kunstmuseum, men er deponeret på Carl Nielsen Museet. Opgavens titel lød: "En arbejderske". Anne Marie Carl-Nielsen har tidligt haft netop lugekonen i tankerne. Der er bevaret flere skitser til denne figur end til nogen anden, hun fik færdig. Først sent i forløbet nåede hun frem til den endelige udformning: den store tunge skikkelse, der står fremoverbøjet, med strakte knæ, iført en lang, tung kjole. Figuren er meget usædvanlig i Anne Marie Carl Niensens værk. Dens nærmeste forbillede skal findes hos Van Gogh, der i 1885, kort før han forlod Holland lavede en serie, tegninger og malerier, af arbejdende, fremoverbøjede kvinder, der enten gravede i jorden eller vaskede tøj. Samme tunge skikkelse, samme strakte knæ, og med et socialt budskab, som Anne Marie Carl-Nielsen og Van Gogh kan have fra deres fælles forgænger i skildring af ydmyge mennesker, François Millet.

Cézanne

I forbindelse med Anne Marie Carl-Nielsens écorché blev Cézanne nævnt. Også Cézanne havde en afstøbning af den, og han benyttede den som selvstændigt motiv i et maleri og som baggrundsmotiv i et andet, "Nature morte avec L'Amour en plâtre", begge fra ca. 1895. Anne Marie Carl-Nielsen nævner intet sted, at hun har set Cézannes billeder. Formodentlig har hun set dem på sine rejser rundt i Europa, men

hun er ikke standset foran dem. Cézannes brug af figuren er med til at understrege dens popularitet, i en periode, hvor man, som i højrenæssancen, hvor den var blevet til, nærede ønske om at beherske verden, gennem et kendskab til alle de enkeltelementer; den består af.

Matisse

Den franske kunstner, hos hvem man finder det største slægtskab med Anne Marie Carl-Nielsen, er Henri Matisse (1869-1954). Han var først og fremmest maler, men har også lavet en lang række væsentlige skulpturer. De er ikke blot en stor malers sideproduktion, men skal absolut tages alvorligt. I nogle tilfælde går han i sine skulpturer videre, end han gør i sit maleri. Eksempelvis vil man ikke tale om Matisse som kubistisk maler, mens han som billedhugger med stor sikkerhed i en række portrætbuster bevæger sig ind på kubismens område.

Også Matisse havde en écorché, som han ovenikøbet lavede en bronzeudgave af, så den fik et nyt, dramatisk liv. Matisse havde et specielt forhold til forbindelsen mellem skulptur og maleri, således at hans egne skulpturer ofte optrådte i hans malerier. Skulpturerne var små, og de kunne uden vanskeligheder glide ind som elementer i de rum, han skabte. Således står hans écorché, som et naturligt stykke nips på et bord, sammen med to auberginer, i et meget dekoreret rum, som han malede mellem 1911 og 1912.

Écorché'en blev ved med at rumstere i Matisses hoved. Han benyttede den f.eks. i sin siddende nudo, en smuk kvindelig skikkelse, siddende i en lænestol, i 1926, og dele af den komplicerede stilling dukker også op i nogle af hans odalisk-billeder i årene deromkring.

For både AMCN og Matisse bliver studiet af écorché'en en overgangsfase på vejen frem mod den absolutte beherskelse i skildringen af menneskekroppen. Kendskabet til musklerne og deres bevægelsesmuligheder giver kunstnerne en sikkerhed i figurgivelsen, både i den naturalistiske hos AMCN og den skematiske hos Matisse.

I årene efter 1910 skete der noget med Anne Marie Carl-Nielsens kunst. I perioden inden havde hun fokuseret meget stærkt på det, der var hendes udgangspunkt: dyrene. De var hendes udgangspunkt, fra hendes opvækst på en stor gård på Koldingegnen, og dem havde hun viet den største del af sin opmærksomhed. I 1911 skriver hun, fra Rom, hjem til Carl Nielsen.⁴ Midt i alt det store føler hun sig som dansk billed-

Henri Matisse. Stilleben med auberginer.
1911-12, 210 x 245 cm.
Grenoble, Kunstmuseet.

Fra venstre mod højre:

Henri Matisse. Lille siddende nudo. Bronze. 1908, 15,3,cm. Thyssen samlingen. Barcelona.

Henri Matisse. Siddende nudo med armene om højre ben. Bronze. 1918, 23 cm. Privateje.

Anne Marie Carl-Nielsen. Siddende nudo på tændstikæske. Voks, u.å. 8 cm. Carl Nielsen Museet. Odense.

Anne Marie Carl-Nielsen. Siddende nudo med armene om knæene. Ler, u.å. 6,5 cm. Carl Nielsen Museet. Odense.

Anne Marie Carl-Nielsen. Siddende nudo med armene om højre knæ. Bronze, u.å. 5,5 cm. Carl Nielsen Museet. Odense.

hugger meget lille: "Det eneste af mine Arbejder der hævder sig måske er min Hund". Hun har været på Capitol-pladsen og endnu engang set Marcaurel-staturen, der jo nok kan få de fleste kunstnere til at føle sig små. Hun funderer over kunstnerisk storhed og nævner i samme åndedrag de tre kunstnere, hun opfatter som de største: Michelangelo, Rodin og Aristide Maillol. Fælles for dem er, at de så godt som udelukkende skildrer mennesker, og først og fremmest nøgne mennesker. Den klassiske nøgne krop, som renæssancen havde genfundet, blev igen bragt ind i kunsten med Rodin og Maillol. I sine korte erindringer, om sin barndom og ungdom, fortæller Anne Marie om ferierne hjemme på gården, efter at hun var begyndt på kunststudierne i København: "Nu gik det løs med at modellere Dyr. Det var Hingste og Tyre og Kalve, de var saa dejligt fri for Klæ'r"¹⁵. Datteren, Anne Marie Telmányi, citerer moderen for at have sagt, at hun syntes, at menneskeskikkelsen var det største i kunsten⁶.

Når Anne Marie Carl-Nielsen kunne sige, at menneskeskikkelsen, det vil sige kroppen, det nøgne menneske, er det største i kunsten, betyder det, at hun er blevet sig sine klassiske behov bevidst. Det er ikke tilstrækkeligt at gengive den tilfældigt omgivende virkelighed eksakt, man må vælge sig sin virkelighed. Og efter mødet med den store klassiske kunst på museer i Frankrig, Italien og Grækenland, og efter bekendtskabet med Rodins og Maillols skulpturer; forstår hun, at den nøgne krop, ikke bare i antikken, men også nu, er kunstens fornemste motiv.

Som antikkens mestre finder Anne Marie de nøgne kroppe i sportens verden, i idrætshaller og på sportsbaner, - så nøgne som sportsmænd nu var i årene omkring 1920, da hun lavede sine figurer. I dem slipper hun kræfterne løs, dem, der var bundet

i écorché'en. Hendes sportsfigurer er allesammen små, endnu mindre end Matisse's figurer. Skønt hun støbte en del af dem i bronze, virker de som værker på vej. Kun en af dem fik lov at vokse sig stor og blive til Uffe hin Spage, der står med sin tunge bronzekrop, nøgen, med sværdet i hånd, i byparken i Kolding. Den blev stillet op i 1932. Da havde tiden ændret sig, man ønskede tung og imponerende og gerne monumental klassisk kunst. I 1931 skriver Anne Marie hjem til Carl Nielsen, hvis buste hun er ved at hugge i marmor i Carrara i Italien, at det er dårlige tider for marmorhuggerne, men "Nu lader Mussolini 90 store 4 Meter høje Sportsmænd lave til en Have i Rom, saa derfor er der noget at gøre i de forskellige Værksteder". Uffe er et barn af denne trang til monumentalitet, men en rigtig helt bliver han nu ikke, skønt han i 1936 udstilles på Olympiaden i Berlin med Titlen "Nordisk sagnhelt". Det var i den periode, hvor kunsten konkurrerede om medaljer på lige fod med sporten^o.

Også Matisse's skulpturer vokser i løbet af 20'erne, men mest i pondus, de når ikke nogensinde "fuld størrelse". I juni 1930 viser Matisse en samling af sine skulpturer i galleri Pierre i Paris. Picasso blev påvirket af flere af de udstillede værker: De sidste 20 år af sit liv laver Matisse kun ganske få skulpturer. I stedet går han over til at klippe figurer i papir. Han har selv udtalt, at han opfatter denne teknik som en parallel til billedhuggerens udskæring i sten^o.

Den del af Matisse's skulptur, der stod Anne Marie Carl-Nielsens nærmest, er den, hvor kroppene er bragt helt til ro, hvor musklerne er løsnede, hvor tænkomsomhed har afløst den fysiske koncentration. I hans lille siddende nudo fra 1908, genfinder man i stillingen nogle af "vinklerne" fra écorché'en. Den direkte model til skulpturen er et

Fra venstre mod højre:

Anne Marie Carl Nielsen. Knælende nudo på tændstikæske. Ler, u.å. 9,5 cm. Carl Nielsen Museet. Odense.

Anne Marie Carl-Nielsen. Sammenkrøben figur. Bronze, u.å. 11,5 cm. Carl Nielsen Museet. Odense.

Henri Matisse. Syrenbuket, med lille siddende nudo. 1914, 146 x 97cm. Privateje.

Anne Marie Carl-Nielsen. Ballerina. Voks, u.å. 11,5 cm. Carl Nielsen Museet. Odense.

Edgar Degas. Ballerina. Bronze, 42,5cm, u.å. Ny Carlsberg Glyptotek. København.

Henri Matisse. Stilleben med auberginer.
1911-12, 210 x 245 cm. Detalje.
Grenoble, Kunstmuseet

fotografi fra bladet "Mes Modèles", som Matisse som mange andre kunstnere nu og da benyttede som udgangspunkt for sine værker. Frigiort både fra skulpturmodellen og fra fotografiet laver han i 1918 sin "Siddende nudo med armene om højre ben". Den er 23 cm høj. Det er besnærende at se den som en parallel til Anne Marie Carl-Nielsens ganske små figurer, i voks og bronze, ikke over 6 cm høje, der alle findes på Carl Nielsen Museet. Hermed være ikke sagt, at den ene kunstner har set den andens ting og ladet sig påvirke. De er blot nået til de samme ting på det samme tidspunkt. Principielt kunne Anne Marie have set Matisse's skulpturer. Han udstiller i 1912 tegninger og skulpturer på Gallery "291" i New York, og samme år på Salon des Indépendants i Paris. Det år begynder russiske og danske samlere at købe hans billeder. Også i Berlin blev skulpturerne vist. Der kunne Anne Marie have set dem, i de år, hvor hun kom meget i Tyskland på grund af arbejdet med "Hesten". Hun kan også have set dem på et galleri i Paris, da hun var der i 1919. Til Danmark synes den første skulptur af Matisse, hans lille "Siddende nudo" fra 1918, først at være kommet i 1930, da Statens Museum for Kunst erhvervede den.

Anne Maries små modeller er ikke daterede, men de må være lavet i 20'erne. Nogle af dem synes at være udløbere af hendes sportsfigurer. F.eks. den lille knælende model på tændstikæsken: man ved ikke, om hun hviler sig, eller om hun koncentrerer sig før et løb eller et udspring. Eller er det Narcissus, der spejler sig i vandet? En anden synes at have forbindelse med hendes "Lille pige med svovstikkerne", fra 1936, der i gipsudgaven befinder sig på Fyns Kunstmuseum.

Mens Anne Marie Carl-Nielsens små hvilende figurer med meget få undtagelser blev

til andet end skitser, var Matisse's siddende nudo'er færdige figurer. De var så færdige, at der er blevet plads til dem i flere af hans malerier, hvor de glider ind som en naturlig del af opstillingen.

Degas

Mens Matisse var helt bevidst om sin skulptur som selvstændig kunst, havde hans malerkollega Edgar Degas (1834-1917) det anderledes. Da han døde, stod der i hans atelier 121 skulpturer i voks, de fleste ca. 30-40 cm høje. Motiverne var kvindelige dansere og heste. Flere af dem var i meget dårlig stand, men 72 af dem blev støbt i bronze, efter cire perdue-metoden, hvilket betyder, at originalen derved bortsmelter. Siden blev der støbt yderligere 2. Af de 22 samlede sæt, der blev lavet, ejer Ny Carlsberg Glyptotek i København det ene, erhvervet 1949.

Degas udstillede kun en af sine mange skulpturer, nemlig den 99 cm høje ballerina på 14 år. Hun var annonceret i kataloget til impressionistudstillingen 1880, men var ikke færdig før til udstillingen 1881. Dragten var af rigtigt stof, håret var rigtigt hår, skoene af voksdug, hårsøjlen af silke, snørebåndene gule.

De tidligste af Degas' skulpturer går tilbage til 1866-68. De fleste er lavet omkring 1880. Figurene blev af Degas selv opfattet som støttefigurer, som studier af vanskelige bevægelser, som han havde behov for at kende helt til bunds, når han malede sine billeder. Det gjaldt både for ballerina-billederne og for de galopperende heste.

Hvad hestene angik, blev skulpturerne særdeles vigtige for ham, efter at han havde stiftet bekendtskab med den engelske fotograf Eadweard Muybridge, der i 1872 med 24 fotografiapparater havde registreret hestens "egentlige" bevægelse, når den løb. Registreringen kom til at betyde meget for kunstnerne. Nogle nægtede at indrømme, at det forholdt sig sådan, og opgav at male væddeløbsbilleder, der ellers var på mode i tiden. Andre, nogle få, som Degas, tog oplysningen til sig, og benyttede flittigt Muybridges fotografier, der var udkommet i Frankrig i 1881.¹⁰

Anne Marie Carl-Nielsen var altid gået en anden vej med sine heste, hun var i direkte fysisk kontakt med deres kroppe, når hun skildrede dem, og hun lod hestene "røre", så hun kunne fange deres gang. For hende var hesten et monumentalt dyr. Det var først og fremmest dets volumen, der fascinerede hende. Kun en enkelt gang, i rytterportrættet i bronze af Fritze Ahlefeldt-Laurvig, f. Tesdorpf, fra 1907, der står på Carl Nielsen Museet, fornemmer man, at hun har tænkt i linjer, mere end i volumen, på

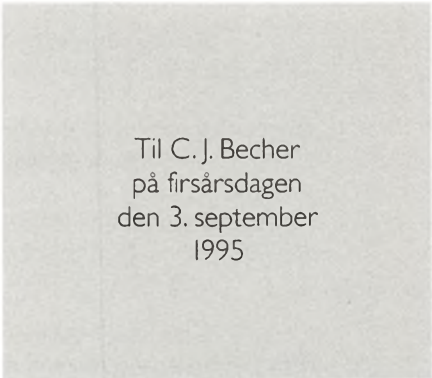
bevægelse snarere end styrke, da hun skildrede hesten. Den unge Fritze, der rider hesten, synes på mærkværdig vis at være tungere end den og bringe tanken hen på Margrethe I, hvis ryttermonument aldrig forsvandt for kunstnerens indre øje. I den periode, hvor Anne Marie Carl-Nielsen var optaget af sportsudøvere, studerede hun også atleter og gymnaster og i enkelte tilfælde også dansere. I magasinerne til Carl Nielsen Museet kan man finde den nydeligste lille ballerina, i voks, ikke meget mere end 10 cm høj. Noget årstal har hun ikke, men hun står som et billede på det sammenfald, der var i interesser blandt kunstnere i Europa. Blandt Degas' figurer finder vi en anden lille ballerina, dog 43 cm høj, der kunne være en ældre kusine til Anne Marie Carl-Nielsens lille ballerina.

Noter

1. Salon des Indépendants, en udstilling styret af kunstnerne selv, uafhængig af Akademiet. Den blev oprettet i 1884 og var åben for alle, i modsætning til Champs-Élysées udstillingen.
2. Torben Schousboe, Carl Nielsen. Dagbøger og brevveksling med Anne Marie Carl-Nielsen. København 1983. pp. 76-77.
3. Torben Schousboe cit. p. 49.
4. Torben Schousboe cit. p. 320.
5. Anne Marie Telmányi, Anne Marie Carl-Nielsen. København, 1979, p. 15.
6. Anne Marie Telmányi cit. p. 10.
7. Torben Schousboe cit. p. 619.
8. Om Uffes tilblivelse har den seneste visning af Anne Marie Carl-Nielsens værker, på Koldinghus, sommeren 1995, bragt nye oplysninger. Man har altid, ud fra Anne Marie Carl-Nielsens egne oplysninger, ment at modellen kun var een person. Denne person, Frede Moesgaard, født 1904, dengang kuglestøder, senere gymnasielærer, lever stadig og kan berette om sin tid som model for Anne Marie Carl-Nielsen. Og det viser sig nu, at der var to modeller; idet kroppen, fra livet og ned, er formet efter model af en anden sportsmand, med efternavnet Hansen, senere lektor i Kolding. Han døde i 1959. De to modeller kendte hinanden fra sportsmiljøet i København. Anne Marie Carl-Nielsen har ved denne fremgangsmåde vist sig som en tro arvtager af de klassiske idealer. Grækeren Zeuxis gjorde det i antikken, Rafael gjorde det i renæssancen: for at skabe den absolutte skønhed i kunsten og samtidig være i overensstemmelse med kravet om virkelighedsgengivelse, måtte man sommetider stykke forskellige dele af naturen sammen.
9. Om Matisse som billedhugger. Se: Isabelle-Monod Fontaine, The Sculpture of Henri Matisse. London, 1984.
10. Eadweard Muybridges fotografier blev offentliggjort i "Le Globe", september 1881.

Møllegårdsmarkens veje og huse

Claus Madsen og Henrik Thrane

Til C. J. Becher
på firsårsdagen
den 3. september
1995

Da Erling Albrechtsen en septemberdag i 1966 sluttede sin syvårige udgravning på Møllegårdsmarken hos kammerherre Sehesteds sønnesøn, var det Danmarks største oldtidsgravplads han forlod, overbevist om at den nu var totalt udgravet (Albrechtsen 1971,12). Albrechtsen sluttede, hvad Broholms ejer Frederik Sehested havde begyndt 91 år tidligere med udgravningen af 381 grave (Sehested 1878,135ff).

Albrechtsens optimisme holdt imidlertid ikke stik. Udenfor de 7749 kvadratmeter, som han og Sehested havde undersøgt, trak de stadig mere effektive traktorpløve i 1970erne og firserne skærene gennem ukendte urner.

Det blev derfor en af opgaverne for det store forskningsprojekt om Gudmes jernalderbygd fra 1988-1993 at grave Møllegårdsmarken færdig én gang for alle (Nielsen & al. 1994). Museet på Hollufgård har derfor gravet videre fra 1988 til 1993 for projektets penge. Siden har vi fortsat på vågeblus, d.v.s., at en museumsassistent (CM) bistået af trofaste amatører har fordybet sig i nogle af de uløste problemer gennem 1991-1994. Først skulle pladsens omfang og varighed afklares. Var der virkelig ingen grave efter omkring 400-425 (Jensen 1977; Christoffersen 1985)? Havde Albrechtsen fået det hele med? Der er jo sket et og andet siden 1966, som får os til at stille nye spørgsmål. Hvilken rolle spillede denne store gravplads i Gudme-bygden (Thrane 1991)? Vi regnede med, at gravene var pløjet sønder og sammen, men håbede at finde dybereliggende skeletgrave, som kunne føre gravpladsen ind i germansk jernalder. Denne artikel skal ikke referere alle resultaterne, hvoraf nogle er nævnt (Fynske Minder 1988 og Henriksen 1991; Lambertsen 1992). Vi koncentrerer os om to punkter, som kan have en indre sammenhæng, nemlig veje og de såkaldte dødehuse.

Oversigtsplan
over udgravningerne på
Møllegårdsmarken, Gudme sogn.

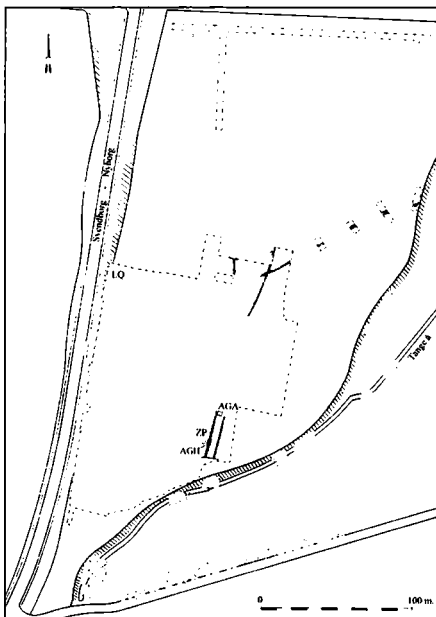
Landevejen går umiddelbart vest
for udgravningsfeltet.

Søgegrøfter vest for landevejen
gav ingen spor af grave eller veje,
og er ikke indtegnat.

Gravpladsens vestgrænse
findes formentlig under landevejen.

Umegravene er vist som prikker, brandgruber
som cirkler, og skeletgrave med firkanter,
vejene er grå.

Mod syd er snit i vejene markeret.
C. Madsen mens. & del.

Vej

I 1989 skete det uventede. Øst for Albrechtsens felter, lidt ned ad hældet mod øst, d.v.s. ned mod Tange ådal, som her er bred og flad, kunne en underlig stenlægning frempensles. Når umer o.s.v. var pløjet sønder næsten overalt, kan det synes underligt, at så små sten (to til tre cm store) kunne ligge urørt. Det er de kun, fordi muld er flyttet ned fra markens top af markredskaberne. Vi finder kun vejsporene, hvor de er dækket af extra tykke muldlag. I Stenlægningen var der regelmæssige, parallelle render, som må være hjulspor. Så var vi klar over, at det måtte være rester af en gammel vej. Den fine belægning afviger fra de solide brolægninger, som man ellers kender fra jernalderens veje (Kunwald 1961; Schovsbo 1987, 139ff; Jørgensen 1993).

Nu galdt det selvfølgelig at finde mere, så vi kunne se, hvor vejen førte hen. Søgegrøfter blev lagt mod nord og øst med delvis positivt resultat. Fra et vejkryds ud for gravpladsens nordøsthjørne går en vej nordpå, op mod nabogravpladsen over den fugtige lavning, som danner gravpladsens nordgrænse. En anden vej går vest-øst langs åens venstre bred. Mod vest er desværre kun en stump bevaret. Den har formentlig buet, så den kom norden om gravpladsen og fortsatte mod vest ind mod Gudme. En anden nord-sydgående stump blev senere observeret.

Ved gravpladsens sydøsthjørne var vejene fint bevaret ned mod Tange Å i et andet område med dækkende jordlag. Det er dette stykke, som har givet de bedste oplysninger, så vi koncentrerer os om det i det følgende.

Vejene er ca. 1,8-2 m brede, hjulsporene holder en indbyrdes afstand på ca. 1,15-1,2 m, hvilket passer pænt med den sporafstand, som de såkaldte Tranebær- og Astrup-Jelling-typer skulle have (Schovsbo 1987, 133ff, 135ff). Vejbelægningen er op til 10 cm tyk, de små sten lagt i op til fem lag. Der er ingen kantsten eller andre former for afgrænsning af vejene. I sydøst falder terrænet ganske stejlt ned mod åen. Her lå et gråsort jordlag langs gravpladsens sydøstlige grænse. Det voldte i begyndelsen en del tolkningsproblemer. Da opgaven først og fremmest var at undersøge gravene, blev problemet udskudt til sidst. I ledige stunder gravede amatørarkæologer 1 m brede søgegrøfter på tværs af jordlaget. Den opgravede fyld blev vandsoldet, og viste sig at indeholde ret store mængder stærkt forbrændte oldsager.

Det gråsorte lags overflade blev rensat af under pløjelaget. Hvor laget var tyndt i kanterne, sås mulige vejspor som et gråligt fyldskifte i undergrunden. I vest- og østsiden af fyldskiftet lå der med ca. 1 m's mellemrum, en bræmme af 3 - 10 cm store sten.

Disse sten lå dog på ingen måde jævnt og ordentligt som i de sikre vejspor, men de lå i de områder, hvor eventuelle hjulspor har været. Umiddelbart virker fylden for udvasket og gammel til, at der kan være tale om en agerren fra nyere tid. Så formentlig er det en ødelagt vejstrækning.

I søgegrøfterne i det gråsorte lag længere nede mod åen lå vejbelægningen intakt indtil 0,7 m nede i undergrunden, d.v.s. oprindeligt i en meters dybde. Terrænfaldet har ikke været jævnt nok til at man kunne køre op ad det, så her ligger vejene i hulninger. De er blevet til hulveje. Der var kun gråsort jord i den vestlige hulvej. For en vurdering af vejens formål er sydøsthjørnet væsentligt. Her kunne vejene enten fortsætte sydpå over Tange Å, eller bøje mod sydvest langs åens venstre bred med retning mod Lillesø og Gudme.

I stedet for at grave hver vej ud, snød vi og gik ned til åen for at se, om der i dens brinker skulle være rester af vejenes fortsættelse at spore. Hvor hulvejene munder ud i Tange Å, sås i åbrinken tydeligt et bredt stenbelagt område. Åen er reguleret, og ligger nu i en gravet kanal tæt op langs vådområdets nordvestre bred. Åløbet har formentlig i den ældste smeltevandstid skabt den markante skråning i lavningens sydside, og senere har åen snoet sig tæt langs den højre bred, indtil reguleringen.

Først ryddedes de tilgroede åbredder for brændenælder og andre ubehageligheder, så foretog vi en grundig oprensning over et ca. 20 m. bredt område. I den sydvendte bred opmålte profilen med ganske tydelige vejspor. Tolkningen af profilen er bestemt ikke problemfri, men det står dog klart, at de to veje her løb sammen til et ca. 12 m. bredt vadested, som er belagt med samme stenmateriale som de øvrige vejspor. De

Fotografier, set fra venstre mod højre:

Vejoverflade ved vejkrydset, set fra nord, i forgrunden er det dækkende jordlag endnu ikke fjernet. Foto: Claus Madsen.

Afpløjet urnegrav, kun bunden sidder på plads, grav 2034.

I baggrunden ses snit i andre grave, skurvogn og mindesmærke for Sehested.

Foto: Claus Madsen.

Vejkrydset set fra sydvest. Foto: Claus Madsen.

Profil og strimmel af brolægningen frilagt i den sydlige åbrink, set fra øst. Foto: Claus Madsen.

sikre vejspor kan deles op i to dele. Den østlige del er jævn og plan i overfladen. Her ligger stenene, næsten som om de var tromlet på plads, ensrettet sådan, at en plan side altid vender opad, ganske som det sås i vejsporene, hvor underlaget var stabilt på tørt land. Et ca. 80 cm. bredt og 12 cm. højt, jævnt ophøjet parti på den ellers jævne bane antyder formentlig midterstykket imellem køresporene i vej AFY. Den vestlige del er langt mere rodet, stenene ligger i en svagt konkav form, som om de har været grundigt opkørt i et mudret lag. I østsiden afgrænsedes stenbelægningen af et markant mørkegråbrunt fyldskifte, som ved første øjekast virkede recent. Det er nok ikke rigtigt, idet der i fylden er tydelige aludskillelser. Laget løber skråt op ad en leret tunge, som syntes at skyde sig et stykke ud i vådområdet langs østsiden af vadestedet. Det er formentlig opstået ved afgravning af lertungen til opfyldning af lave områder i vadestedet. Lag 7 under stenlaget kunne passende være materiale hentet herfra, opblandet med det daværende gamle muldrag, og sidenhen udvasket og omdannet. Stenene i den sikre del af vejforløbene ligger i blandet klægt fast sand med grå og okkergule lerklumper.

Mere problematisk er forholdene imod vest. Afgrænsningen er diffus, idet der ligger et ret tæt stenlag i samme niveau mindst 20 m. længere mod vest. Dets overflade er betydeligt mere ujævn, og flere af stenene sidder i tilsyneladende ren undergrund. Stenene ligger mest på et lyst okkergråt lerlag, hvorunder der stedvis ses lag af løst "søsand?", som hurtigt skylles bort af åvandet. Sandlaget stiger opad længere mod vest. Sporadiske sonderinger i åen længere mod vest har også vist stenlag, men det er vanskeligt at afgøre, om de er naturligt aflejrede.

Stenlaget vestpå kan være spor efter en simplere slags vejforløb langs bredden imod sydvest. Jorden over vadestedets stenlag er mørkegråbrun, lidt klæg tørveagtig fyld, hvor der nederst fandtes svage spor efter organisk materiale, mest i form af barkflager fra tynde grene, dog slet ikke sådan, at der er belæg for gisninger om rester fra en eventuel gren/risarmeret vejbane. De samme spredte spor efter smågrene sås også over stenlaget mod vest. Det er endnu ikke lykkedes at finde vejen i bredningen, men vi mener, at den er gået sydpå. Der er antydninger på sydbredden, som skal kigges efter. Ganske besynderligt var det i hver hulvej at finde en solid pæl.

Imellem stenene midt på vej ADF stod en pæl, som så ud til at gå i dybden. Der blev sat en nord-syd gående profil AFU, og gravet ned. Pælen viste sig at være 13 cm tyk, af eg, og var nedrammet til en dybde af 0,5 m. med en hældning på 10 nygrader mod

nord. Den var så velbevaret, at den blev hjembragt i håb om dendrokronologisk datering. Den nederste tilspidsede del var mindre velbevaret, hvilket nok skyldtes udvaskning i lag 4, som var ret vandførende.

Pælen lod sig på Nationalmuseet dendrokronologisk datere til 1112-1190 e.Kr., men kun kærneved var bevaret, og fældningstidspunktet skønnes til ca. efter 1210 e. Kr. (Bonde 1994,19). Det var en overraskelse.

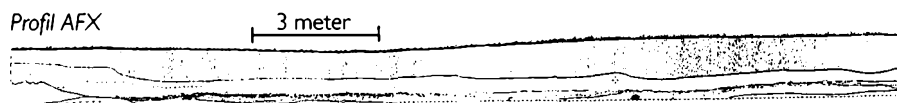
Ved afdækningen af den østlige vej fremkom et hulrum ind i den ene profil. Hulrummet forløb ca. 45 nygrader skråt fra vestlige kørespor ind mod vejmidten. I niveau med vejbanen viste det sig, at profilen var lagt så heldigt, at stolpen stod lige midt i den. Såvel i fladen som i selve hulrummet kunne den måles som en rund stolpe med en diameter på omkring 20 cm. Da snittet var ført helt til bunds, viste det tydeligt, at stolpen oprindelig har stået lodret omtrent midt mellem hjulsporene. Stolpens flade bund var 63 cm. under vejoverfladen, og selv om det ikke var muligt at se noget spor efter det, må man formode, at stolpen er gravet ned. Det forekommer usandsynligt, at en så kraftig, ikke tilspidset stolpe selv i fugtig bund kunne rammes så dybt ned. Årsagen til, at udgravningen ikke længere kunne ses, er nok, at undergrunden i denne zone til stadighed er meget vandførende. Derfor er det lysegrå sand udvasket med vandrette rustbrune alfarvninger. I vestsiden, ned imod bunden, sad endnu lodrette splinter fra selve stolpen, men det meste af stolpesporet var så svampet, at det ikke kunne tages helt op. Oppe i hulrummet var der spor af næsten papirtynde træflager i sortbrunt fedtet fyld. Stolpen kan spores ca. 25 cm. op i fylden over vejbanens niveau, hvor den ser ud til at ende brat. I lodret stilling må stolpen have raget mindst 35 cm. op over vejbanens midterrabat. Formentlig har den været mandshøj. Af en eller anden grund er stolpen siden blevet presset mod vest ind over det vestlige kørespor; - måske har en tungt lastet vogn kørt på den i en fugtig periode, hvor vandet fra Tange å har stået langt op i hulvejene. Vi erfarede ved selvsyn, at det sker efter en regnfuld periode. Pælene har formentlig haft det formål at markere vejsporene i vadestedet, når vandstanden i åen var høj. En sammenhæng med pælene har formentlig de tre store sten, som lå nede på vejbelægningen i den vestlige hulvej.

De to lå oven på hinanden syd for pælen. Hvor mange sten, der ligger på vejen, kan ikke siges, da der jo kun er afdækket små stykker. Tilsammen må pæle og sten vise, at vejenes tid var forbi. Nok var datidens vogne højeakslede, men de kunne næppe passere pæle og sten på vej op ad en våd skråning, så spærringen har sikkert været effek-

*Grøft med profil, sten og pæl.
Vejbanen frilagt i bunden,
pælen ses som en mørk plet t. h.
Foto: Claus Madsen.*

Profil øst - vest i åbrinken,
Claus Madsen mens. & del.

tiv. Dendrodateringen viser, at vejene endnu fungerede i tidlig middelalder, hvor områdets godser formentlig begynder.

Inden vi ser på vejenes forhold til gravene, skal den anden nyhed fra Møllegårdsmarken - husene - beskrives.

Huse

I flere omgange er der fundet stolpehulsarrangementer på gravpladsen. De er blevet tolket som "dødehuse". Det første blev iagttaget mod nordvest, næsten ude ved landevejen (Henriksen 1991). Otte stolper dannede en firkant på 5,2 x 4,7 m, hvert stolpehul mellem 30 og 50 cm i diam. og 20-40 cm dybt nedgravet. Indenfor stolperne var det eneste spor af en grav en noget atypisk, aflang, beskadiget samling brændte ben med nogle få lerkarskår. I stolpehul LL lå smeltet bronze, i flere af hullerne var der sort jord m. brændte ben og lerkarskår, som må stamme fra en ligbrænding i nærheden.

Det andet "hus" lå mod sydøst, vest for vejene, der ikke var erkendt, da huset blev undersøgt. Her stod stolperne i kreds om ialt fire urner, hvoraf de tre stod så tæt sammen, at de må være sat ned samtidigt - grav 2214. Den fjerde urne stod næsten i kredsens centrum - grav 2213 med benkam, broncenål og smeltet bronze og glas (Lambertsen 1992b). De ialt ni stolpehuller var fra 30 til 45 cm i diam. og 30 til 70 cm dybe. Flere af dem var firkantede, hvilket vel afspejler selve de tilhuggede stolper. Anlægget var 5,2 meter i udvendigt tværmål.

I sommeren 1991 blev gravpladsens sydøstlige randområde renskovlet. Området er ekstremt stenet, og var stærkt udtørret og desuden fuldt af dyre- og rodgange og muldfyldte huller efter opløjede sten. Derfor var det svært at vurdere, hvilke fyldskifter der med rimelig sikkerhed kunne tilskrives oldtidsanlæg, og hvilke der stammede fra nyere aktiviteter, stenopgravning, dræning osv. Først sammementegningen af planerne viste en samling stolpehuller. Da området endnu ikke var tildækket, foretoges en finafrensning med graveske. Det kom der et nydeligt anlæg ud af. Ialt tolv stolpehuller danner tilsammen et næsten kvadratisk anlæg på ca. 3x3 m, lidt smallere over den nordli-

ge langsider. Anlægget er orienteret omtrent solret, og ligger lige midt imellem de to veje, netop hvor vejsporene i nordgående retning holder op, fordi de er pløjet væk.

Stolpehullerne er nogenlunde lige store og dybde, ca. 35 cm i tværmål og 18 - 25 cm dybde med flad bund. Formen varierer fra rund til firesidet med afrundede hjørner. Afstanden mellem hullerne er ret ensartet, omkring 1 m. Fylden er ligeledes ensartet gråbrunt, lidt klægt sand, som går over i okkergrågult mod sider og bund, hvor grænsen til den udvaskede okkergule undergrund er en smule diffus. Kun i et enkelt af stolpehullerne var der enkelte svage trækulspor.

En enkelt sikker grav blev fundet i centrum af anlægget - grav, 2212. Det er en urnegrav med kun bunden bevaret, uden fund. Den ligger i sydkanten af en tæt samling urnegrave, og behøver nødvendigvis ikke at hænge sammen med AGA.

En anden mere tvivlsom grav, også kun en lerkarbund med. br. ben, 2185, fandtes 65 cm. inden for midten af anlæggets sydlige side. En mindre skårsamling i et fyldskifte kan stamme fra grav 2185, eller fra en anden bortpløjet grav. Det gælder også de spredte skår og brændte ben i et tydeligt stenspor 80 cm fra det nordøstlige hjørne. Hele anlægget og området vest, nord og øst for var stærkt nedpløjet, helt ned i undergrunden. Det var derfor umuligt at skaffe sikkerhed for, hvor mange urnegrave der har været i eller tæt uden for anlægget.

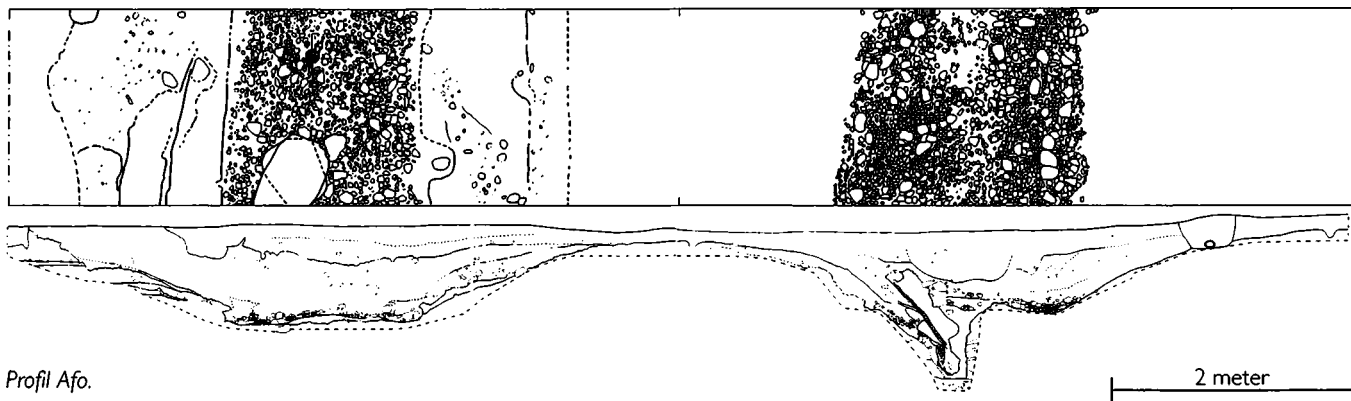
Ved finafrensningen fremkom fire tydelige pælehuller indenfor stolpehulrammen. De ligger i den nordvestlige kvadrant, og danner en omtrent ligesidet trekant med en afstand mellem hullerne på 1,45, 1,6 og 1,7 m. Det fjerde hul ligger 0,5 m vest for

Profil vest-øst igennem hulvejene med pælesporene sorte.

Grænsen for udgravet område er stiplede.

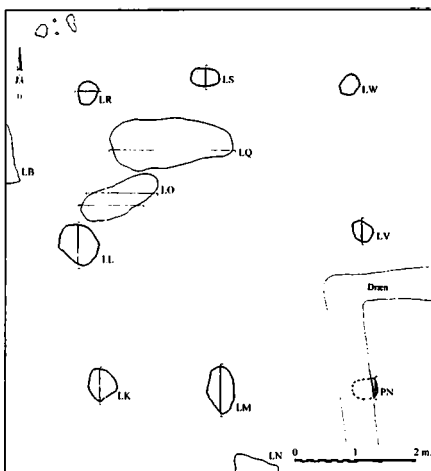
Over profilet ses de to vejbaner i plan.

Claus Madsen mens. & del.

Profil Afo.

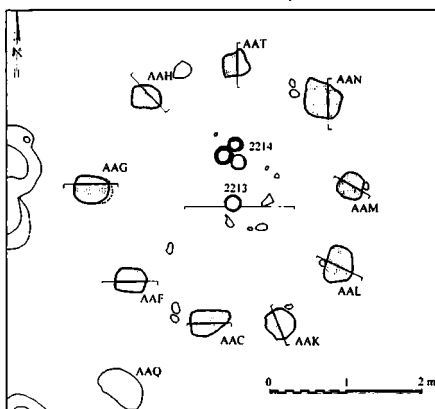
2 meter

Plan over det nordvestre hus,
anlæg LQ. Stolpehulleme er grå.
Charlotta Lindblom mens.
Lily K. Nielsen del.

Plan over det runde hus, anlæg ZP.
Stolpehulleme er grå.

Konrad Lambertsen mens. Lily K. Nielsen del.

sydvesthjørnet, forskudt 12 cm mod nord fra den sydlige linie. I fladen tegnede hullerne sig tydeligt kantede, fordi pælene var tilspidsede. Dybden varierer fra 17 til 24 cm. De tre af hullerne var alle fint tilspidsede, mens det fjerde - AGM - var meget gennemrodet af dyregange og endte fladt på en undergrundssten. Fylden i hullerne bestod af næsten helt rene ligbålsrester i form af trækul med små fragmenter og spor af brændte ben.

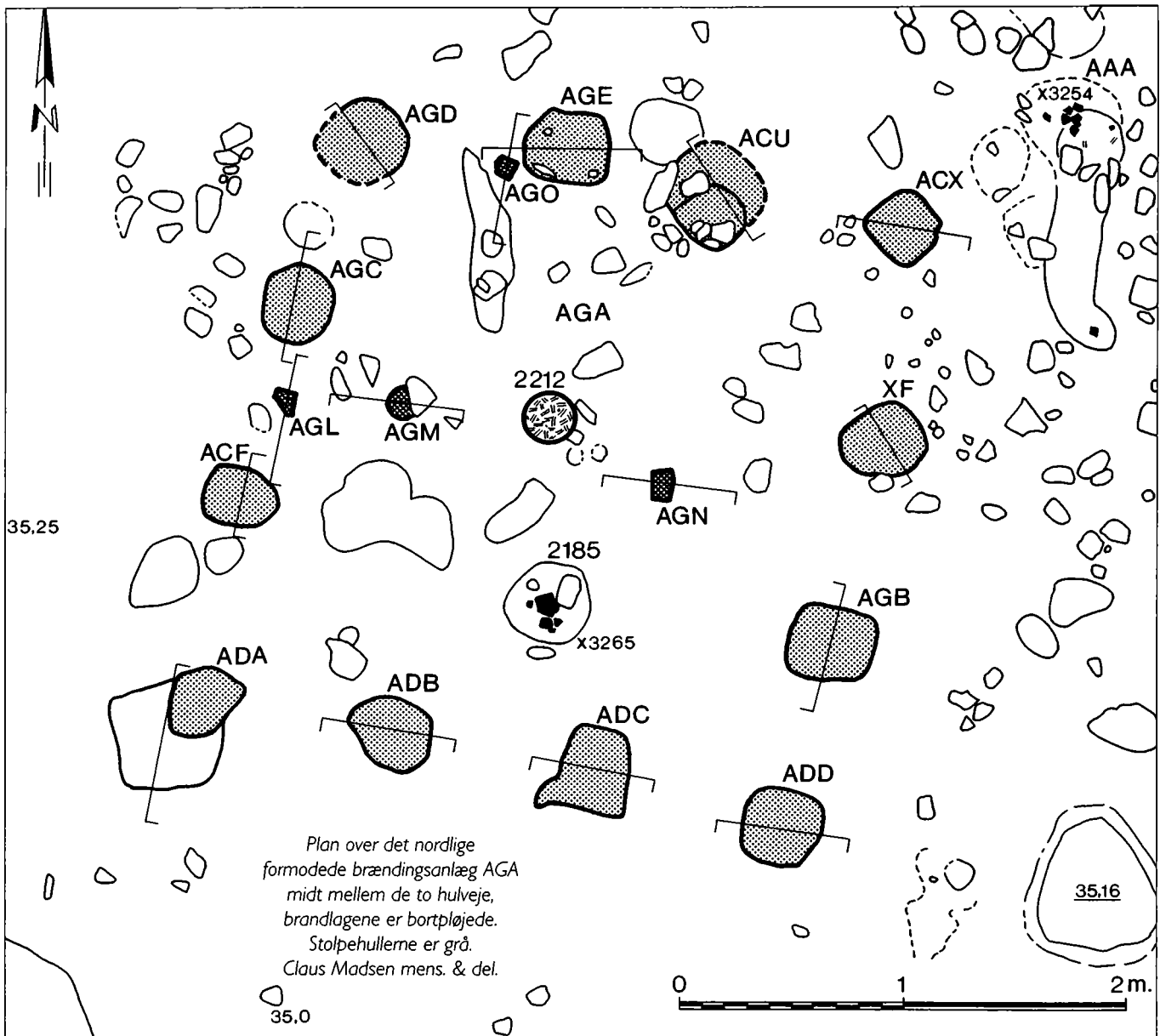
Det er fristende at kæde disse spor efter en ligbrænding sammen med urnen og stolpesætningen i centrum (jvfr: Lusehøj, Thrane 1984, 136), men fylden i stolpehullerne burde nok have båret tydeligere præg af båltaget på jordoverfladen.

Det fjerde hus fremkom ved detailundersøgelserne af vejen syd for hus tre. Felterne i det gråsorte lag, som på nær to var stoppet lidt over den stenbelagte hulvej ADF, blev finafrenset. Herved blev der konstateret stolpehuller i begge sider af vejen, fire i hver side med en indbyrdes afstand på ca. 1 m. I østsiden sad de et godt stykke op ad hulvejens skråning, medens de i vestsiden lå helt tæt ind til de stenfyldte vejspor. Midt i kørebanen kunne der i den sydlige ende ses forstyrrelser af vejbelægningen, hvorved trækulsfyld var kommet ned imellem det forstyrrede stenlag. Da hulvejens stenlag var fjernet, fremkom to stolpehuller fra anlæggets sydlige gavl. I den nordlige ende fandtes ligeledes to stolpehuller på tværs midt i vejforløbet, samt et tredje dobbelthul, der er opfattet som en udskiftning af den nordøstlige hjørnestolpe. Da hullerne i den nordlige gavl lå i en af de grøfter, som allerede var gravet i bund, var det ikke muligt at få fuldstændig klarhed over forholdet til vejen. I den urørte fyld over anlæggets midte blev der lagt tre nye profiler for at rette op på de nedskredne profiler. Profilerne viste tydeligt, at hulvejen, dengang brændingsanlægget blev opført, har været helt fri for bålrester. Imellem hulvejens stenlag og ca. 0-3 cm over dem, er fylden gråt udvasket sand, som må være naturligt nedskyllet i regnvejrsperioder, mens vejen endnu var farbar og i brug. Den grå vejfyld skilte knivskarpt fra den ovenliggende rene bålfyld, men ud mod siderne er der imellem vejfyld og båltag tynde lag af fyld svarende til undergrunden. Ved stolpehul AJT sås tydeligt, at disse tynde lerlag er opgravet jord fra hullerne i anlæggets ældste stolpesætning.

Hele anlægget er rektangulært, og måler 3,53x2,80 m med langsiderne parallelt med hulvejen. De 12 stolpehuller, som ser ud til at udgøre den oprindelige bærende konstruktion, er placeret således: Fire hjørnestolper, hvorimellem der er to stolper jævnt fordelt på hver langside. Stolpehullernes dybde er ret ens; alle har været tæt ved 60

Plan over det velbevarede brændingsanlæg
AHG med alle spor indtegnet, stolpehulleme
er grå. Claus Madsen mens. & del.

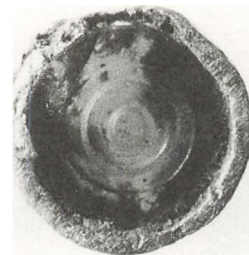
cm dybe. Stolperne har været omkring 20 cm tykke, og alle lodrette. I næsten alle stolpehuller kunne det påvises, at stolpen var udskiftet indtil flere gange. Især i den nordlige del var udskiftningerne omfattende. I det nordøstre hjørne har stolpe AHK været udskiftet eller stabiliseret med en kraftig, ca. 80 cm dybt nedrammet, tilspidset pæl. Hertil kommer dobbeltstolpehullet AKJ og AKK lidt uden for det nordøstlige hjørne. Det må formodes at have erstattet hjørnestolpen AHK. Er denne antagelse rigtig, er dette hjørne blevet udbedret ikke mindre end tre gange. Noget lignende ses ved det nordvestre hjørne. Samtlige udskiftningsstolper skiller sig på flere punkter fra de oprindelige. De er knapt så dybt nedgravede, og snittene viser tydeligt, at de har stået skråt med hældning ind mod den oprindelige stolpe. Desuden er pakfylden her, i modsætning til de første stolpehuller, opblandet med bålrester.

Ud over stolpehullerne indgår der i anlægget et stort antal tilspidsede pælehuller. De er lodret nedrammede, og mere eller mindre fyldt med sorte bålrester. De synes nært knyttet til stolpekonstruktionen, fordi de overvejende var nedrammet tæt ved stolperne, eller i linien midt imellem disse. Tre af pælehullerne, AHY, AJX og AJN, ligger længere inde imod den centrale del, og har måske tjent til ekstra understøtning omkring askepletten AKV, som tidligere var fundet midt i anlægget.

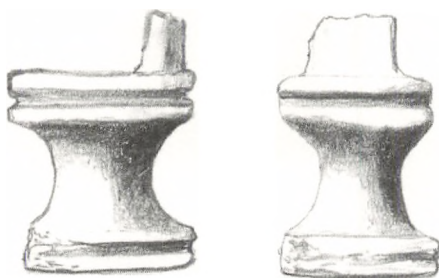
Anlægget tolkes som et stationært ligbrændingsanlæg. Det er mærkeligt nok sjældent, at den slags er observeret, så derfor er det en særdeles spændende iagttagelse (Klindt-Jensen 1978, 8ff). Vejen må være opfyldt, inden "huset" blev bygget. De talrige stolpeudskiftninger viser, at bygningen må have været i brug flere gange over en længere periode. Formentlig er stolpehullerne spor efter en slags platform med et hul i midten, så der kunne komme godt med træk op i ligbålet på platformen. Selve platformen kan have været beskyttet mod ilden ved et lag græstørv eller lignende. I den hvidgrå askeplet AKV sås der hvidbrændt sand, som kunne tænkes at stamme herfra, - eller fra andre jordbyggede dele af selve bålkonstruktionen.

Det ca. 20 cm tykke lag af bålfyld i hulvejen tyder på et stationært anlæg, som har været brugt i en lang periode. Bållaget fylder jo næsten hele hulvejen fra udpløjningen i nord og næsten helt ned til vadestedet. Den øvre del af hulvejenes bålfyld kan meget vel stamme fra anlægget. Lignende anlæg kan gemme sig i den urørte del af det gråsorte lag.

Denne tolkning gjorde den gråsorte jord interessant, så det gjaldt om at få en datering. Al den øvrige bålfyld blev nu holdt nøje adskilt fra den underliggende vejfyld, og

*Fund fra vandsoldning af det gråsorte lag.
Smykkefragment med granat i gulfatning.
Foto: Leif Hansen.*

Fund fra vandsoldning af det gråsorte lag,
fod til bronzekar, Claus Madsen del.
Målestok 1:1.

begge lag blev vandsoldet. Den sorte bålfyld indeholdt, foruden en del kraftigt efterbrændt keramik fra sen yngre romertid, en hel del stærkt fragmenterede oldsager af glas, bronze, sølv, jern, guld og bjergkrystal. Brændte ben forekom næsten kun som små fragmenter. Som en prøve blev der ved vandsoldningen af en mindre portion bålfyld fra området imellem profil AHE og AJR, sat en spand under afløbet for at kontrollere, hvor meget der løb igennem 1 mm. soldet. Da spanden var fyldt op, blev indholdet spulet grundigt igennem, og det øverste lette materiale hældt fra gentagne gange, indtil bundmaterialet var helt rent. Herefter blev resten hjembragt til videre behandling i mindre portioner og eksperimentering med sortering i diverse skåle og fremkalderbakker. Resultatet var foruroligende: mikroskopiske stumper guld! Hundredvis af smeltdråber og fragmenter så små, at de nok skal måles i 1/100 mm. Vægtmæssigt er det bagateller - milligram, men fundet fortæller en del om høje temperaturer i dette brændingsanlæg, og om ødelæggelsen af det medgivne gravudstyr. Efter denne opdagelse blev der sat spande under soldafløbet ved resten af bålfylden, med henblik på senere slemning. Der blev også indsamlet en slemmeprøve fra bålfylden i hulvejen helt nede i felt AFO. I vejfylden fandtes med metaldetektor et formodet pyntesøm af bronze til en vogn og en lille fod til et bronzekar. Det vigtigste fund fra vandsoldningen var en afstødt smykkedel, i form af en lille guldindfattet granat med to koncentriske cirkler inddrejet om centrum, kun 0,65 cm i diameter. Formentlig stammer den fra et fornemt smykke lignende sværdknappen fra guldrakteatskatten fra 1982 (Fynske Minder 1988 s.275). Dateringen af det gråsorte lag til overgangen mellem yngre romertid og ældre germansk jernalder synes dermed sikret.

Veje og gravplads

Gamle veje er altid interessante, men hvad har de med grave at gøre? I første omgang drejer det sig om at datere dem i forhold til hinanden.

Vejene går ikke hen over grave, og gravene berører ikke veje, så der er ingen direkte stratigrafiske forhold mellem de to (bortset fra AGH, se nedenfor). Manglen på overskæringer kan tolkes som udtryk for samtidighed. Der er ganske vist aldrig påvist nogen overjordisk afmærkning af gravene, men den må have eksisteret, fordi yngre grave aldrig er gravet ned i ældre (Albrechtsen 1971,17). Så tæt som gravene ligger, må man præcist have kunnet se, hvor der lå grave. Ellers kunne man ikke undgå at grave ned oveni ældre grave.

De dækkende jordlag over det meste af gravpladsen er pløjet af. Hvor der nu er tykkere muld, skyldes det udpløjning fra de højere arealer. Kun i syd og sydøst lå der endnu urørte jordlag fra jernalderen - det gråsorte lag. Det forsejler hulvejene, og giver dermed en datering af dem. Laget må være aflejret naturligt over lang tid takket være vind og vejr: Så længe vejene var i brug, må det gråsorte lag være holdt på plads af et gærde eller hegn, så det ikke flød ned i hulvejene. De store sten på den vestlige vej kunne være rester af et sådant gærde. Da man opgav vejen, smed man stenene ned i hulvejen, og så var der fri bane for det tykke jordlag vest for vejene. Laget må altså være havnet i vejen efter at brændingen (se nedenfor) var holdt op, d.v.s. engang efter 400. Bygning AGH giver altså en terminus ante quem for den vestlige hulvej til sidst i 4'årh.

Skal vi følge dendrodateringen af pælen fra den vestlige hulvej, var vejen endnu tilgængelig i middelalderen, d.v.s. at det gråsorte lag først da kan være flydet ned i hulvejen. Herimod taler anbringelsen af hus AGH oveni netop denne vej. Bygningen har naturligvis spærret for kørsel.

Oveni bygning AGH er der i profilerne spor, som næsten ikke kan være andet end hjulspor. Formen passer, og det gør hjulafstanden også. Det er altså tydeligt, at vejen var taget i brug igen efter at brændingsanlægget var forsvundet, d.v.s. mellem 400 og 1100.

Den østlige vej kan naturligvis have fungeret videre, men hvorfor så sætte pæle i begge? Et andet problem er, at vejene ser så ens ud. Der er ikke nogen forskel på belægningen i det flade terræn og i hulvejene. Belægningerne ser ikke nedslidte og reparerede ud, og hvordan undgik de det? Så fine de er, måtte kørsel med tungt læssede vogne splitte belægningen, skulle man tro. 400-500 kg. vægt skulle være rimelig for jernalderens vogntyper, men finere vogne til ligfærd har naturligvis ikke haft tilnærmelsesvis samme vægt. Hulvejene bliver ikke gravet ud. Både de og resterne af det gråsorte lag ligger så langt nede ad skrænten, og dækkes af så tykt et muldlag, at de vil kunne ligge uden fare fra fortsat dyrkning.

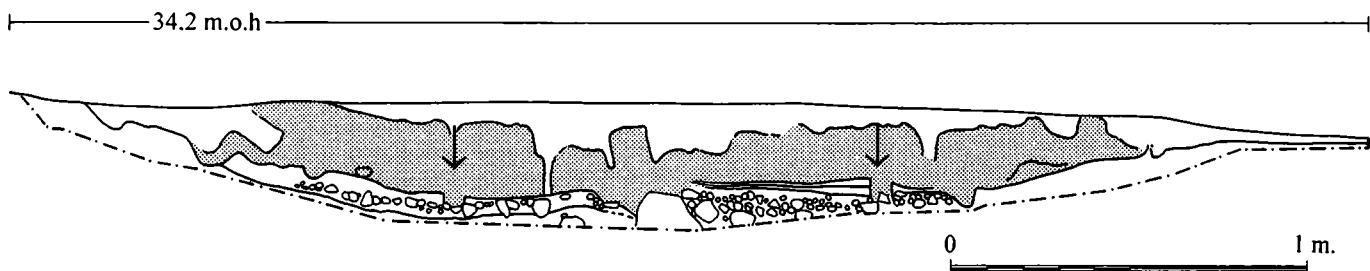
Derimod vil vi søge efter vejens fortsættelse ud i landskabet som led i en bredere undersøgelse af Gudme-bygdens indre kommunikationsnet.

Veje og huse

Detailundersøgelserne har vist, at der flere steder i gravpladsens udkant lå stolpebyg-

Sådan ser tilspidsede, nedrammede pæle ud, når de er rådnet væk og fyldt med ligbårester. T.v. ses tre tilsvarende huller som mørke pletter i fladen. I baggrunden to profilbalke på tværs af hulvejen, der er renset til kørebanen. AHG set fra syd. Foto: Claus Madsen.

Profil AHD, vest - øst i den vestlige vej.
 Med pile er vist de to hjulspor
 oppe i fylden over den nederste vej.
 Disse hjulspor er kørt ned efter
 brændingspladsens tid.
 De er kørt ned i et naturligt fyldlag
 over den gamle vejbane.
 Det gråsorte lag er gråt.
 Claus Madsen mens. & del.

gede huslignende konstruktioner, som hænger sammen med grave på en eller anden måde. Det er ikke stedet at gå ind i en nærmere redegørelse for sådanne grav- eller dødehuses historie og funktion (i sten- og bronzealder kalder man dem kulthuse (Becker 1969; Kaliff 1995). Mere interessant er det, at de fire huse på Møllegårdsmarken ligger i gravpladsens udkant, og ved siden af vejene'. Ganske vist er vejsporene væk mod nord, men den vestgående vej må have passeret tæt forbi hus 1. I syd er der ikke færre end tre huse. De kan vel ikke have stået samtidigt, men må have afløst hinanden.

Det er vel ikke usandsynligt, at gravpladsen i århundredet før Kristi fødsel blev lagt på den naturligt afgrænsede højning, fordi de naturlige vejforløb krydser her. En østgående vej fra bopladsen på Ejsemoseløkken vest for Møllegårdsmarken (Sehested 1878, 229ff) har forbundet bopladsen med kysten. Den nord-sydgående vej må være parallel til den gamle bronzealdervej mellem Hesselagergård og Tangegård, og fører op til gravpladsen på bakken nord for Møllegårdsmarken (Sehested 1878, 190 no.3) - og videre nordpå?. Vejen over åen fører vel videre ned mod Oure, hvor vi endnu ikke kender så meget til jernalderbebyggelsen. Vejen vestpå langs åens nordbred kan føre til den 1995 udgravede 4'-5' århundredes boplads vest for Lillesø.

Indtil videre opfatter vi nok vejene som led i Gudme-bygdens indre kommunikationsnet (infrastruktur), men vejene må jo også (og vel især) have fungeret i forbindelse med brugen af gravpladsen. Allerede i Langå blev den rigeste af mændene begravet med sin pragtvogn, der vel bar ham det sidste stykke vej. Ligfærd til vogns formodes at være karakteristisk for folk i samfundets højeste lag i den tidlige jernalder. Det er

ikke svært at forestille sig ligkørsler i romersk jernalder fra den centrale boplads øst for Gudme Sø med endestation på Møllegårdsmarken (se kortet Thrane 1993 fig. 13). Her stod de små "huse" og markerede gravpladsens grænser. Det er nok ikke tilfældigt, at denne særmarkering synes at høre til gravpladsens sidste periode, hvor også gravskikken undergår flere forandringer. Men det er en anden historie.

Note

1. Endnu en stolpekonstruktion blev fundet ved genåbning af det gamle udgravningsfelt imod syd. Her var otte stolper sat i kvadrat 6x6 m med adskillige grave, uden system, indenfor stolperne. Det kan måske høre til ældre romertid.

Litteraturliste

Albrechtsen, E. 1971, Fynske jernaldergrave IV, gravpladsen på Møllegårdsmarken 1-2, Fynske Studier IX, Odense.

Becker, C. J. 1969, Grav eller tempel? En kultbygning fra yngre stenalder ved Herrup, NM ArbM. 1969, 17-28.

Bonde, N. 1994, Miscellanea dendrochronologica II, NNU rapport 10, København.

Christoffersen, J. 1985, Møllegårdsmarken, gravpladsens struktur og varighed, Gudme Problemer, Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet nr. 33, 51-67, Odense.

Henriksen, M. B. 1991, 3 fynske dødehuse fra romersk jernalder, Fy. Mi. 1991, 29-40.

Jensen, S. 1977, Fynsk keramik i gravfund fra sen romersk jernalder, Kuml 1976, 151-179. Jørgensen, M. Schou, 1993, Landtransport, S. Hvass & B. Storgaard ed. Da klinger i muld..., 228-230, Allingåbro.

Kaliff, A. 1995, Kulthus och spår av gravritualer från bronsålder, Tor 27, 233-247, Uppsala.

Klindt-Jensen, O. 1978, Slusegårdgravpladsen II, Jysk arkæologisk selskabs skrifter XIV, 2, Århus.

Kunwald, G. 1962, Oldtidsvejen ved Broskov, Nationalmuseets Arbejdsmark 1962, - .

Lambertsen, K. 1992a, Møllegårdsmarken en gravplads fra romersk jernalder, Fy.Mi. 1992, 147-149.

Lambertsen, K. 1992b, Fynske dødehuse, Skalk 1992, 3, s. 18-21.

Nielsen, P. O., Randsborg, K. & Thrane, H. ed. 1994, The Archaeology of Gudme and Lundeberg, Arkæologiske Studier X, Odense.

Schovsbo, P. O. 1987, Oldtidens vogne i Norden, Frederikshavn.

Sehested, F. 1878, Oldsager og Fortidsminder fra Egne om Broholm, Kjøbenhavn.

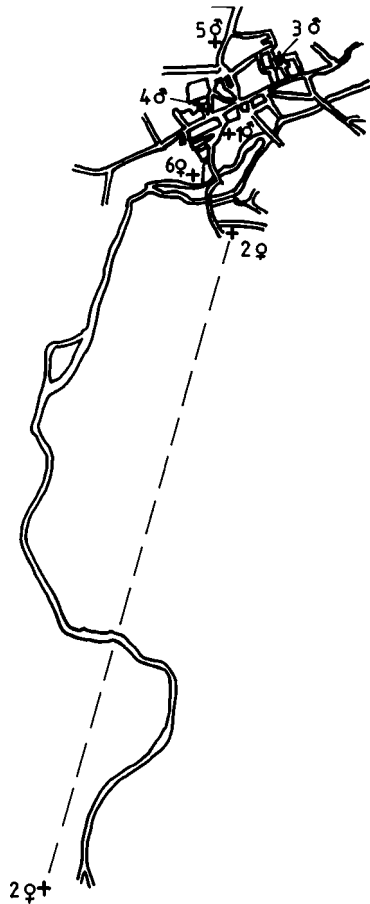
Thrane, H. 1984, Lusehøj ved Voldtofte, Fynske Studier XIII, Odense.

Thrane, H. 1991, Om Gudmes funktion. En tolkningsskitse, C. Fabech & J. Ringtved ed. Samfundsorganisation og regional variation. Jysk. arkæol. selsk. Skrifter XXVII, 259-266.

Thrane, H. 1993, Guld, Guder og godtfolk, Odense.

Dalum Klosters vestfløj

Eskil Arentoft

Klostrene i Odense i middelalderen.

1. Benediktinere.
2. Benediktinere.
3. Dominikanere.
4. Franciskanere.
5. Johannittere.
6. Franciskanere.

Nonneklosteret Skt. Clara af franciskanerordenen blev stiftet 1519 og nåede således kun at eksistere få år inden Reformationen. (Lyholm del.).

I 1100-tallet fik Odense sit første nonnekloster. Man ved ikke præcis hvornår, men det synes at have eksisteret på biskop Simons tid (1157-1186). Nonnerne fik til huse på en gammel vikingeborg syd for åen lige over for et munkelovst Kloster af benediktinerordenen, som de også selv tilhørte. Da lå vikingeborgen formentlig i ruiner, og på grund af nonnernes tilstedeværelse blev stedet i senere tider kendt under navne som Nonneborg og Nonnebakken.

Nonnernes ophold på Nonnebakken blev imidlertid ikke af længere varighed. Allerede i 1190'erne eller senest omkring 1200 blev klosteret flyttet. Man flyttede et par kilometer op ad åen til Dalum, hvor man slog sig ned på et fladt, sandet plateau ved foden af nogle småbakker ved åen. Her byggedes både kirke og kloster. Klosteret er forlængst forsvundet, og kun kirken står tilbage. Nogle senmiddelalderlige kælderhvelvinger, der ligger på den anden side af Dalumvej, har formentlig tilhørt klosterets økonomibygninger. De egentlige klosterbygninger har således indtil nu været fuldstændig ukendte. Derfor er enhver mulighed for at skaffe sig blot en smule indblik i deres beskaffenhed kærkommen. En sådan mulighed opstod i foråret 1995, da menighedsrådet ved Dalum Kirke og Park- og Vejforvaltningen ved Odense Kommune fremkom med planer om at ændre adgangsforholdene til kirken. Dette ville betyde afgravninger af terrænet syd og sydvest for kirken, hvor klosterets vestfløj måtte forventes at have ligget, og derfor blev en arkæologisk udgravning sat i værk. På forhånd var forventningerne ret afdæmpede, fordi arealet syd for kirken i nyere tid har været anvendt som kirkegård. Derfor kunne man frygte, at de mange begravelser ville have forvoldt væsentlige ødelæggelser af klostertomten. Vi blev overraskede.

Kirken

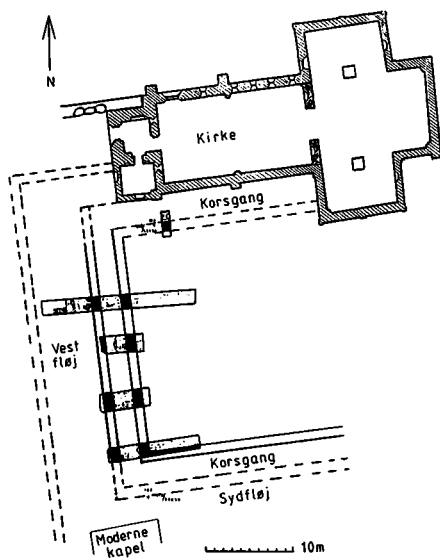
Kirken er i dag en almindelig sognekirke, men rummer stadig spændende spor efter sin fortid som klosterkirke. Dens fremtræden er et resultat af en omfattende restaurering i 1927-29.² Det er en korskirke med et meget kort kor, hvilket skyldes en nedrivning i midten af 1600-tallet, formentlig af et hvælvingsfag. Den nordre korsarm er oprindelig, omend den har ført en omskiftelig tilværelse, bl.a. som gravkapel for en af lensmændene på Dalum Kloster. Klosteret var nemlig i en periode efter Reformationen et kongeligt len. Den søndre korsarm derimod er en moderne rekonstruktion fra 1929, der i alt overvejende grad er en kopi af den nordre. Men der indgår også stumper af gamle fundamentter som grundlag for rekonstruktionen. I Vilh. Lorensens bog om de danske benediktinerklostre kan man læse, at rekonstruktionen bygger på sikre spor.³ Det er sandsynligt, at klosterets østfløj har stødt op til denne korsarm. Skibet har været i to etager med en eller anden form for galleri, hvorfra nonnerne kunne overvære messen - to vinduesrækker i kirkens nordmur vidner om denne etageadskillelse. Mod vest afsluttes kirken med et tårn, der tydeligvis er tilføjet senere, idet skibets oprindelige vestgavl har haft en meget smuk, unggotisk blændingsrække, som nu delvis skjules af tårnet. Ind i hjørnet ved tårnet og skibets oprindelige vestgavl er en lille, næsten kvadratisk tilbygning, der bruges som dåbsværelse. Det anføres undertiden, at denne tilbygning skal ses som en rest af klosterets vestfløj.⁴ På sydsiden er der kun én række højtsiddende vinduer - længere nede er kirkemuren på ydersiden optaget af en stribe ar efter hvælv. Hvad har nu disse hvælv haft at gøre her udenfor kirken? Et kloster er i sin grundform et firlænget anlæg, hvor kirkebygningen udgør én af fløjene. Hyppigt er den nordfløj, og således også i Dalum Klosters tilfælde. De tre øvrige fløje indeholder så sovesal, kapitelsal, spisesal, køkkenregioner o.s.v. for klosterets nonner eller munke og eventuelt også beboelse for lægbrødrene. Hvorledes disse rum var fordelt i de forskellige fløje varierer lidt, alt efter hvilken klosterorden, der er tale om. Klosterets fløje omsluttede dermed en gårdsplads - fratergården - og på indersiden af fløjene løb en overdækket gang, der ud mod fratergården havde en åben arkademur. Denne gang - korsgangen - brugtes dels til processioner ved forskellige højtidelige lejligheder, dels til at komme rundt i klosteret fra rum til rum; endelig kunne den også bruges til at opholde sig i i godt vejr med beskæftigelser som læsning eller - i nonnernes tilfælde - et sytøj. Hvælvingsarrerne på Dalum Kirkes sydmur stammer fra hvælvingerne over den nordre korsgang og viser samtidig, at klosterbygningerne har været lagt syd for kirken.

Sydfacaden af Dalum Kirke med arrene efter hvælvslagningen over nordre korsgang. (Møntergården foto, 5. april 1995).

► Murværket i vestfløjens østmur i felt 2. Fundamentet er noget bredere end murværket og indeholder, især til venstre, ganske mange teglbrokker. (Møntergården foto, 4. maj 1995).

▼ Grundplan af kirken med udgravningens søgegrøfter indtegnet. Det fundne murværk er tegnet ind og klosterets grundplan forsøgt rekonstrueret. Fundamentsstykket nord for tårnet er fundet ved restaureringen i 1927-29; måske et stykke, der aldrig blev benyttet, fordi kirken ikke blev fuldført efter de oprindelige planer. På denne tegning er vist, hvorledes tilbygningen i hjørnet ved tårnet kan have indgået i en forbindelsesbygning mellem vestfløjen og kirken. (Lyholm del., se endv. note 2).

Vestfløjen og korsgangen

Derfor måtte nogle søgegrøfter, anlagt i øst-vestlig retning syd for kirken, kunne vise levningerne af vestfløjen. Det holdt også stik, omend placeringen var anderledes end forventet. I ganske ringe dybde under en række af stedsegrønne småtræer kom en nord-sydgående mur af munkesten til syne. Visse steder lå toppen af murværket mindre end ét spadestik nede. Det overraskende var, at murens placering umuliggjorde, at tilbygningen i hjørnet ved tårnet og skibet kunne være en rest af vestfløjen. Vestfløjen var i stedet placeret så langt mod vest, at flugten af den ramte helt forbi kirken. Kirken var med andre ord for kort til at kunne danne en nordfløj, der helt lukkede klosteranlægget.

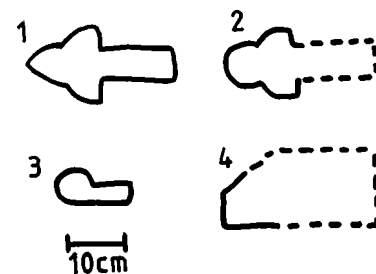
Den fundne mur var lavet som en fuld mur i to stens tykkelse (= 58-60 cm tyk) - og ikke som en kassemur, som det ellers ofte ses ved middelalderlige bygningsværker. Den dannede østmuren i vestfløjen, altså den mur, der har vendt indad mod korsgangen og fratergården. I de stykker, der blev blotlagt i søgegrøfterne, blev der ikke fremdraget spor af døråbninger eller vinduer. Vinduer kan nu nok heller ikke forventes, idet muren stod hhv. 3, 5 og 7 skifter høj; det er under almindelig vindueshøjde. I et enkelt felt var muren bevaret til 11 skifte, hvilket svarer til godt og vel 1 m. Vinduer og døres tilstedeværelse blev indirekte dokumenteret gennem fund af forskellige

formsten. Muren var bygget på et 60-65 cm dybt fundament af kampesten, der altså ikke har nået ned i frostfri dybde. På grund af den lokale undergrund, der består af sand, behøver det ikke at have givet problemer. Hele kirkeskibets sydмур skal efter sigende udelukkende være bygget på et fundament af skarpt sand uden anvendelse af sten^s. Ganske mange af stenene var af ringe størrelse - 15-30 cm. Tillige havde man hist og her også anvendt en flinteknold - noget der ellers ikke er god håndværksskik på grund af flintens tendens til knusning under tryk. Det lidt billige indtryk, som byggeriet kunne give, kom også til udtryk ved, at ganske mange munkestensstykker var anvendt i fundamentet. Endelig passede fundamentet ikke størrelsesmæssigt til muren - i nogle tilfælde ragede fundamentsstenene 20-30 cm udenfor murflugten, mens det andre steder nærmest var muren, der nåede ud over fundamentsstenene. Forklaringen kan være, at man har gravet fundamentsgrøften mere eller mindre på øjemål og fyldt den op med sten, hvorefter muren er opført efter en snor. Mindre skævheder i fundamentet vil derved give det ovennævnte udseende.

Inden muren blev opført, blev fundamentet rettet af, så der fremkom en jævn overflade. Almindeligvis er et sådant afretningslag en gang mørtel, men på Dalum benyttede man i stedet skarpt, groft sand. En smule af dette sand rendte ud til siden og dannede et tyndt lag på jordoverfladen, hvorfor det ved udgravningen var nemt at skille jordlagene i tiden før og efter vestfløjens opførelse. Dette er af vigtighed for dateringen af fløjen, som jo tager udgangspunkt i de oldsager, der findes i de forskellige lag. Det afrettede sandlag var temmelig tykt, så murens teglsten havde langt fra alle steder direkte kontakt til fundamentsstenene. Det synes altså at have kunnet holde alligevel.

Den fundne mur vendte ind mod fratergården. Det kunne konstateres ved, at adskillige gulvlag blev fundet vest for muren, og ved at der på dens østside var spor af korsgangen. Det sidste i form af et kampestensfundament liggende parallelt med muren i en afstand af 2,60 m, samt ved rester af et andet afretningslag af sand, hvori gulvbelægningen af teglfliser eller måske snarere almindelige munkesten har været lagt. Bredden på de 2,60 m svarer i øvrigt næsten præcist til længden af hvælvingsfagene, 2,65 m, som man kan måle dem på arrene i kirkens sydмур. Dvs. hvælvene har været omtrent kvadratiske. En af søgegrøfterne var så heldigt placeret, at man fik det sydvestre hjørne af korsgangens fundament med. Derved blev det muligt at fastslå størrelsen på fratergården fra nord til syd og derigennem få en idé om klosterets samlede størrelse. Længden på fratergården var således 23,65 m. Sydfløjens og syd-

Fire formstentypen

fundet under udgravningen.

1. Hvælvrribbesten

- fundet i stort antal.

2. Vinduesribbesten

- kun fundet i 2 eksemplarer.

3. 3/4-rundstav til vindues- eller dørfals eller til arkadepillerne i korsgangen

- forekommer i stort tal.

4. Almindelig munkesten med affaset hjørne til vindues- eller dørfals

- kun fundet i et eksemplar.

De fleste sten har spor af puds

og/eller hvidtning, hvilket viser,

at klosteret har haft en hvid fremtoning.

(Arentoft mens., Lyholm del.).

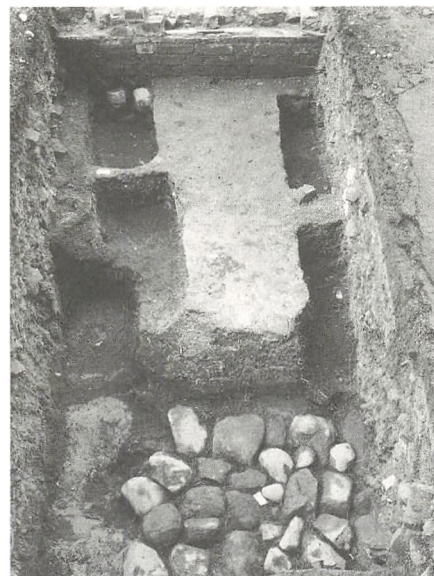
korsgangens bredder er ukendte, men har vel nogenlunde svaret til dimensioner ved vestfløjen. Derved kan man se, at klosteret mod syd har holdt sig indenfor kirkegårdens nuværende areal. Fundamentet til den nordlige korsgang blev også eftersøgt ved en lille grøft ud for kirkens sydmur. Bevarede fundamenter blev ikke fundet; i stedet var en grøft fyldt op med murbrokker. Det antages, at denne stammer fra fundamentet, hvis sten blot er fjernet ved klosterets nedbrydning. En sådan plyndring var også foretaget ved vestkorsgangen, men her havde det nederste skifte fundamentssten de fleste steder fået lov til at blive liggende. Grøften med murbrokker lå i større afstand fra kirken - ca. 3,10 m - svarende til, at den nordlige korsgang har været lidt bredere og med rektangulære hvælv. Den større bredde kan skyldes, at nordkorsgangen blev benyttet som opholdssted med bænke o.lign., hvilket dens sydvendte, åbne arkademur gjorde den velegnet til.

Det er allerede nævnt, at vestfløjens og vestkorsgangens placering var længere mod vest end kirkens gavl. Faktisk lå fløjen også længere mod vest end tårnet. Korsgangens arkademur har flugtet med tårnets vestgavl. Det passer i øvrigt ret præcist med, at den hvælvingsrække i nordkorsgangen, der ses spor af på kirkens sydmur, skal forlænges med tre fag. To af fagene beliggende ud for tilbygningen i hjørnet ved tårnet og skibet og det tredje som hjørnefag mellem nord- og vestkorsgangen.

Den vestligere placering betyder også, at tilbygningen ikke kan have tilhørt vestfløjen. I stedet kan man se den som en rest af en forbindelsesbygning mellem vestfløjen og kirken, som samtidig også har haft den funktion at lukke hullet mellem de to bygninger. På den måde kunne fratergården holdes helt adskilt fra omverdenen, som forskrifterne krævede. Rummene inde i vestfløjen var der ikke lejlighed til at stifte nøjere bekendtskab med. En enkelt søgegrøft blev lagt henover på kirkens P-plads, men der blev kun gravet ned til klosterlagene for at konstatere deres bevaringstilstand. Alligevel kunne det iagttages, at indtil flere gulvlag, bl.a. i form af munkestensbrolagte gulve, havde indgået i arkitekturen. Grøften måtte standses ved fortovskanten, uden at vestmuren blev nået. Bygningen har altså gået helt ud under fortovet eller cykelstien, og bredden har været mindst 6,25 m. Det var ikke muligt direkte at se, om vestfløjen og vestkorsgangen var opført samtidigt. Imidlertid kunne byggeniveauet for korsgangen iagttages et enkelt sted. Og det er allerede nævnt, hvordan sandafretningslaget på toppen af vestfløjsfundamentet kunne angive byggeniveauet for denne bygningsdel. Det viste sig, at de to byggeniveauer lå i samme højde og giver et indicium for samtidighed

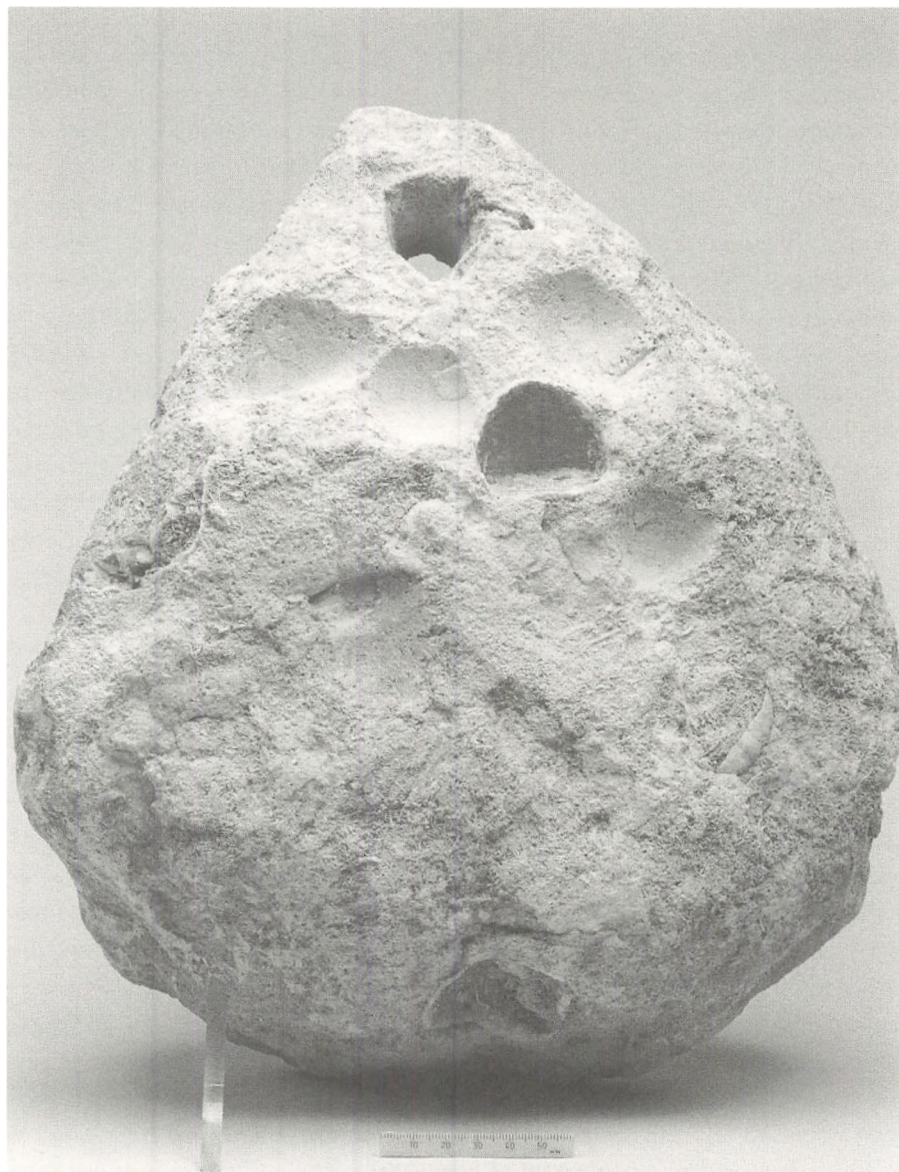
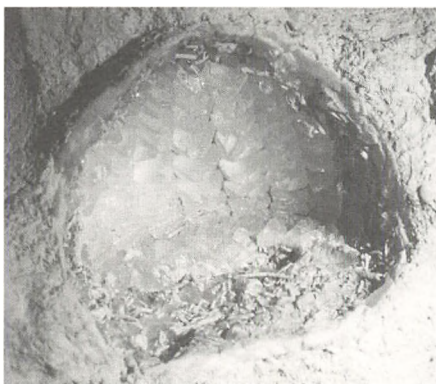
i opførelsen; men sikkert er det ikke. Når det ikke kunne ses direkte, skyldes det et stort antal grave, som var placeret i korsgangen. De havde forstyrret store arealer her. Gravene var i øvrigt alle moderne - ikke en eneste nonnegrav blev fundet, på trods af korsgangen ellers hyppigt var en yndet begravelsesplads. Dateringen af vestfløjen hviler næsten alene på keramikken, idet kun to mønter blev fundet. Heraf lå den ene - en skillingsmønt fra 1536 - tilmed i nedbrydningslaget over klostertomten. Den anden - en borgerkrigsmønt fra perioden 1250-1350 - lå under vestfløjens lag. Keramikken er karakteriseret ved et vist indhold af stentøj. Det gælder både i lagene fra tiden før vestfløjen blev bygget og i lagene efter. Der er således stentøj af ret sen dato, dvs. fra slutningen af 1300-tallet eller senere, i lagene fra før vestfløjen blev opført. En grube, der overlejredes af korsgangens arkadefundament, indeholdt således stentøj, der ikke kan være meget ældre end 1400. Korsgangen bliver dermed tilsvarende ung. Dette billede passer også godt med fundene af sortgods. Den højmiddelalderlige, sorte kuglepotte, som ellers optræder talrigt i sin periode, er næsten ikke tilstede. I stedet har den senere keramiktype, der går under betegnelsen "fynsk sortgods" overtaget pladsen. Den type af hvælvrribbesten, der er fundet i store mængder, og som må antages at stamme fra korsgangens hvælv, er også af en senmiddelalderlig type.

Efter denne sene datering spekulerer man naturligvis på, hvad der så var, i de ca. 200 år, der gik fra nonnernes ankomst til Dalum, indtil man fik bygget vestfløjen. Der er fundet spor efter bebyggelse ældre end vestfløjen og dens korsgang. Først og fremmest et ildsted af ler, som på grund af en lidt yderlig beliggenhed i forhold til søgegrøften ikke kunne studeres i detaljer. Ildstedet lå under vestfløjen, idet det lå ca. 30 cm under overkanten af fundamentet og dermed også under byggelagene til vestfløjen. Ildstedets tilstedeværelse er det sikreste vidnesbyrd om, at vestfløjen har haft en forgænger. Måske har den forgænger været i bindingsværk eller træ. I hvert fald blev der fundet mindst fem stolpehuller liggende på en række med samme orientering som den senere vestfløj. I et tilfælde er en stolpe blevet udskiftet. To af stolpehullerne var skåret af korsgangens fundament og altså med sikkerhed ældre end denne. Endelig var der under korsgangen en meget hårdt trampet jordoverflade, som var blevet gennemskåret ved udgravningen til fundamentet til vestfløjismuren. Jorden var meget hård, men på grund af et højt indhold af sand pulveriseredes klumperne herfra, når de knustes i fingrene. Den type jord kunne næppe have dannet en sådan hård overflade, hvis den havde ligget under åben himmel - ved første regnskylle ville den gå iop-

Vestre korsgang i felt 4. Forrest fundamentet, der har båret korsgangens arkademur. I baggrunden vestfløjens østmur. Fladen imellem består af det lag sand, hvori gulvbelægningen af munkesten eller teglfliser har ligget. Hullerne er moderne grave. (Møntergården foto, 8. maj 1995).

I grøften til det plyndrede korsgangsfundament blev denne bryozokalksten på ca. 11,5 kg fundet. Stenen har i det ene hjørne et gennem-boret hul og har således været beregnet til at binde en snor i. På denne ene side findes mindst syv negative aftryk af søpindsvin-skaller. Et af aftrykkene spiller i lyset, fordi der for hver enkelt plade i søpindsvinets skal er fremvokset en stor, klar krystal. Måske har stenen fungeret som urlod i det sejerværk, som Odense-bispen Jacob Madsen under sin visitats i julen 1590 noterede sig, at Dalum Kirke besad. (Møntergården foto).

👉 🏰 I samme grøft som urlodet blev dette fragment af en munkesten fundet. Mens stenen endnu var våd blev spillepladen til det kendte møllespil indridset. I 1994 blev en teglovn ved Dalum provstegård udgravet (KMO j.nr. DK94), som uden tvivl har leveret sten til klosterets bygning. Måske har teglbrænderne kedet sig under pasningen af fyringen, der varede adskillige dage, og har derfor lavet dette lille spil til tidsfordriv. (Møntergården foto).

Nederst til højre en af adskillige forhistoriske kogegruber, hvoraf flere som her lå under fundamentet til korsgangens arkademur. Kogegruberne blev fundet både i søgegrøft 2, 3 og her 4. Lidt over midten af billedet anes konturerne af et stolpehul, der kan stamme fra en ældre, træbygget udgave af korsgangen. (Møntergården foto, 19. maj 1995).

løsning. Måske skal man i stedet forestille sig, at jordoverfladen er dannet i en ældre (træ)bygget korsgang. Stolperne kunne da få en funktion som bærer af et halvtag over den. Årsagen til placeringen af en tidlig vestfløj (som på det nuværende grundlag ikke kan tidsfæstes nøjere) så langt mod vest skal muligvis søges i planerne for kirkebyggeriet: Kirken er opført af to omgange, hvad en byggelinie, der er særlig tydelig i nordmuren, vidner om. Den østlige del med koret er opført først og den vestlige med skibet sidst. Den tidligere omtalte blændingsgavl mod vest viser, at disse to bygningsfaser har været afsluttet senest omkring år 1300. Ved restaureringen i 20'erne blev imidlertid fundet et kampestensfundament i flugten af kirkens nordmur. En mulig forklaring på denne fundamentsrest kan være, at man oprindeligt har planlagt kirken større og er startet med at udlægge fundamenterne. Byggeriet er da gået i stå; første gang efter opførelsen af kordelen og anden gang efter bygningen af en del af skibet. Man fik aldrig det sidste bygget. Sådanne ufærdige klosterkirker er ikke ukendte andre steder, f.eks. ses det i Øm og Løgumkloster. Den tidlige vestfløj er da blot anlagt efter de storstilede planer, man havde for hele anlægget.

Fem små søgegrøfter kan naturligvis ikke fortælle hele klosterets bygningshistorie. På grundlag af udgravningens resultater ændres de oprindelige planer for reguleringen af adgangsforholdene til kirken. Derved opnår man, at ruinerne af vestfløjen i vid udstrækning helt undgår at blive berørt. Derfor vil der også i fremtiden være mulighed for at grave arkæologisk i anlægget efter flere oplysninger.

Noter

1. Udgravningen er gennemført af Møntergården, Odense Bymuseum, j. nr. KMO DK95, i perioden 1. marts - 19. maj 1995 under ledelse af forfatteren med bistand af Lars J. Madsen. Under en del af udgravningen deltog også Hans Lyholm og Eva Becher. Udgravningens fund og anden dokumentation opbevares på Møntergården. Arbejdet blev gennemført i bedste forståelse med Park- og Vejforvaltningen og de kirkelige myndigheder ved Dalum Kirke - begge takkes for et imødekommende og godt samarbejde.
2. Ved kgl. bygningsinspektør Knud Lehn Petersen. Jeg skylder arkitekt Ebbe Lehn Petersen tak for velvilligt at have stillet opmålinger fra restaureringen til rådighed for udgravningen. Kirkebygningen på klostergrundplanen på er således tegnet på grundlag af disse opmålinger.
3. Lorenzen 1933:197.
4. Lorenzen 1933:209f.
5. Lorenzen 1933:200.

Litteratur

Mester Jacob Madsens Visitatsbog. Ved A. R. Idum. Odense 1929-32.
Lorenzen, Vilh.: De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie. København 1933.

ÅRSBERETNING 1994

Glimt fra Odense Bys Museer

I 1992 udarbejdede Odense Bys Museer en ny rammeplan for de kommende år kaldet "Initiativplan for Odense Bys Museer 1993 - 2000". Planen, som er nærmere beskrevet i en artikel i Fynske Minder 1993, indeholder en museumspolitisk målsætning, museumsprofil for hvert museum, en beskrivelse af satsningsområder samt større, konkrete opgavesæt. Initiativplanen er som nævnt en rammeplan, som årligt justeres samtidig med, at arbejdsplanerne for det kommende år fastlægges.

Den årligt reviderede plan indeholdende års-arbejdsplan udgives i en selvstændig publikation, der udkommer omkring årsskiftet. Foruden planer indeholder den årlige publikation tillige en kort status over allerede gennemførte opgaver:

Der skal derfor generelt henvises til publikationen "Odense Bys Museer - mål, initiativer og planer 1995" for status for 1994. Jeg skal dog i det følgende redegøre for nogle af hovedsatsningerne og gennemførte opgaver i 1994.

Samlinger

Et væsentligt satsningsområde har været at få etableret større tilgængelighed til museernes samlinger gennem brug af åbne magasiner. Allerede for flere år siden blev de første forsøg gjort, og i april 1994 kunne det åbne magasin i Nyborgladden ved Møntergården indvies. I den flere etager store bygning kan man nu gå på opdagelse og se en væsentlig del af det kulturhistoriske museums samlinger. På Fyns Oldtid har der i 1994 været arbejdet videre med det meget store åbne magasin, men desværre kan det først være helt færdig i april 1996, grundet arbejdet med mange store udstillingsprojekter.

Men der satsedes ikke alene på åbne magasiner i 1994. Faktisk var årets samlingsarbejde i højere grad koncentreret om indretning af det nye, meget store fællesmagasin. Året før var erhvervet en magasinhal på 2250 kvm med op til 9 meters højde. I løbet af 1994 blev der givet anlægsbevilling til indretning af 1. halvdel af magasinet med bl.a. opbygning af reoltårn, mezzaniner, sikringsan-

Besøgstallet ligger ca 23.000
under 1993 og lig tallet for 1992.
Nedgangen svarer ret præcist til det tab,
som kunne registreres
i den meget varme juli måned.
Netop høj varme i juli måned
påvirker kraftigt besøgstallene
ved de største besøgsattraktioner,
H. C. Andersens Hus og
Den fynske Landsby.
Det blev ikke muligt at genvinde tabet
i efterårsmånederne.

læg, affugtningssanlæg m.m. Arbejdet hermed var afsluttet omkring 1. december, hvorefter der kunne markeres en officiel indvielse af magasinet.

Samtidig med indretningsarbejdet havde Bevaringsafdelingen sammen med ansatte fra flere af museerne i måneder forberedt flytningen fra de tidligere fjernmagasiner. Blandt andet var det største fjernmagasin i den tidligere Bangs Cykelfabrik blevet flyttet til en hal beliggende tæt ved det nye fjernmagasin, og det nødvendige edb-baserede lagerregistrerings-system var blevet udviklet og taget i brug. Netop sidstnævnte var medvirkende til endelig at få taget fat på udskiftning af tidligere edb-system til samlingsregistrering.

Dette system var blevet udviklet i 1982 og ikke videreudviklet siden. Det nye system bygger på PC-løsninger i samme system, som anvendes af Nationalmuseet og tilrettet i et tæt samarbejde med landets kulturhistoriske centralmuseum. Men herom mere i 1995-årsberetningen.

Undersøgelser og Forskning

Initiativplanen 1993 - 2000 satser på en opprioritering af forskningsområdet. De første skridt hertil blev taget i 1993 med etablering af Bygningshistorisk afdeling, hvis formål er at sætte focus på arkitektur- og bygningshistorie både på Fyn og i landet som helhed, og med linier ud til det øvrige Nordeuropa. I 1994 arbejdede afdelingen, der var besat med 1 inspektør og 1 arkivar, primært med at organisere de sammenbragte samlinger og arkiver fra Den fynske Landsby og Møntergården og at udarbejde en arkitekturguide til Odense i form af en fyldig håndbog. Denne håndbog forelå til udgivelse den 1. marts 1995 under titlen "Huse i Odense".

Museumsinspektør Esben Hedegaard fortsatte i 1994 sit forskningsophold ved forskningscentret Menneske og Natur på Hollufgård med et projekt om dyreetik og husdyrs røgt og pleje i de sidste 200 år. Også i fremtiden vil Odense Bys Museer sikre, at AC-medarbejdere kan frigøres til kon-

krete forskningsopgaver i kortere eller længere tid. Det er en del af initiativplanens mål, at der skal opstilles en egentlig forskningsplan, som sikrer Odense Bys Museer som en samlet forskningsinstitution, hvor en passende andel af arbejdskraften blandt de ca 15 AC-stillinger anvendes til forskningsprojekter. Forskningstiden vil veksle mellem perioder med andel af fast arbejdstid til forberedelse, indsamling m.m. og fuld arbejdstid til afslutning og sammenskrivning af resultater.

Formidling

En væsentlig satsning i initiativplanen er de årlige store særudstillinger, som primært vises på Hollufgård. I 1994 gjaldt det udstillingen "Ukraine - steppens nomader og skovens bønder" - Odense Bys Museers hidtil største udstillings-opgave. Henrik Thrane har mere fyldigt omtalt udstillingen og de omfattende forberedelser i glimtet fra Fyns Oldtid-Hollufgård, hvortil der skal henvises. Blot skal det her slås fast, at der blev tale om en meget imponerende udstilling, hvor de

ypperste skatte fra Ukraine blev vist frem. Arbejdet med at nå så langt har kostet meget arbejde, en del problemer, men også en lang række oplevelser med 'systemet' i en ny østeuropæisk stat. Forberedelserne tog i alt over 2 år, men det er ikke for meget, når man skal sikre store, kostbare internationale samlinger vist i Danmark. Trods vanskelighederne var resultatet godt, og det er ikke sidste gang, at vi vil kaste os ud i et sådant projekt. Allerede i 1997 planlægges en stor udstilling med materiale fra det fjerne udland. I skrivende stund er forarbejdet til udstillingen "Danskerne på prærien" - om de danske udvandrere på lowas og Nebraskas endeløse prærier i fuld gang. Ganske vist skal der denne gang ikke skaffes kostbare guldfund til landet, men alligevel vil arbejdet med at skaffe viden og få originale effekter bragt til Danmark tage tid. Flere af de store særudstillinger på Hollufgård tager sit udgangspunkt i menneskets samspil med naturen, således også Ukraine-udstillingen og den kommende prærie-udstilling. På den

måde understøttes hele Hollufgård-konceptet, og der gives mulighed for at opleve og forstå menneskets historiske udvikling ikke blot på Fyn/i Danmark, men i et videre internationalt perspektiv.

Inden for formidlingsområdet kan også nævnes en anden satsning, nemlig at gøre flere af museerne til formidlingscentre for særlige emne-områder. Således indgik Carl Nielsen Museet i 1994 i forberedelserne til den samlede internationale Carl Nielsen-lancering, som Kulturministeriet har iværksat. Odense Bys Museers bidrag i 1994 omfattede bl.a. en nyproduceret folder - i 3 sprogudgaver og med samlet oplag på 50.000 -, der fortæller om Carl Nielsen og Fyn med vægt på Barndomshjemmet i Nr. Lyndelse, Museet ved Odense koncerthus og Odense Symfoniorkester og dets mange Carl Nielsen-indspilning, bl.a. den særlige lancering af Fynsk Forår. Ligeledes i 1994 producerede Odense Bys Museer i samarbejde med Odense Symfoniorkester og Odense kommunes kultursekretariat en rapport, som

dels gennemgår hidtidige Carl Nielsen-tiltag og dels fremkommer med forslag til, hvorledes man med et fynsk udgangspunkt kan øge formidlingen af personen Carl Nielsen og hans værk. Rapporten er udarbejdet af en arbejdsgruppe med repræsentanter fra museerne, symfoniorkestret og med Peter Ørting fra kultursekretariatet som pennefører. Endelig bør det også nævnes, at der i 1994 gennemførtes en særlig kampagne for at udbrede kendskabet til nærværende årbog - Fynske Minder. Fynske Minder skal være en årbog, som afspejler Odense Bys Museers 'arbejdsmark', dvs. fortælle i artikel-form og i glimt om årets nye fund, undersøgelser, forskning og arbejde med samlinger. Alt i alt fortælle om, hvad der også foregår på museerne udover de ting, som umiddelbart er tilgængelige for publikum: udstillinger, særudstillinger, åbne magasiner, undervisning m.m. Kampagnen for Fynske Minder førte til, at der nu er over 2500 abonnenter foruden de mange bytteforbindelser og biblioteksleverancer.

Odense Bys Museer
beskæftigede ca 115 personer,
heri ikke medregnet elever
og korttidsansatte i
beskæftigelsestilbud.

Bygninger

På bygningsområdet er der også sket væsentlige ting i 1994. Som allerede nævnt blev det store nye fællesmagasin taget i brug efter indretning med reoler, udstyr og alarmanlæg. Anlægsbevilling til indretning blev givet i juni 1994. Samtidig hermed bevilgede Odense Byråd en anlægsbevilling til sammenflytning af Odense Bys Museers konserveringsværksteder. Disse har gennem flere år været ønsket samlet for at få en større samdriftsfordel. Efter bevillingen iværksattes planlægning af sammenflytning, som påbegyndtes realiseret i løbet af foråret 1995. Herved er det endelig lykkedes at give Bevaringsafdelingen passende lokaler og gode driftsforhold. Den allerede tidligere iværksatte reovering af facaden på Fyns Kunstmuseum fortsatte samtidig med arbejdet med en helhedsplan for det videre restaurerings- og ombygningsarbejde, se nærmere herom i glimt fra Fyns Kunstmuseum. I midten af 1980'erne nedtog Den fynske Landsby Fangel Station som led i pla-

nerne om at udvide med en stationslandsby. Grundet problemer med jorderhvervelse til projektet, blev planen om genrejsning af bl.a. Fangel Station ved initiativplanens udarbejdelse udskudt til efter år 2000. I forbindelse med andre drøftelser med jordejeren - Stora Papyrus - blev der i 1994 pludselig alligevel mulighed for at erhverve jord, dog i første omgang alene til Fangel Station. Jordarealet overtoges pr. 1. april 1995.

Personale

I initiativplanen opregnes en væsentlig satsning om at styrke den faglige, akademiske arbejdskraft ved museerne. Udbygningen startede i 1993 og kunne fortsættes i 1994, hvor museumsinspektør Mette Thelle tiltrådte en nyoprettet stilling ved Fyns Kunstmuseum, og hvor museumsinspektør Karsten Eskildsen tiltrådte en ligeledes nyoprettet stilling ved H. C. Andersen og Carl Nielsen-museerne. Endelig udnævntes museumsinspektør Claus Chr. Koch til leder af Møntergården, som yderligere i maj 1995

**ODENSE BYS MUSEERS
BESØGSTAL 1994
372.164**

**H. C. Andersens Hus
146.002**

**H. C. Andersens Barndomshjem
18.561**

**Carl Nielsen Museet
12.853**

**Carl Niensens Barndomshjem
1.595**

**Den fynske Landsby
113.249**

**Fyns Kunstmuseum
26.389**

**Møntergården
21.979**

**Hollufgård (udstillinger)
31.536**

styrkedes med en ekstra inspektørstilling ved Finn Grandt-Nielsens tilbagevenden fra 2 års udstationering ved Bygningshistorisk afdeling.

Statistik

Som afslutning skal der gives nogle få taloplysninger. Ønskes yderligere kan disse findes i Odense kommunes regnskab og statistikrapport. Odense Bys Museers samlede omsætning var i 1994 35.204.415 kr. Hertil skal lægges beløb til ekstraordinær bygningsvedligehold afholdt af andet budgetområde. Der blev i 1994 givet en anlægsbevilling til magasinindretning og flytning af konserveringsværksteder på 2,6 mill. kr. I beløbene er ikke indregnet en række fælleskommunale udgifter, f.eks. telefon, tjenestemandspensioner, administrativ edb, stadsgartneropgaver, bygningstilsyn, museumslærer m.m. Ligeledes er der ikke i beløbet medregnet lønninger til jobtilbud, revalidender, elever og ungdomsydelses-job.

Torben Grøngaard Jeppesen

Glimt fra Bevaringsafdelingen

Rådmand Søren Møller på vej hjem efter indvielsen af fællesmagasinet.

Året har i al væsentlighed drejet sig om den helt store udflytning fra gamle fjernmagasiner til det ny fællesmagasin for OBM og Danmarks Grafiske Museum. Den første halvdel af året gik med projektering og planlægning af arbejdet. Medens det andet halvår har budt på nedpakning, registrering og flytning.

Konservering

Foruden magasinopgaven nåede vi dog at konservere en række genstande for museerne i 94.

Den fynske Landsby har således fået konserveret en smuk coupé-vogn. Opgaven krævede både tekstil-, møbel- og farvekonserverator, og det blev derfor en spændende "samarbejdet" opgave for os. På Landsbyens bygningshistoriske dag deltog vi med et velbesøgt vinduesrestaureringsværksted. Selv om tiden væsentligst blev brugt i dialog med publikum, blev der til slut to færdigt restaurerede vinduer i væverhuset

For Fyns Oldtid, Hollufgård har vi arbejdet

for at komme til bunds i den store mængde fund, der har hobet sig op på konserveringen. En af de væsentligste ting vi fik færdiggjort, var konserveringen af Rosenlund-fundet. En stor del af de våben, stigsøjler m.m. fundet bestod af havde indlagte metaller, der ikke tålte den sædvanlige konservering, vi udfører for at stabilisere jerngenstande. Efter mange overvejelser besluttede vi at konstruere en specialmontre med et meget tørt klima til genstandene.

Montre med genstande kan nu ses i det åbne magasin på Hollufgård. Gennem 3 måneders koncentreret grafisk konserveringsindsats kom vi et stykke videre med det forebyggende arbejde på Danmarks Grafiske Museums magasiner. Til udstillingen "skitser" på Carl Nielsen Museet konserverede vi en række af Anne Marie Carl-Nielsens modellerede udkast til skulpturer og monumenter. Som noget nyt påtog vi os i 1994 en rekvireret opgave for Skov og Naturstyrelsen. Det drejede sig om færdigkonserveringen af en stor gobelin fra Nakkebølle Slot ved

Fåborg. Gobelinkonservering er ellers ikke det, vi ser mest til på bevaringsafdelingen, men vi mente, at den ny erfaring og ekstra personaletilgang, en sådan stor og spændende opgave giver, vil lønne sig for os.

Opgaven med fællesmagasinet har været meget spændende for os. Vi har samarbejdet med kommunens ingeniører og forskellige leverandører om istandsættelsen og indretningen af magasinhallen. Selve flytningen har vi gennemført sammen med de berørte museumsansatte.

Først er genstandene identificeret på de gamle fjernmagasiner, derpå mærket og registreret på vor ny database.

Genstandene er derefter pakket og midlertidigt overflyttet til en hal i nærheden af det ny fællesmagasin. Den midlertidige overflytning var nødvendig af hensyn til opsigelse af lejemål og færdiggørelsen af fællesmagasinet. Ved årets slutning kunne vi så indvie fællesmagasinet sammen med hele OBM og de bygge-involverede og derpå påbegynde indflytningen.

Personale

Bevaringsafdelingen har både haft ansat én grafisk- og én kunstkonserveringstekniker i løbet 1994. Desuden har vi haft ansat en kunsthåndværker i forbindelse med gobelinkonserveringen. Vor tekstilkonserveringstekniker Liisa Rasmussen fratrådte sin stilling, og i stedet kunne vi ansætte Pia Hansen, der har haft flere kortere engagementer hos os. I forbindelse med flytteprojektet har vi haft to ansatte i jobtilbud, og fra Konservatorskolen har vi haft to praktikanter hos os.

Peter Obel

Indvielse af fællesmagasinet.

Glimt fra Bygningshistorisk afdeling

Den mest synlige opgave var det fortsatte arbejde med en guide til arkitektur og kulturhistorisk interessante bygninger i Odense bymidte. I januar-februar blev arkitektoversigterne gjort færdige. Farvebilleder til bogen blev optaget af fotograf Leif Hansen, hovedsageligt i maj måned. Manuskriptet blev færdigt i efteråret. Selve bogproduktionen blev dog først gennemført i det næste beretningsår. Guiden, der fik navnet "Huse i Odense" og blev tilrettelagt af grafisk designer Grete Hvam, udkom således 1.3.1995. Odense kommune udgav i årene 1977-84 fire bind registranter med en fyldig omtale af al bebyggelse indenfor den del af bygrundene, der havde været bebygget i mere end 100 år. Dette arbejde blev gennemført af medarbejdere fra Kristian Isagers tegnestue i samarbejde med folk fra bymuseet og magistratens 2. afdeling. Alt baggrundsmateriale for dette meget omfattende arbejde er af bymuseet deponeret i Bygningshistorisk afdeling. "Huse i Odense" beskriver i kort form og med nyoptagne farvebilleder et

udvalg på 134 af de vigtigste ejendomme udvalgt blandt de næsten 3.000, der er omtalt i registranterne.

Der er gennemført byvandring i Stadsgartnerens regi samt i forbindelse med bygningskulturens dag(e) i september. Det drejer sig om et samarbejde mellem en række europæiske lande om at gøre opmærksom på arkitektoniske kvaliteter. Danmark var med for anden og Odense for første gang. Det samlende tema var i 1994 "lukkede byer åbner husene". Her handlede det om Overgadekvarteret. Selve gaden var lukket som et trafikeksperiment i en måneds tid. En stribe ejendomme var åbne i selve arrangementsweek-enden. En kontortrykt udgave af Odense-guidens tekst for området blev uddelt til de mange deltagere (4-500) i de 4 byvandring, der blev gennemført.

Der er i beretningsåret udarbejdet et par omfattende ansøgninger om tilskud til afdelingens arbejde.

Der har været en stribe udlån og andre ekspeditioner i arkivmaterialet.

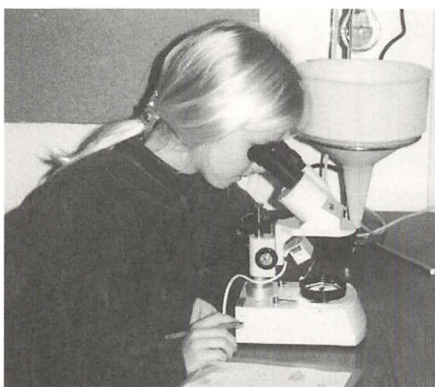
Afdelingens EDB-udstyr er blevet suppleret med en ny maskine og nogle flere RAM. Medarbejderne har deltaget i kurser i Access og i de gængse EDB-programmer, som Odense kommune anvender. Universitetsbiblioteket og Centralbiblioteket er konsulteret mhp registrering af litteratur. Gårdprojektets materiale er nu konverteret til Access-programmet; en revision af arkivet er begyndt, den forventes afsluttet i sommeren 1995.

Biblioteket er blevet suppleret med nyt materiale. Den største samlede erhvervelse er alle de hidtil udkomne bind af Kommuneatlas på nær et.

Inger H. Busk og Finn Grandt-Nielsen

Glimt fra Undervisningsafdelingen

Hollufgård - en herregård af oplevelser !

Med denne overskrift nikker vi genkendende til den farvestrålende brochure, som besøgende får i hånden ved ankomsten til Hollufgård.

Tilbudene er mangfoldige inde som ude:

Museumsbesøg i den permanente udstilling, som illustrerer det skabende menneskes formåen gennem oldtiden.

Besøg i særudstillingen, som for tiden via udstillingen: "Alle tiders favntag" forsøger at give nutids-danskeren et mangesidigt svar på spørgsmålet: "Hvem producerer naturen?" Desuden er museets åbne magasin tilgængeligt for alle besøgende.

Også udenfor venter oplevelserne! Besøg i det 50 tønder land store oldtidsmiljø med rekonstruerede huse fra bronzealderen og vikingetiden. Besøg i billedhuggercentret og centrets parkudstilling.

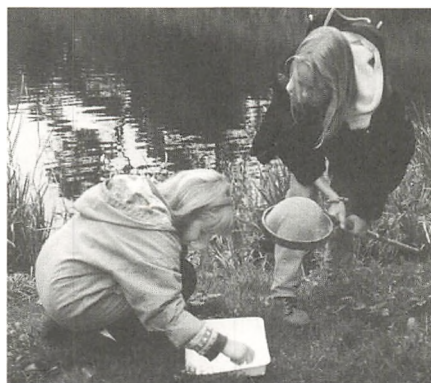
Desuden hører der til Hollufgård et areal på over 100 tønder land. Et mosaik af forskellige naturtyper: marker, vandløb, overdrev,

park og småskove, som mennesket gennem tiden har sat sit præg på. Stedet er ideelt til ekskursioner med udgangspunkt i menneskets forhold til naturen - altså med et biologisk, miljømæssigt eller kulturhistorisk indhold.

På denne baggrund blev "Naturværkstedet" etableret for et par år siden og Hollufgård blev en ny grøn perle rigere! "Naturværkstedet" er indrettet i den gamle vandmølle på Hollufgård og er udstyret med forskellige ekskursionsredskaber, felthåndbøger samt forslag og anvisninger til udendørs undervisning. Stedet er opvarmet, så det kan også benyttes i vinterhalvåret.

"Naturværkstedet" henvender sig først og fremmest til pædagoger og lærere - men med den nye folkeskolelovs fag "Natur og teknik" melder også studerende sig fra seminarier, tekniske skoler og gymnasier som interesserede.

Det er gratis at låne "Naturværkstedet", men det er en forudsætning, at man forinden har deltaget i et konkret kursus - hvor deltager-

ne får udstedt et slags kørekort: "Den gyldne nøgle" som giver den enkelte ret til på egen hånd at benytte "Naturværkstedet" og dets materialer fremover.

Med udgangspunkt i deltagernes forudsætninger og den aktuelle årstid tager de enkelte kurser sigte på at give deltagerne praktisk kendskab til de mange spændende pædagogiske muligheder stedet rummer ude som inde.

Kurset vil være fyldt med mange praktiske feltbiologiske gøremål: f.eks. bestemmelse af Lindved åens vandkvalitet ud fra indfangede vandinsekter. Men også bålmuligheder, hulebygning, medefiskeri i mølledammen sættes på programmet.

Der har været afholdt 8-10 velbesøgte kurser i det forgangne år for pædagoger og lærere - samt enkelte week-end kurser, hvor daginstitutioner har deltaget med hele personalet.

Med "Den gyldne nøgle" i lommen kan kurserne benytte "Naturværkstedet", når det er ledigt. 60-70% har indtil nu benyttet sig af

muligheden - adskillige dukker op flere gange årligt. Første år var besøgstallet ca. 1.500, jævnt fordelt på børnehaver, skolefritidsordninger og folkeskoleklasser. Den skitserede ordning blev i januar 1995 udbygget, idet der blev tilknyttet en naturvejleder til Hollufgård. Naturvejlederen betjener også andre grupper end uddannelsessøgende. Der blev således gennemført 10 grønne Hollufgårdture med meget bred publikumsdækning.

Men skolerne kan i begrænset omfang og mod betaling trække på naturvejlederen til ekskursioner, naturvandring og i emner, der knytter sig til naturen på Hollufgård: f.eks. naturvandring på enhver tid af året, landskabets historie fra oldtiden til idag, skovens økologi, vandløbets plante- og dyreliv, ferskvandsmiljøet, naturgenopretning o.s.v.

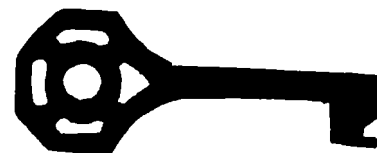
På den korte tid som ordningen har fungeret har der været gennemført 27 ture og arrangementer. I første halvdel af 1995 har "Naturværkstedet" sammenlagt betjent ca. 1.200 grønne kunder.

Den grønne ordning er ikke blot kommet for at blive - men vil sikkert udvikle sig i de kommende år i takt med den generelle grønne interesse som for tiden præger vort samfund og naturligvis også vores undervisningssektor.

Succesen kan naturligvis måles i konkrete tal - men sidegevinsten bør ikke glemmes! - nemlig den kendsgerning, at ordningen giver flere og flere målrettede og kvalitetsbevidste besøg.

Læreren og pædagogen har fået en nøgle i hånden, så det er muligt for dem at planlægge og afvikle et Hollufgårdbesøg fyldt med spændende aktiviteter og positive naturoplevelser.

Jørgen Eliassen

Glimt fra Fyns Oldtid Hollufgård

1994 i Ukraines tegn

Museets og museumsvesenets største satsning var udstillingen om Ukraines arkæologi, der optog det meste af året og de fleste af vore kræfter. Set i bakspejlet kan jeg se, at vi satsede til bristepunktet. Ambitionen var at lave en kulturhistorisk udstilling, der kunne vise et fjernt lands kostbarheder og særpræg og samtidigt trække nogle af de forbindelser til Skandinavien frem, som især i jernalderen havde betydning både for Ukraine og for Norden. Det havde været langt nemmere at overtage det udvalg, som andre europæiske museer havde vist siden Ukraines selvstændighed, og udstille det som kunst, d.v.s. uden at forklare baggrunden for kunstværkerne. Sådan arbejder vi bare ikke, og derfor måtte der lægges ganske meget arbejde i at skaffe overblik over udviklingen og skaffe konkret baggrundsmateriale til kort og plancher.

Vi fik stor hjælp fra vore kolleger i Kiev, der opfyldte vore ønsker og udfyldte huller, fandt ting fra magasinerne, leverede kortfor-

læg osv. Heldigvis tror jeg, at de var tilfredse med resultatet.

Egentlig er det utroligt, at vi fik lov til i 4 måneder at vise Ukraines nationale skatte på et museum uden for lille Odense. Hvis ikke Odense havde fået Kiev som venskabsby allerede i Sovjet-tiden, og hvis ikke Ukraine i disse år har haft brug for at vise flaget i Vesten, tror jeg ikke det var blevet til noget.

At det ikke er problemfrit at lave en udstilling, når genstandene befinder sig 1500 km væk i fjerne museer, tildels undervejs fra andre særudstillinger, tildels i ukendte magasiner, kunne vi have regnet ud, men virkeligheden overrasker jo altid. For at få en oversigt over stoffet, der også kunne fungere som drejebog, blev manuskriptet til kataloget allerede skrevet i 1993, men revideret x antal gange, indtil det blev sendt til trykkeriet i maj. Da det endelige katalog med de enkelte genstandes betegnelser og dateringer, alt på russisk, først kom 28. marts, og senere kom i ny udgave på ukrainsk, må pc-

en prises. Uden den havde det været afsindigt indviklet at revidere tekster til den dag, den sidste montre blev låst.

Asger Lorentsen var i Kiev i maj for at bistå med den endelige udvælgelse af de genstande, som vi kunne få. Tingene blev fotograferet til kataloget i Kiev og med kurer kom fotografierne. Samtidigt forhandlede vi med kulturministeriet om "national Indemnity", d.v.s. den internationale ordning, hvor det lånende lands regering påtager sig forsikringen af de lånte kunstværker eller oldsager. Det danske national indemnity-udvalg var her for at se på lokalet og museets placering og sikringsforanstaltninger, og sikkerhedsniveauet blev indgående drøftet.

Listen med opgivelsen af de enkelte genstandes forsikringsværdi kom også med kurer i februar. Den var naturligvis en forudsætning for at ministeriet kunne behandle sagen. Det lykkedes, ved en lidt hektisk indsats, at få sendt ansøgning med de relevante lister og de ukrainske myndigheders værdisættelser inden fristens udløb. Slutsum-

Detalje fra udstillingens fornemste stykke, guldhalsmykket fra Tolstaja gravhøjen. Græsk kunst med skythisk mæcen (se udstillingskataloget).

Glimt fra nedpakningen i skatkammeret i Lavra-klostret i Kiev - midt i udstillingen.

men lød på 10.0 54.724 US dollars. Imens var der tegnet sikkerhedsmontrer specielt til denne udstilling, deres antal og sikkerhedsniveau var forhandlet på plads, prisen aftalt, så monterne kunne produceres og stå klare, når genstandene kom. Sideløbende med alt dette blev der tænkt, skrevet og tegnet på selve udstillingsopbygningen. Det blev den mest pressede del af arbejdet, fordi det kom til at knibe med at levere oplæg, illustrationsforlæg osv., i tide til at værkstedet kunne få produktionen til at køre efter tidsplanen. Igen måtte en del forlæg skaffes med kurer fra Kiev. Det lykkedes ikke uden nogle frustrerede medarbejdere og nogle hektiske uger i april og maj. Der blev ikke gravet meget det forår.

Den 25. maj kørte 2 museumsbiler til Kastrup og hentede 3 ukrainske kolleger med samt 13 kasser oldsager direkte fra flyveren. Så gik det hjem til Fyn under politieskorte, og kasserne blev sat i boxen, og ukrainerne indkvarteret i gæsteboligerne. De næste dage pakkede vore 3 gæster kasserne ud, og

bistod os med at lægge tingene på plads i monterne, selvfølgelig med strenge sikkerhedsregler. De nye monter viste sig at fungere fint, og vi oplevede at kunne gå tidligt hjem den sidste aften, takket være god planlægning og effektivt arbejde. Kl. 19 var alt på plads og monterne låst. Næste morgen kunne de første gæster komme ind til sædvanlig tid, men først grundlovsdag blev udstillingen officielt erklæret åben.

Åbningen blev et trækplaster, forhallen var proppet, da Danmarks udenrigsminister og

Ukraines kulturminister, bistøjet af Lavra-klostrets pope Pavels vievand fra Dnjepr behørigt indviede udstillingen. Et omfattende sikkerhedssystem var da på plads, men satte Securitas og Odense Politi samt museets medarbejdere på hårde prøver i sommerens løb, når alarmen gik på de umuligste tidspunkter af døgnet. Det viste sig hver gang at være falsk alarm - heldigvis. En udskiftning af defekte dele reducerede de irriterende alarmers antal markant. Godt det samme, der er intet så undergravende for sikkerhedsni-

Dobbeltcheck. Fyns Oldtids medarbejder sætter vaser fra de græske byer ved sortehavet på den forudbestemte plads, og overinspektør Svetlana Koretska fra det ukrainske Nationalmuseum kontrollerer på sin liste.

veuet som falske alarmer. Indbruddet på Moesgård i juli fik naturligvis angstenens kolde sved til at løbe frit. Efter aftale med national indemnity-udvalgets eksperter udvidede vi sikringen med en ny type alarmer, hvilket ikke forbedrede udstillingens i forvejen noget betændte budget.

Det var selvfølgelig tilfredsstillende, at alt var som det skulle være, da vi fik kontrolbesøg af to ukrainske kolleger i juli. Ikke en genstand havde lidt overlast, og de ukrainske museumsinspektører kunne ikke undgå at bemærke publikums glæde over udstillingen. Jeg indrømmer gerne, at jeg var lykkelig, da jeg den 7. oktober havde set den sidste kasse forsvinde ind i SASflyets mave i Kastrup, og hjemkommet til museet fandt en fax, der bekræftede, at alt var vel ankommet til Kiev. Et nyt hold ukrainske kolleger havde pakket alt ned i løbet af tre dage, men det skal også siges, at hele pakningen var særdeles vel organiseret. Intet var overladt til tilfældigheden, hver genstand havde sin faste, udsparede plads i flamingoplader i de særlige trans-

portkasser. Ikke blot var udstillingen den dyreste, som Odense Bys Museer har lavet, det var den kostbareste last, vi nogen sinde har rummet på et af vore museer. Jeg tror også, at jeg uden blusel kan sige, at det var de prægtigste kunstværker og fund, vi har set i Odense og omegn. Det var verdenskunst, der stod på Hollufgård i 1994, ting hvis lige man ellers skal til British Museum eller Metropolitan Museum i New York for at se. På den baggrund finder jeg det skuffende, at kun 27.000 besøgende fik, eller rettere tog sig den chance at se herlighederne. Hvis vi regner med at hver tiende gæst så udstillingen mere end en gang, og antager, at en trediedel var udenbys, har næppe mere end 20.000 fynboer set udstillingen. Jeg er overbevist om, at hvis de samme genstande var blevet vist på Louisiana på den sædvanlige maner, d.v.s. som kunstobjekter uden kulturhistorisk baggrund, var der kommet 2-300.000 besøg.

Nåh, kan vi sige, det var værst for dem, der ikke kom. Det er blot en ringe trøst, når vi

laver noget, der virkelig siger spar to til alt andet det år. Til gengæld var det tydeligt, at de, der fandt herud, tog sig meget mere tid, var bedre forberedte og meget mere engagerede end de gæster, vi plejer at have. Det var især det bedre borgerskab i en moden alder - selvom der både var unge og børn osv. osv. Det var en fornøjelse at mærke den positive stemning, der hvilede over udstillingshallen, og høre de begejstrede udbrud og kommentarer, som hele tiden faldt. Udstillingen gav en god illustration af nøgletals begrænsninger. Vi kan ikke sætte besøgstallet lig med antallet af gæster, fordi mange kom flere gange. Til gengæld kan vi med god samvittighed hævde, at netop flegangsgæsterne, og de mange andre, der tilbragte flere timer i udstillingen, var bedre gæster end normalt. Det ved vi, fordi vi til denne udstilling havde konstant opsyn i udstillingshallen, og de kunne naturligvis ikke undgå at høre publikums reaktioner.

Derfor vil jeg slutte med at konstatere, at det var en meget flot oplevelse at have den

ukrainske udstilling. Trods det tunge forarbejde og forårets frustrationer er jeg glad for at vi kastede os ud i denne for os egentlig alt for store opgave. Produktet kunne vi være stolte af, det var en stor oplevelse. Det var også en tilfreds direktør Chaeikovski, der den 9. november drog herfra efter afslutning af regnskabet og med den sidste del af de 500 kataloger, der nu kan købes i Skatkammeret i Lavraklostret i Kiev og gøre lidt reklame for Odense.

Fossiler og oldsager

Søndag den 24. august mellem kl. 12-16 afholdt museet i samarbejde med foreningen Fynske Fossilsamlere arrangementet "Tøm kommodeskuffen", der gav publikum mulighed for at få bedømt egne oldsager og forsteninger.

Omkring 700 gæster mødte op i skolestuen, hvor der det meste af arrangementets 4 timer var op til 1 times ventetid på at få en snak med arkæologerne Jørgen A. Jacobsen og Mogens Bo Henriksen samt medlemmer

af Fynske Fossilsamlere. I ventetiden blev forklaringerne fulgt med stor opmærksomhed og mange spørgsmål fra sidelinien. Hovedparten af de medbragte oldsager kunne henføres til yngre stenalder, bl.a. hundrevis af økser, men også det mere ualmindelige var repræsenteret. Således blev der, i god forståelse med ejerne, indbragt 4 oldsager, eller oplysninger om sådanne, der måtte behandles som danefæ.

Også fossilsamlerne havde hænderne fulde, idet lige så mange geologiske genstande som oldsager blev bragt til Hollufgård.

Den overvældende publikumsinteresse berettigede en gentagelse, der blev gennemført den 30. oktober. Dette arrangement havde færre gæster, men alligevel en interesse og tilslutning, der bør give startskud til en årlig tradition.

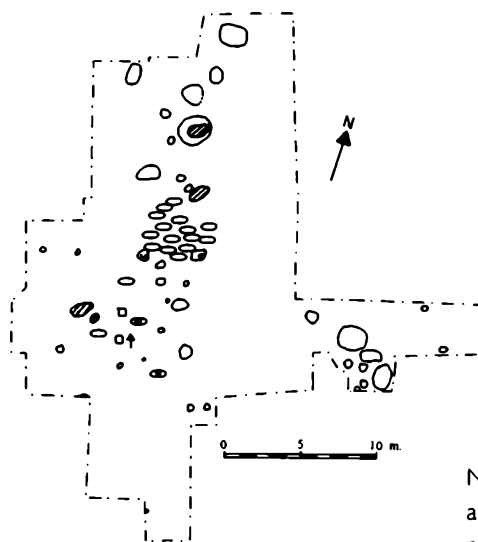
Henrik Thrane

Horsemosegård

En førromersk gravplads med bautasten

En af Fyns flittigste og mest systematiske amatørarkæologiske grupper findes i Sdr. Nærå. Gruppens medlemmer har systematisk afsøgt store dele af Sdr. Nærå sogn, og herved har de afsløret fortidsminder fra hele oldtiden. Ved rekognosceringer på ejendommen Horsemosegård fandt de således i slutningen af 1980'erne et område med opløjet keramik og brændte knogler. Disse fund viste, at der her lå en gravplads, som var ved at blive totalt pløjet bort.

I 1994 lykkedes det Fyns Oldtid at skaffe midler til en udgravning på stedet. Indenfor et ganske begrænset areal blev afdækket 22 brandgrave fra sen førromersk jernalder (ca. 100 f.v.t.); en enkelt kan dog muligvis være ca. 100 år yngre - fra overgangen til ældre romersk jernalder. Pladsen var opdelt i to klynger. På den nordlige lå indenfor ca. 4x4

- : Bautasten
  - : Brandpletgrav
  - : Urnegrav
  - : Urnebrandgrube
  - : Urne m/bålfyld
  - : Våbengrav
- Øvrige tegn er bopladsanlæg

m 15 brandpletter tæt sammen. De kunne alle henføres til førromersk jernalders periode IIIa (ca. 100 f.v.t.). Gravene var generelt rige på skår fra indtil flere lerkar. Karakteristisk for alle var, at lerkarrene havde været med på bålet sammen med den afdøde. Af gravgods var der kun lidt, selv om gravene var meget velbevarede: Lidt ubestemmeligt jern, to ornamenterede bengenstande, antagelig dele af knivskafter, samt flere glittesten til overfladebehandling af lerkar. Ved soldning af den trækulsholdige gravfyld kunne der i flere tilfælde udsorteres rester af forkullet plante- og frømateriale - antagelig rester af de madvarer, som de døde fik med på ligbålet.

Den anden gravklynge var mere spredt og bestod af i alt 7 grave. Her var gravtyperne mere blandede: Urnegrav, brandpletter, urnebrandgrube og urner med bålfyld. Gravene var antagelig omtrent samtidige, men sikkert en anelse yngre end den først omtalte klynge. Tidsforskellen mellem de to klynger er næppe mere end en generation

eller to. Indholdet i gravene i denne klynge var dog generelt rigere. En urnegrav indeholdt to jernnåle og dele af en bronzefibula samt en slynget jernkniv, hvis greb ender i en jernring. Den rigeste grav indeholdt en eller to knive samt et etægget kortsværd - egentlig blot en stor hugkniv. I udkanten af hver af de to gravklynger samt et stykke nord for den nordligste blev afdækket tre ca. 175 cm store sten. De var fremmedelementer i den sandede undergrund. Man kan fristes til at tro, at der i 1. århundrede f.v.t. har stået tre bautasten for at markere gravpladsen. Den ene sten var fjernet, de to andre var væltet og gravet ned. En af dem var tillige forsøgt sprængt ved hjælp af ild, uden at det var lykkedes. Det er yderst sjældent, at markeringer af jernaldergrave kan påvises. Når det lykkedes her, skyldes det blot, at der ikke har været pløjet særligt dybt på stedet - ellers havde stenene for længe været fjernet.

Når man tænker på, hvor tæt gravene lå, og alligevel ikke har forstyrret hinanden, må man tro, at de enten er anlagt på én gang, eller at de enkelte grave har været markeret på overfladen. Det sidste er vel sandsynligst. Det understreges nærmest af, at der umiddelbart udenfor gravområdet fandtes en mængde gruber og ildsteder fra ældre romersk jernalder, tiden lige efter vor tidsregnings begyndelse. Ingen af disse bopladsanlæg har forstyrret gravene, så formentlig var gravene endnu synlige i overfladen 100 år efter anlæggelsen. Mest sandsynligt har de enkelte grave været markeret med en lille tue, som vi kender det fra syd- og sønderjyske gravpladser fra samme tid. I det hårdt opdyrkede fynske land har tuer på 30-40 cm højde ikke overlevet længe; de er måske allerede forsvundet i den sene oldtid eller i middelalderen. Men sikkert har småhøje og tuer været langt mere almindelige på fynske jernaldergravpladser, end fundene lader ane.

Mogens Bo Henriksen

Mennesker fra Illemosen

Fynske Minder 1994 (149:180) gennemgås hærudstyrsofferfundet fra Illemose på Østfyn. Alle de mange til fundet hørende knogler er optaget i forbindelse med den egentlige udgravning i 1892. De er fra samme stratigrafiske lag i mosen som de bevarede våben og redskaber. Knoglerne blev i 1899 undersøgt af professor J. H. Chiewitz. Denne identificerede knogler fra mindst 11 individer. Professoren mente ikke, at de kraftige knogler kunne tilhøre "kvinder eller meget gamle folk". Det var derfor naturligt, at udgraveren mente, knoglerne kunne stamme fra faldne, der havde deltaget i slaget, der gik forud for hærudstyrsoftringen (Kjær 1901:39).

Der er blevet indsendt prøvemateriale fra en af de humane lemmeknogler til kulstof-14 laboratoriet. I maj måned 1995 forelå resultatet. Den indsendte knogle tilhører imidlertid ikke hærudstyrsoftringen.

Den har vist sig at tilhøre et menneske, der

døde ca. 110 år f. Kr. - Førromersk jernalder. Der er således åbnet for nye tolkninger både af de mange menneskeknogler i fundet og efter min mening også af Illemosens funktion, idet den nu alligevel må anses for at have været en regulær offermose, som f.eks. Vimosen.

Menneskeknoglerne fra fundet er jo ikke de eneste knogler fra mosen. Både før og efter den egentlige udgravning er der beretninger om fund af mange knogler fra både mennesker og dyr. Det er nævnt i de tidlige breve (Henry Petersen 1881 m. fl.), og så sent som 1942 er der i en indberetning til Zoologisk Museum fra Viggo Nielsen omtalt fund af endnu et menneskeskelet fra Illemose. Det blev indsendt sammen med knogler fra heste, ko og ged. Knoglerne kommer fra forskellige steder i mosen.

Foruden de mange knogler er der ifølge sognebeskrivelsen optaget en kronehalsring fra førromersk jernalder (Müller 1888: 19-34, Thrane 1982:64), og ikke at forglemme delene af den berømte "Rynkebykedel", der

indgik til Nationalmuseet allerede i 1845 (Petersen 1888: Fig 1, Brøndsted 1940:97). Levnene af det store bronzekar er også fra førromersk jernalder og anses for at være af samme oprindelse som Gundestrupkedlen. Denne, den største og bedst bevarede af de mosefundne kedler i Danmark, menes nu at være fremstillet i Bulgarien. Her levede omkring 100 år f. Kr. flere keltiske og thrakiske stammefolk side om side, måske i en slags forbund. Dette kan bl. a. spores i kunstgenstande, der kan have træk fra begge kulturer (Kaul 1991: 101).

Selvom der kan være mange grunde til, at mennesker havner som lig i en sø/mose, er det usandsynligt, at så mange personer er faldet i mosen under udførelse af deres færdige arbejde i engene deromkring. Andre årsager kunne være, at de var ofre for forbrydelser eller var likvideret for uacceptabel opførsel mod samfundets normer. En tredje mulighed, og nok den mest sandsynlige i dette tilfælde, kunne være, at en del af disse knogler tilhører personer, der er blevet ofret

til/i mosen. Førromersk jernalder - de sidste århundreder før Kr. f. - var en tid, hvor de døde blev brændt. Det er derfor særtilfælde, når skeletdele eller hele personer fra denne tid findes i moserne. Ligesom i Illemosen er der normalt ingen daterende genstande eller påklædning, der kan datere moselige-ne/skeletterne. Der foreligger dog i dag ganske mange kulstof-14 dateringer, der viser, at førromersk jernalder er det tidsrum, hvorfra de fleste moselig og skeletfund i moserne stammer (Fischer 1979:31). Således forholder det sig også med knoglen fra Illemose. Hvis det er sådan, at Illemose i den daværende østfynske bygd blev opfattet som en hellig mose, var det naturligt, at det var i denne mose den nedkæmpede fjendes udstyr skulle kastes ud. Kun en moderne arkæologisk undersøgelse af mosen kan vise, om denne antagelse er rigtig.

Maren Kirstine Stenbak

Noter

1. Genstande og knogler fra den gamle arkæologiske udgravning har numrene 7180-7203 i Nationalmuseets protokoller. Heraf er menneskeknoglerne nr. 7202-7203.

Litteratur

Brøndsted J. 1940: Danmarks Oldtid III. Jernalderen. København.

Fischer, C. 1979: Moseligene fra Bjældskovdal, Kuml. Århus.

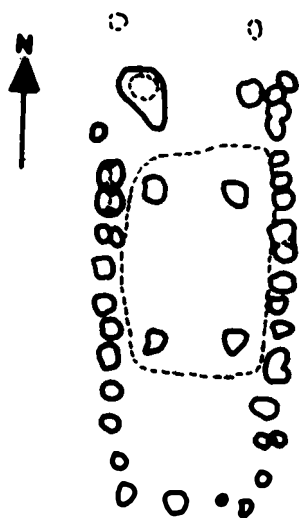
Kaul, F. 1991: Gundestrupkedlen. København.

Müller S. 1888: Nordiske fortidsminder I, s. 19-34. København.

Petersen H. 1888: Vognfundene i Dejbjerg Præstegaardsmose ved Ringkjøbing 1881 og 1883. København.

Stenbak, M. K. 1994: Illemose, Fynske Minder. Odense.

Thrane H., Nyberg T., Grandt-Nielsen F., Venge M. 1982: Odense til 1559. Fra boplads til bispeby, Odense Bys Historie, bd. I.

Oversigt over grave og bopladsanlæg på
Horsemosegårdgravpladsen.

En brandtomt fra ældre germansk jernalder

I forbindelse med udgravningen af en totalt nedpløjet og ødelagt gravplads fra romersk jernalder (Henriksen 1994) blev der i gravpladsens udkant påvist ildsteder og stolpehuller fra en jernalderbebyggelse. Helt overraskende viste det sig, at der også var velbevarede huskonstruktioner på stedet. I 1994 blev således afdækket et 14 m langt og indtil 5 m bredt krumvægget nord-syd orienteret hus med to sæt tagbærende stolper og et omtrent komplet bevaret vægforløb. I langvæggene fandtes ingen indgange, så der må have været en dør eller port i nordgavlen, som imidlertid var slet bevaret.

Husets størrelse og konstruktion samt dets placering op ad et hegn, antyder, at der er tale om en udbygning (f.eks. en stald) og ikke et beboelseshus. I husets stolpehuller fandtes en del brændt ler og lerklining samt ildskørnede sten og brændte dyrekogler,

som kan antyde, at huset er nedbrændt, evt. i forbindelse med rydning af tomten. I stolpehullerne fandtes også skår, som daterer huset til en fremskreden del af ældre germansk jernalder, antagelig tiden omkring 500 e.v.t. Jernalderhuset lå tæt op ad en stejl grusbakke på et terræn, der var så skrå, at der blev foretaget en planering af stedet, før huset blev opført. Området øst for huset skrâner ret kraftigt ned mod et tidligere vådområde, og det var derfor en overraskelse, at der også her kunne påvises husrester. Ved en udgravning, som i skrivende stund ikke er afsluttet, er der på skrâningen fundet fire øst-vest orienterede langhuse fra yngre romersk og ældre germansk jernalder. Det længste hus er over 30 m langt med velbevarede vægge og skillerum, som viser, at det har været inddelt i 4-5 rum. Hvor skrânende terrænet er, dokumenteres af, at der er over

I m niveauforskel fra husets østende til vestenden! Antagelig indgår dette langhus sammen med den lille krumvægede bygning i et gårdkompleks, som endnu ikke er totalafdækket.

Prøvegravninger på stedet antyder, at der findes to samtidige gårdsenheder på gruskråningen. Disse blev antagelig anlagt i begyndelsen af yngre romertid, samtidig med eller umiddelbart efter, at brugen af gravpladsen ophørte. Bebyggelsen varede ved til et stykke ind i germansk jernalder, hvorefter den flyttede - måske ca. 1200 m mod nordvest, hvor der kendes bopladsspor fra 6. århundrede e.v.t.

Det er endnu uklart, hvad der var årsagen til, at man valgte så upraktisk en placering af en jernalderbebyggelse: Et skrånende grusplateau, klemmt inde mellem et vådområde og en stejl grusbanke. Måske var presset på res-

sourcerne så voldsomt på Midtyn i 3.-5. århundrede, at bebyggelserne blev tvunget helt ud på de absolutte marginaljorder. At de midtfynske bønder dog kunne skabe et overskud, viser fundene af de to guldskatte ved Brangstrup og Boltinggårds Skov blot 2,5 km nord for bopladsen (Henriksen 1992). Gulds kattene er faktisk helt samtidige med de yngre af husene på skråningen, og det skulle være mærkeligt, om beboerne i disse bygninger ikke har set de prægtige guldsmykker om halsen på "Brangstrupbondens" kone.

Mogens Bo Henriksen

Litteratur

FOH 3561 Bjerregård, Herringe sogn, Sallinge herred.

Henriksen, M.B. 1992: Brangstrupfundet. En gulds kat fra slutningen af romersk jernalder. Fynske Minder 1992, s. 43-76. -1994: Jernaldergrave fra Herringe bys grusgrav. Fynske Minder 1994, s. 331-332.

Amatørarkæologer i færd med at udgrave udsmidslaget i kvadratmeterfelter.

Ertebøllebopladsen Svanedam på Østfyn

Siden midten af 1970'erne har Fyns Oldtid sammen med arkæologisk forening Harja og Folkeuniversitetet arrangeret udgravningslejr for amatørarkæologer. I 1993-94 har disse sommerlejre været placeret ved Svanedammen i udkanten af Nyborg. Her ligger en boplads fra Ertebøllekulturen, som to amatørarkæologer fra Nyborg fandt, da der blev gravet en fjernvarmeledning ned i 1990. Store dele af bopladsen er i dag ødelagt som følge af de anlægsarbejder, der gik forud for anlæggelsen af den fynske motorvej i 1950'erne.

Svanedammen er i dag et tilgroet mose- og engområde, men på Ertebøllekulturens tid - i 5. årtusind f.v.t. - var her en åben fjord med munding ud mod den fynske østkyst - der hvor Hotel Nyborg ligger i dag. Ved fjordens nordbred lå en stor boplads, hvis beboere ernærede sig ved fiskeri i fjorden og havet samt ved jagt på baglandets dyr, især vildsvin,

rådyr og kronhjort. Udgravningerne har af dækket en lille del af et boplads- og udsmid-sområde ved fjordbredden og ud i fjorden.

Fundene antyder, at stenalderfolkene har haft aktiviteter på et område, der dækker ca. 100x100 m.

Størstedelen af det undersøgte område består af et udsmidslag på den tidligere fjordbund. Her blev registreret et ca. 15 cm tykt lag med mange flintoldsager - op til halvdet tusind pr. kvadratmeter. Oldsagernes overfladeomdannelse viser, at udsmidslaget har ligget tæt på kystlinjen.

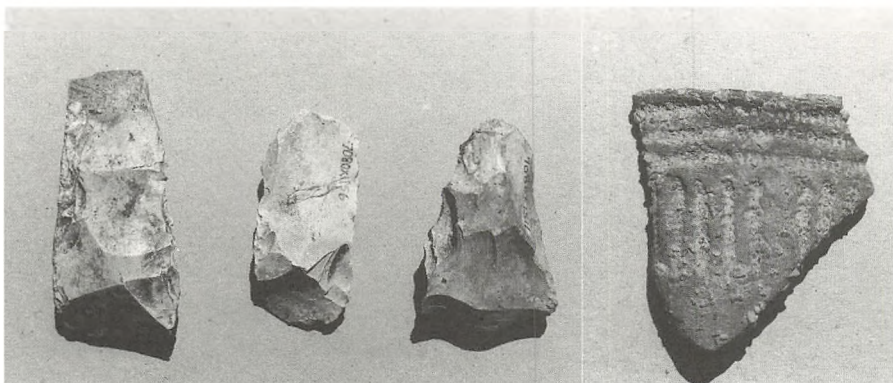
Oldsagsmaterialet er især domineret af tværpile, som er fundet i flere hundrede eksemplarer. Pilene har næsten alle udsvajet æg, og ganske mange har afbrækkede hjørner - et resultat af brugen som projektil. Af større redskaber findes fladehuggede skiveøkser samt grove kærneøkser uden specialiseret æg. Der er også fundet enkelte flækeredskaber, især rygretoucherede knive og bor. Stikler og skraber er kun repræsenteret med meget få eksemplarer. Af ben fand-

tes enkelte prene, lavet af rørkogler, samt dele af en smal flåkniv. Hertil kommer knoglestykker med stikkelfurer.

Udover oldsager indeholdt udsmidslaget pattedyrskogler, mest i små stumper. En del af en menneskeoverarm lå også i laget; den må stamme fra en forstyrret grav. Fiskeknogler er ikke påvist med sikkerhed, men dette skyldes helt sikkert bevaringsmæssige forhold. Skaller af bl.a. østers, hjertemusling og littorinasnegl antyder, at skaldyrsindsamling også har fundet sted.

I den brednære del af udsmidslaget lå en del trækulsstykker og stumper af træ. Ved en mindre sonderingsgravning i de våde aflejringer ca. 25 m fra den tidligere kystlinje kunne der registreres store mængder yderst velbevaret træ - sammen med upatineret flint og større knoglestykker. Her fandtes også nedbankede, tilspidsede hasselkæppe, som formodentlig udgør dele af Ertebøllefolkets fiskegårde.

Oldsagsmaterialet viser, at fundstoffet er fra yngre men antagelig ikke yngste Ertebølle-

Skiveøkser fra udsmidtlaget.

Randskår af tragtbæger, fundet i kulturlaget fra bondestenalderen.

kultur. Bopladsens datering taget i betragtning burde der være keramik tilstede, men da udsmidtlaget som nævnt er en bred nær aflejring, må lerkarskår formodes at være knust i brændingen. Redskabsinventaret svarer fuldstændigt til det, der blev fundet ved Skov- og Naturstyrelsens undersøgelser af submarine Ertebølleboplads ved Lindholm i Nyborg Fjord, ca. 2 km syd for Svanedammen (Dencker 1992).

Udsmidtlaget var dækket af et tykt gytjelag, hvori var indlejret mange hjertemuslinger, men kun undtagelsesvis østersskaller. Dette lag repræsenterer en ganske kraftig havstigning, som må have fundet sted på overgangen mellem ældre og yngre stenalder eller i begyndelsen af yngre stenalder. Gytjelaget var overlejret af et sandlag med mange skæve og små hjertemuslingskaller. Sandlaget er formodentlig aflejret i forbindelse med en havsænkningsfase. Muslingernes form viser, at de har levet i vand med lavt salt- og iltindhold; med andre ord må fjordens munding have været delvis tillukket på

dette tidspunkt. Øverst lå et sandet tørvelag, som ferskvandssnegle viser må være aflejret på et tidspunkt, hvor forbindelsen til havet var helt afskåret. Måske blev forbindelsen endelig lukket, da der blev konstrueret dæmninger i området i senmiddelalderen, og en delvis opstemmet ferskvandssø - kaldet Svanedammen - opstod.

Ved udgravningen i 1994 blev der anlagt et par mindre udgravningsfelter på en landtange ovenfor udsmidtlaget for at se, om der her kunne findes egentlige boplads spor i form af huse, ildsteder eller grave. Der var dog ikke tydelige spor af Ertebøllebebyggelse på det tørre land; derimod fremkom et tyndt kulturlag fra den tidlige del af bondestenalderen, nærmere betegnet fra den tidligneolitiske B eller C-gruppe. Kulturlaget indeholdt skår af tragtbægre og enkelte flintoldsager, bl.a. en skiveøkse og stumper af slebne, tyndnakkede flintøkser. Laget indeholdt ikke muslingskaller - på trods af bopladsens udprægede kystbundethed. Fundene antyder altså, at der har været bebyggelseskontinui-

tet fra jæger- til bondestenalderen på bopladsen, ganske som det kendes fra samtidige bebyggelser i Jylland.

I området blev fundet enkelte stykker fladehugget flint fra bondestenalderens slutning eller bronzealderens begyndelse. Måske afspejler disse fund, at der på dette tidspunkt har været en lille jagtstation og ikke en egentlig boplads på stedet.

Mogens Bo Henriksen

Litteratur

FOH 7080 Svandedam, Nyborg Landsogn, Vindinge herred.

Dencker, J. 1992: Stenalderboplads ved Lindholm i Nyborg Fjord. En undervandsarkæologisk undersøgelse forud for anlæggelse af Storebæltsbroen. København.

Udgravninger ved den hellige Regisse Kilde på Østfyn

I 1994 foretog Fyns Oldtid en undersøgelse i forbindelse med renoveringsarbejder i og omkring den berømte Regisse Kilde ved Frørup på Østfyn. Få af Danmarks middelalderlige helligkilder er så kendt gennem skriftlige kilder; sagn m.v. som netop Regisse Kilde (Schmidt 1927). Selv H.C. Andersen har beskrevet den i forbindelse med et besøg på stedet (Andersen 1837).

Der er kun foretaget systematiske arkæologiske udgravninger i eller ved ganske få af Danmarks mere end 750 registrerede middelalderlige helligkilder. Derfor gav undersøgelserne ved Regisse Kilde en god mulighed for at kontrollere sandhedsgraden i de oplysninger om kildens brug, som vi finder i sagn og historiske dokumenter.

Den arkæologiske undersøgelse bestod blot i gennemgravning og soldning af jord, som

var opgravet ved renoveringsarbejderne. Jorden var opgravet umiddelbart udenfor kildebrønden - på det sted, hvor kildens afløb har rislet ned mod Vindinge Å. Her var aflejret et tykt lag med skår af hundredevis af lerkar. Over 90% af skårene er af rødt, glaseret lertøj. Hovedparten af disse skår stammer fra trebenede stjertpottes, der er fremstillet fra 1400-tallet til 1800-tallet - antagelig i en af de østfynske købstæder.

Få skår af rødt lertøj kan med sikkerhed henføres til glaserede kander; heraf har et par pålagt dekoration i form af såkaldte hindbærknopper. Denne ornamenttype kendes tilbage til 12/1300-tallet, hvor den bl.a. blev benyttet af pottemagere i Svendborg (Roesdahl 1979 fig. 13).

En mindre portion skår hidrører fra såkaldte sortgodskar. Der er tale om håndlavede og uglaserede kar, som især i 17-1800-tallet blev fremstillet af landbefolkningen på Vissenbjergegnen på Vestfyn (Pedersen 1987).

Et par håndfulde skår stammer fra importe-

rede småkrukker og stobe af stentøj. Stentøjskarrene er importeret fra Rhinegterne i 14-1500-tallet. I byer langs Rhinen foregik en omfattende produktion af stentøj, som blev exporteret med eller uden indhold til de nordiske købstæder. Via en af disse - f.eks. Svendborg eller Nyborg - er krukkerne endt i Frørup. Blandt fundene skal også nævnes enkelte flaskeskår, som må stamme fra 18-1900-tallet.

I modsætning til de lerkarrestere, som man finder ved udgravninger i middelalderens aflejringer i købstæderne, var skårene fra kilden ikke sodsværtede eller bar spor af brug i øvrigt. Skårene stammede altså fra nye, ubrugte kar. De historiske efterretninger anfører, at man skulle anvende nye kar til at opøse vandet fra kildebrønden med, og at karrene skulle knuses efter brugen. Også knusningen kunne dokumenteres ud fra fundene; skårene var sjældent over ca. 5 cm i diameter, og man fornemmer en næsten systematisk destruktion af karrene.

Over 30 mønter fremkom ved undersøgel-

sen. De er endnu ikke bestemt, men de ældste er antagelig fra 1400-tallet - de yngste var fra 1992! Det er alment kendt, at man smed mønter i brønden for at betale for dens helbredende egenskaber.

Mønterne blev siden samlet op og anvendt til syge- og fattigforsorgen i Frørup sogn. En lille håndfuld tinknapper var også smidt i kilden, og umiddelbart er det svært at forstå, hvorfor de var endt her. Men de historiske efterretninger meddeler, at det ikke var usædvanligt, at nogen snød for betalingen ved at smide knapper i vandet. Den helbredende effekt har til gengæld sikkert været herefter!

Blandt skår og mønter lå enkelte brokker af munkesten og store jernsøm, som må stamme fra ældre kildebrønds konstruktioner og måske fra bygninger omkring kilden. I præsteindberetningerne fra 1589 og 1623 nævnes såvel en indhegning omkring kilden som et kapel med en figur af Regisse (Idum 1929:82; Jørgensen 1974:146).

Kapellet blev nedrevet efter reformationen,

men fundamentrester kunne endnu anes på stedet i starten af dette århundrede.

Regisse Kilde under renoveringsarbejdet.

Mogens Bo Henriksen

Litteratur

FOH 7935 Regisse Kilde, Frørup sogn, Vindinge herred

Andersen, H.C. 1837: Kun en Spillemand. København.

Idum, A.R. 1929: Den fynske Biskop Mester Jacob Madsens Visitatsbog. Odense.

Jørgensen, F. 1974: Præsteindberetninger til Ole Worm, bind II. Indberetninger fra Århus, Fyn og Lunde Stifter 1623-25. København.

Pedersen, I.L. 1987: Sikarkoner og skalgrydemænd. Fynske Minder 1987, s. 49-78.

Roesdahl, E. 1979: Bagergadfundet i Svendborg. Affald fra et middelalderligt pottemagerværksted. Kuml 1978, s. 223-240.

Schmidt, A.F. 1927: Helligkilder i Svendborg Amt. Aarsskrift for Svendborg Amts Historiske Samfund 1926, s. 3-38. Nyborg.

Glimt fra Møntergården - Odense Bymuseum

Navnet Odense Bymuseum er nu blevet en fast bestanddel af Møntergårdens ansigt overfor brugere og samarbejdspartnere. Museet er en del af det kommunale servicetilbud, som mange benytter, både som det sted man henter viden om Odense og som rekreativ oase midt i en pulserende storby. Ved årsskiftet gøres status over de mål der blev sat ved årets begyndelse. Det skal vise sig, om de er blevet opfyldt og forventningerne indfriet. Indimellem indtræder der med kort varsel muligheder eller opgaver, der kræver løsning her og nu, og som derfor må skubbe nogle af de planlagte mål ud af køen.

Det er efter 1 1/2 år som leder af museet således blevet min erfaring, at der på museerne ofte forekommer "her og nu opgaver". Også derfor kræves der på én gang en udstrakt fleksibilitet og en stram disciplin i planlægning, administration og udførelse af opgaverne.

Det er en stor fornøjelse ved årets slutning at kunne konstatere, at museets medarbej-

dere har løst mange planlagte opgaver, samtidig med at også en række store og "uforudsete" tiltag er håndteret.

1994 blev året hvor udstillingsprojektet om forfatteren Morten Korch kunne realiseres. Morten Korch (1876-1954) blev født i Over Holluf lige uden for Odense. Han ligger begravet på Fraugde Kirkegård, og selvom han en stor del af livet boede i Charlottenlund, bevarede han sin nære tilknytning til Fyn. Morten Korch havde rod i det fynske bondesamfund, og det sætter sit markante præg i hele forfatterskabet: Et utal af romaner, noveller, teaterstykker og film.

Morten Korch blev en af dette århundredes mest læste forfattere. Men begyndelsen var svær: Eventyret om den lille mand, der skulle gå så grueligt meget igennem før successen meldte sig, gælder også her. Samtidig blev forfatterskabet mødt af en voldsom og til tider hadsk kritik.

Morten Korch oplevede at blive en myte, endnu mens han levede. "Morten Korch på Møntergården" fortalte livshistorien i bille-

der og tekst. Udstillingen illustrerede omfanget af det store forfatterskab, og viste eksempler fra film- og teaterverdenen. Museets gæster lærte nye og ukendte sider af en spændende person at kende. Samtidig var "Morten Korch på Møntergården" historien om et stykke dansk folkelighed, som vi alle er en del af.

Udstillingen varede indtil til 12. marts 1995 og mange har været inde og hilse på Morten Korch. Nogle fik et gensyn med de gamle filmstjerner, og mange uddannelsesinstitutioner brugte udstillingen som led i undervisningen.

Et andet stort - og gammelt projekt - var indvielsen af de åbne magasiner: Fredag den 8. april slog vi dørene op til "Nyborgladden - Åbent Magasin". Åbningen af denne kulturhistoriens bank vakte stor interesse. Pressen stod i kø for at se nærmere på Frederik VII's cigar, en russisk ikon i små stykker, geværer, sabler i lange rækker. Pistoler og krudthorn, brandmandsudstyr, ure, gamle låse, beslag, spinderokke, laugskister til opbevaring af

*Nyborgliden
Åbent magasin til højre er
en iøjnefaldende del af de mange spændende
bygninger i Odense Bymuseum.*

*Vi har huse, der tilsammen viser sider
af byggeskik i Odense gennem 400 år.*

*Sommeren igennem benyttes museums-
området som en af byens oaser.*

*Her er det en børnehave, der spiser frokost
inden de skal på tur i skatkammeret.*

værdipapirer, kirkeinventar, glas, bestik, flaske-
skibe, forskelligt husgeråd og meget meget
mere.

I alt ca. 8.000 genstande er opstillet på lange
rækker - i en mellemting mellem en udstil-
ling og et egentligt magasin. Her ses mang-
foldigheden i årtiers indsamling og indkøb -
eller ting der er foræret til byens samlinger.

Det åbne magasin på Odense Bymuseum er
en direkte pendant til de åbne magasiner på
Fyns Oldtid - Hollufgaard, og Odense er så-
ledes den første by, der har tilgængelige
magasiner, som dækker flere tusinde års
historie. (Se i øvrigt Gå på opdagelse ... i
Fynske Minder 1994).

Dette projekt ligger på alle måder i god tråd
med de indledende betragtninger. I 1994
kunne planerne om et fællesmagasin for
Odense Bys Museer realiseres. Med kort
varsel blev den nye magasinhal etableret og
en række gamle og utidssvarende magasiner
tømt. Vi havde - og har - også i denne sam-
menhæng et glimrende samarbejde med
Bevaringsafdelingen, der forestår dette kæm-

*"Morten Korch på Møntergården"
blev til i samarbejde med bl.
mange andre Den fynske Landsby.
Her forberede tækkemanden
opførelsen af en bondegård
i Falk Gøyes sal.*

pearbejde. Den slags flytteopgaver giver rig anledning til at kigge samlingerne efter i sømmene. Vi fik samtidig med flytningen mulighed for at indhente et mindre efterslæb i registreringen af de mange museums-genstande. Samtidig blev magasinprojektet en af de nødvendige løftestænger til igangsættelsen af den største satsning på Odense Bymuseum i 1995: Nemlig udvikling og indførelse af EDB i genstandsregistreringen. Ved siden af den store Morten Korch-udstilling har der været gennemført andre formidlingsarrangementer: Koncerter, foredrag, og undervisning for vore yngste gæster. Vi forsøger at fastholde et højt fagligt indhold i vore aktiviteter. Det skal være det spændende ved at komme til et "rigtigt" museum. Samtidig skal vi også tale tidens sprog, forsøge nye veje og heller ikke glemme at det godt må være sjovt at blive kloge-re. Heri ligger f.eks. også forpligtelsen til at stille museumsområdet til rådighed for et publikum, der ikke nødvendigvis kommer indenfor idag, men måske får lyst til at vende

Affæren på Møntergården kaldte vi denne kulisse. En fynsk bondegård opført i første sals højde. Klar til optagelse!

tilbage. De enestående bygningsmæssige rammer inviterer til både aktivitet og stille fordybelse.

Til aktiviteterne hører den traditionsrige Sommerunderholdning på friluftsscenen. Det vrirler med glade børn, der får én på opleveren. Mange af de samme børn fulgte også i 1994 med ind i udstillingerne i den første uge af skolernes sommerferie: "Byens Børn på Byens Museum". En uge med rundvisninger og aktiviteter i værkstedet.

I foråret afholdtes et mini-seminar om forskning i og formidling af middelalderens historie. Arrangementet udsprang af den debat, som museets Middelalderfestival i sommeren 1993 åbnede. (En række af de fremlagte synspunkter er udgivet i hæfteform).

Det har været til stor glæde for museet, at vi har kunnet samarbejde med organisationer og enkeltpersoner: Odense Universitet, Odense Musikskole, kolleger i museumsverdenen, Byforeningen for Odense, Fyns Numismatiske Forening, fynske kunsthåndværkere og mange andre.

Med til moderne museumsdrift hører begrebet fundraising. En række af vore aktiviteter kan kun finde sted med hjælp udefra. Det gælder både udstillinger, udgravninger og forskningsaktiviteter.

Morten Korch-udstillingen blev en succes også fordi så mange, både virksomheder og fonde, støttede initiativet. På udgravningssiden var det en stor glæde - også med fondsstøtte - at kunne fortsætte udgravningen af tomten efter den gamle våbenfabrik i Brobyværk.

Georadar blev taget i brug i bestræbelserne for at finde mest muligt, og ødelægge så lidt som muligt i haverne langs åen. Georadar fungerer i princippet som et ekkolod, og er relativt nyt i arkæologiens tjeneste, men bruges flittigt i jagten på olie og mineraler.

Undersøgelsen gav gode resultater og dannede dermed baggrund for anden graverunde, som har givet os gode fingerpeg om fabrikkens størrelse. Tilbage står undersøgelser i åbunden, som vil finde sted i foråret 1996.

Et andet større udgravningsprojekt fandt sted på Søbo Hovedgård på Midtfn. Her viste en tiltrængt renovering af hovedbygningen, at stedet har været bebygget siden middelalderen. Det gamle hus fortæller om mange byggestadier og rummer en masse spændende oplysninger om det at bygge huse på usikker grund. (I øvrigt kan alle interesserede indhente udførlige oplysninger om museets udgravninger ved henvendelse på tlf. 66148814, lokal 4623).

"Lang Lørdag i Billedsamlingen er" introduceret som en service overfor dem, der ønsker at gå i dybden med gamle fotografier og film. Mange benytter lejligheden til en snak om gamle dage. I det hele taget har Billedsamlingen i det forløbne år været ofret stor opmærksomhed. Mange hundrede billeder er blevet registreret og kopieret, nye oplysninger er kommet frem, og gennemgangen af samlingen har sat os i stand til at efterlyse billeder fra perioder, der ikke er så veldokumenterede. Især tiden efter 1945 vil i de kommende år være i centrum.

*Pressen spiller en vigtig rolle
i museumsarbejdet.*

*Her er den danske verdenspresse samlet til
åbning af Morten Korch-udstillingen.
Udstillingens tilrettelægger, Maria Rytter,
fortæller om baggrunden.*

Samtidig har museet leveret billeder til en lang række publikationer:

Museet har i kortere og længere perioder haft tilknyttet studentermedhjælpere og medarbejdere i jobtræning m.v. Vi får nye inputs - dygtige medarbejdere, der enten er under uddannelse eller (forhåbentlig) på vej til fast ansættelse andetsteds - og herved løst en række opgaver, der ellers kan være svære at nå i en travl hverdag.

I forbindelse med Morten Korch-udstillingen etablerede vi en museumsbiograf. Den gamle udstilling om laugsvæsenet i Odense blev pakket ned og erstattet af stole fra den nedlagte Paladsbiograf i Vestergade. Her vistes Morten Korch-film, og vi har afholdt møder og foredrag i salen, der har plads til ca. 50 personer. Et stort aktiv for Odense Bymuseum.

Også 1994 sluttede med de fynske museers traditionsrige Julemarked. Denne gang flyttede vi ud i museets udstillingsrum. Herved fordelte vi publikum lidt bedre. Der var mere plads til at studere både museum og

de mange varer. Vi vil også i de kommende år forsøge at styrke det museale indhold i markedet. Museer fra hele Fyn får her mulighed for at vise flaget i den fynske hovedstad, og vi er glade for dette samarbejde.

Julemåneden igennem afholdt museet i samarbejde med Undervisningsafdelingen en række undervisningsdage for byens skolebørn. Fortællinger og myter omkring julen blev gennemgået, og det vakte nogen undren, at julemanden ikke var at træffe på museets loft. Hans træsko og grødfad stod der jo...

I forbindelse med en forbedring af formidlingen af byens historie i museets permanente udstillinger er der udarbejdet et lille guidehæfte samt nogle informationsark til hvert enkelt rum i museet. Disse foreligger på fire sprog og sætter udstillingsgenstandene ind i en større sammenhæng. En af forudsætningerne for at forstå Odense, er at man også kender nogle af de mange påvirkninger der førhen - ligesom idag - var en del af dagligdagen. Der findes mange eksempler på,

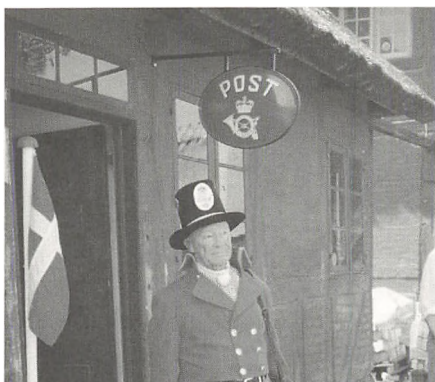
hvorledes Odense er og altid har været en brik i et større spil.

Samtidig med det daglige arbejde i museet, er vi begyndt på at skabe grundlaget for en gennemgribende modernisering af udstillingerne. Udgangspunktet for dette arbejde skal være brugernes krav og forventninger til et moderne bymuseum, samt medarbejdernes ønsker til en moderne og velfungerende arbejdsplads. Odense Bymuseum ønsker fortsat at styrke sin placering som et af byens kulturtilbud. Vi vil også fremover lave museum med mening.

Claus Chr. Koch

Herregården Søbo på Midtfyn er under omfattende restaurering. Arkæologer fra Odense Bymuseum gjorde en række i interessante iagttagelser under det gamle hus.

Glimt fra Den fynske Landsby

Arbejdet i 1994

1994 blev præget af mange afvigelser fra museets arbejdsplan. Det var i alt væsentligt afvigelser, der skyldes manglende økonomi eller hastende opgaver andre steder i museets store arbejdsfelt.

Årets tema var "Museumslandskabet". Dvs. der blev satset på en forbedring af haveanlæg, hegninger og vækster i hele museumsområdet. Det faldt naturligt i tråd med det igangværende anlæg af den store landskabelige have ved Tommerup præstegård, at forbedre de mange andre anlæg i museet. Det blev til bedre forhold for tobaksdyrkingen, anlæg af have ved Hospitalet, en have der i størrelse svarer til en af de oprindeligt 8 haver ved denne bygning. Gårdspladsen blev færdiggjort. Ved indgangen blev der sat stengærder omkring marken mellem Brahesborghuset og vandmøllen. Denne store opgave blev løst af et beskæftigelseshold under stadsgartnerens ledelse.

På denne måde har Den fynske Landsby atter finansieret udbygningen af udstillinger-

ne ved beskæftigelsesordninger ganske ligesom det skete, da museet blev til under den sidste verdenskrig.

I pagt med den langsigtede plan blev et par af museets huse gennemgribende istandsat i 1994. Lundehuset åbnede i årets slutning med nye udstillinger herunder et komplet skomagerværksted. Vigerslevhuset var lukket en stor del af sæsonen for restaurering og genåbnes i 1995.

Vejrliget med den meget tørre sommer var hårdt ved mange af de gamle konstruktioner. Indtørring og nedbrydning af stråmateriale kan ses meget tydeligt.

Det var medvirkende årsag til, at den ene længe i gården fra Skamby under en af efterårets storme gav sig så meget at nogle tapper, stolper og remmen brast og længen truede med at styrte sammen.

Gården blev afspærret mens museets byggetekniske medarbejdere grundede over stabiliseringsmulighederne. Det viste sig at være en større opgave at få understøttet bygningen, sikret mod nye udskridninger og repa-

reret det sønderbrudte tømmer. Årsagen til skaden skal nemlig søges i den meget spinkle konstruktion som tagværket i denne bygning er født med.

Ved genrejsning i museet valgte man at genskabe den spinkle konstruktion og fjerne nogle sekundære trækbånd. Desuden havde man helt i overensstemmelse med de bedste restaureringsprincipper valgt at bevare mest muligt af det originale tømmer hvilket havde medført at tagremmen havde fået særdeles mange samlinger.

Disse rigtige principper holdt imidlertid ikke længere. Her omkring 20 år efter længens genrejsning var styrken ikke længere tilstrækkelig til at modstå en dansk efterårsstorm.

Det ventes at hele gården fra Skamby skal restaureres og indrettets til aktivitetsgård i 1996, og derfor genåbnes længen og den deri værende udstilling af landbrugsredskaber først i 1996.

Der har gennem en del år været satset mange kræfter, økonomiske som personale, på de publikumsrettede aktiviteter i Den

fynske Landsby. Men, uden også løbende at ajourføre værksteder, personalefaciliteter osv kan der ikke tilbydes publikum gode udstillinger og arbejdende værkstedsaktiviteter i sæsonen.

Derfor blev de gamle materialeskure, der i 1940'erne var bygget som midlertidige oplagspladser for de dengang tilførte bygningsmaterialer, endelig sløjfet og en ny hal til magasinering af materialer og værktøj, rensplads for nyankomne museumsgenstande o lign blev opført. Ved årets slutning kunne vi desuden glæde os over, at der på budgettet for 1995 blev afsat midler til en moderne multifunktionstraktor med alle relevante værktøjer.

På formidlingsområdet fortsattes med de mange arbejdende værksteder, dagligt var et par håndværkere beskæftiget fortrinsvis med publikumsrettede aktiviteter. Blandt de nye aktiviteter dette år var et arbejdende sadelmagerværksted, uldværksted i sommerwek-enderne og pumpemageri.

Også museets posthus med en lille udstilling

om landposten på Fyn var åbent gennem sæsonen 1994. Desværre måtte vi ved sæsonens slutning konstatere, at det ikke er økonomisk rentableret at holde posthuset åbent - en erfaring vi allerede gjorde for henved 10 år siden, da der sidst var posthus i Den fynske Landsby.

Museet er endelig gået ind i en for vor branche meget utraditionel opgave - at projektere og udbyde opførelsen af kopier af Maderup vindmølle og Melby bolstedet.

Odense kommunes japanske venskabsby, Funabashi, er igang med anlægget af en H.C.Andersen park, der skal blive et børneorienteret besøgssted for de henved 11 millioner mennesker, der bor indenfor Tokyoområdet - dvs i mindre end 1 times transportafstand fra parken.

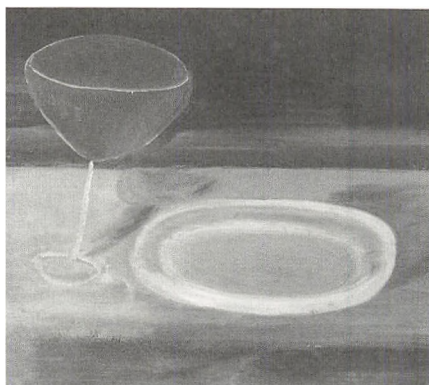
I denne park ønsker man sig et område, der skal bringe eventyrdigterens fødelandskab i erindring. De japanske planlæggere foreslog derfor opført en dansk vindmølle og en lille gård, sådan som de havde set det ved tidligere besøg i Odense og på Fyn.

Den fynske Landsby hjalp først med råd til en besøgende delegation og blev siden anmodet om at forestå projekteringen samt prissætning, under forudsætning af at projektet blev udført af danske håndværkere her og i Japan. Ved årets udgang var hovedprojektet færdigt, og der forestod en række forhandlinger ved et arbejds møde i Japan i januar.

Det har været særdeles lærerigt for de af museets medarbejdere, der er involveret i dette projekt. Hensigten med at sige ja til den usædvanlige opgave har været dels at hjælpe venskabsbyforbindelsen til et realiserbart projekt, dels at afprøve mulighederne for at kopiere bygninger, og de overvejelser, der heraf følger, samt endelig at virke som en arbejdsmæssig inspiration for det videre museumsarbejde.

Jørgen Ganshorn

Vilhelm Lundstrøms "Opstilling", 1918, der tilhører Fyns Kunstmuseum, blev vist på den store Lundstrøm-udstilling i Udstillingsbygningen Charlottenborg, Fyns Kunstmuseum og Randers Kunstmuseum i 1993-94. Detalje.
Foto: Steen Møller Rasmussen.

Glimt fra Fyns Kunstmuseum

Særudstillinger

For Fyns Kunstmuseum var 1994 et overordentligt godt år besøgmæssigt. Lidt flere end 26.000 gæstede museet, en stigning på ca. 40% i forhold til året før. Baggrunden for den fine besøgsstatistik var uden tvivl to markante særudstillinger, der begge tiltrak et stort publikum. I februar-marts vistes udstillingen "Lundstrøm 100 år", som var arrangeret i samarbejde med udstillingsbygningen Charlottenborg og Randers Kunstmuseum. Det var en retrospektiv udstilling i anledningen af maleren Vilhelm Lundstrøms runde fødselsdag - den første store siden mindeudstillingen for ham i 1951 - med et stort udbud af værker lånt fra museer, gallerier og private herhjemme og enkelte steder i Norden. Den anden store udstilling i 1994 var ophængt i sommermånederne, hvor mange turister havde glæde af at se eller gense de internationalt kendte og hyppigt reproducerede plakater af den franske kunstner, Henri Toulouse-Lautrec. På udstillingen, der var tilrettelagt af Kunst-

industrimuseet, vistes samtlige kunstnerens 38 originale plakater sammen med et stort udvalg af japanske træsnit, kunstnerens væsentligste inspirationskilde. Såvel plakater som træsnit tilhører Kunstindustrimuseet.

Derudover viste Fyns Kunstmuseum i 1994 ni særudstillinger, hvoraf museet selv havde tilrettelagt de to, nemlig "Leif Mikkelsen: Hilsen til Giotto", hvor den fynske billedkunstner med afsæt i den italienske middelaldermaler, Giotto da Bordones udsmykning af franciskanerkirken i Assisi, havde udført 28 nye malerier i et konkret formsprog med stærke farver; "Glemte billeder" bestod af godt 100 værker tilhørende museet og hjemkaldt efter 20-30 års uddeponering med henblik på et bevaringsmæssigt check. Museet var medtilrettelægger af to andre udstillinger, nemlig "Morten Stræde: Canto I-10" i samarbejde med Galerie Mikael Andersen, København og "Krokade" med ti unge billedhuggere i samarbejde med Aarhus Kunstbygning. De sidste fem særudstillinger i 1994 var

arrangeret af udefrakommende med ophængningshjælp fra museets personale. Nævnes skal "Odense Kommunes 30. Præmiering" af nybyggeri, der åbnede på Arkitekturens Dag den 1. juni; udstillingen viste et historisk vue over de 30 års prisbelønnede bygninger sideløbende med et særligt afsnit viet til museets nuværende arkitekt, Torsten Thorup, der i de sidste par år har været involveret i renoveringen af den gamle bygning. - Museet lagde også lokaler til udstilling og optræden med kunstnere fra venskabsbyen Shaoxing i Kina.

Erhvervelser

I 1994 fik museet skaffet midler til erhvervelse af to væsentlige malerier. På auktion i foråret dukkede maleren J. A. Jerichaus "De Hellige Tre Konger og Den Babyloniske Skøge. Paris 1916" op. Da museet i forvejen er i besiddelse af to små malerier fra kunstnerens hånd, og da man gerne vil styrke samlingen af dansk modernisme, søgte museet og fik de 163.800 kr. værket løb op i

fra Statens Museumsnævn. Allersidst på året lykkedes det at få hentet tilstrækkeligt med midler hjem til erhvervelsen af billedhuggeren, maleren og grafikereren Svend Wiig Hansens store maleri, "Den dræbte Sol", 1974-78. De 375.000 kr., som dette værk kostede, kom fra Marie og Chr. Larsens Mindelegat, Fonden af 01.09.1981 og Statens Museumsnævn. Maleriet hører til serien af Nikolaj-billeder, som kunstneren påbegyndte i augustdagene i 1974 i den københavnske kirke/udstillingshal, mens publikum så på; værkerne er siden gjort færdige et for et.

Bygningen

I 1994 gik man i gang med anden og næstsidste fase af facaderenoveringen, nærmere betegnet med syd- og østfacaderne mod henholdsvis Slotsgade og gården. Af bygningsmæssige forbedringer og ændringer blev følgende foretaget i 1994: Anden og sidste fase af ny brandsikring gennemførtes med tilskud fra Statens Museumsnævn;

Leif Mikkelsen.
"Hilsen til Giotto".
Foto: Leif Hansen

museets håndværker renoverede og indrettede et kældermagasin specielt til opbevaring af grafik.

Personale

I 1994 sagde museet farvel til to medarbejdere; der begge havde været ansat i mange år og som begge gik på pension. Den 1. juni kunne museet ansætte mag. art. Mette Thelle i en nyoprettet stilling som museumsinspektør. Mette Thelle kom fra Randers Kunstmuseum, men var allerede kendt på

Fyns Kunstmuseum for sin tilrettelæggelse af Lundstrøm-udstillingen med tilhørende stort bogværk. Statens Museumsnævn var forudgående blevet ansøgt om økonomisk assistance til en sådan stilling; anmodningen blev imødekommet med tilskud over tre år til den blivende stilling, der særligt sigter mod udstillings- og formidlingsarbejdet på museet.

Forskning

I årets løb har museets to inspektører bidra-

get med artikler til den nye udgave af Weilbachs Kunstnerleksikon. Anne Christiansen har skrevet katalogteksten til udstillingen "Wiig Hansen. Spor fra en vandring. 2000 tegninger", der i 1994 vist på Kastrupgårdsamlingen og efterfølgende på Fyns Kunstmuseum.

Endvidere har Anne Christiansen bidraget med følgende artikler: "Vinderstatuetten. Billedhuggeren Søren Jensen og hans statuette til Dansk Film Festival 1994" til festivalkataloget; "Fyns Kunstmuseum" i kunstds-

◀ Svend Wiig Hansen.
"Den dræbte sol", 1974-78. Detalje.

▶ J.A. Jerichaus
"De Hellige Tre Konger og Den Babyloniske
Skøge. Paris 1916".
Foto: Leif Hansen.

skriftet "North-Calendar" nr. 55/1994.
Mette Thelle har siden sin ansættelse forsket i maleren H. A. Brendekilde med henblik på en særudstilling med tilhørende katalog/bog i 1995.

Omvisninger og andre arrangementer

Fyns Kunstmuseum forestod i 1994 33 omvisninger med ialt 967 deltagere. 12 af disse omvisninger var knyttet til Toulouse-Lautrec-udstillingen. De blev forestået af stud. mag. Ruth Egede Glahn. Fem omvisninger fandt sted i Kunstrundens regi (i samarbejde med Kunsthallen Brandts Klædefabrik), mens 16 omvisninger blev til på forespørgsler fra skoler, læreranstalter, foreninger m.v.

I 1994 lagde museet lokaler til tre foredragsrækker og et sommerkursus i Folkeuniversitetets regi samt fire foredrag afholdt i forskellige foreningers regi.

Der blev i årets løb afholdt fem koncerter på museet, hvoraf de tre relaterede sig til

Det fynske Musikkonservatorium. Der er grund til at nævne fløjtenisten, Poul Høxbros højt Driste debutkoncert. Som i de foregående to år arrangerede museet også i 1994 en julekoncert med gruppen Corde Voce bestående af sangeren Janne Solvang og guitaristen Joakim Holmer.

I forbindelse med julekoncerten havde museet ligeledes i 1994 bedt Det fynske Kunstakademi forestå julepyntningen. Seks studerende - Jens Brok, Benny Dalberg, Tommy Láadal Jensen, Søren Lose, Peter H. Lund og Hanne Sophie Nissen - havde på forskellig vis på- eller afmonteret fire juletræer; resultatet blev en ganske usædvanlig juleudsmykning.

Traditionen tro blev J.W. Larsens legat også i 1994 uddelt på Fyns Kunstmuseum. Denne gang gik legatet til maleren Svend Saabye.

Anne Christiansen blev i 1994 opfordret til at indgå i Bikubens udvalg vedrørende den nystiftede kunstnerpris, "Den grimme Ælling", og deltog i den efterfølgende prisoverrækkelse i Koncerthuset. I relation til

Bikubens fondens støtte til Toulouse-Lautrec-udstillingen holdt Anne Christiansen, ligeledes på opfordring, et kort indslag om denne udstilling på en af Bikubens aktionæraftener i koncerthuset.

Anne Christiansen

Radering af den russiske kunstner Boris Diodorov med motiv fra H. C. Andersens "Sneedronningen".
Foto: Wermund Bendtsen.

Glimt fra H. C. Andersens Hus/H. C. Andersens Barndomshjem

H. C. Andersens Hus (oprettet 1905, åbnet 1908) og H. C. Andersens Barndomshjem (oprettet 1930, åbnet 1931) har i alle årene været ejet og drevet af Odense kommune - uden anden offentlig støtte end Odense kommunes dækning af disse museers driftsunderskud, i de senere år lejlighedsvis suppleret med beskedne tilskud fra Fyns Amt (til konservering). I erkendelse af, at museerne røgter deres del af den danske kulturarv og i allerhøjeste grad løser opgaver, der rækker ud over kommunens og amtets grænser, har museerne ansøgt om og fået meddelt statsanerkendelse med adgang til at nyde statstilskud efter museumsloven. Statsanerkendelsen omfatter den museumsenhed, som foruden de hér omtalte museer tillige omfatter Carl Nielsen Museet og Carl Nielsens Barndomshjem. Statsanerkendelsen har gyldighed fra 1. januar 1994. I medfør af det ny erhvervede statstilskud på godt 600.000 kr. årligt har museerne fået oprettet en museumsinspektør-stilling - med formidlingsopgaver som hovedarbejdsområde -

som pr. 1. august s.å. blev besat med seminarieadjunkt, cand.mag. Karsten Eskildsen.

Erhvervelser

Tilvæksten til museernes samlinger har i beretningsåret andraget 254 enheder, af hvilke hovedparten er bøger (HCA-udgaver på forskellige sprog samt litteratur om HCA). Blandt de mange bøger skal fremhæves et såre interessant eksemplar af ungdomsværket "Samlede Digte" (1833), som HCA i 1842 forærede til sin ven, balletmester August Bournonville, forsynet med følgende dedikation, udformet som et lille digt: "Gud glæde Dig, som mig Du gjorde glad, / Min syge Sjæl Du eet Minut gav Vinger, / Gjem til Erindring disse Ungdoms Quad, / Dit eget Hjerte bedre Tak Dig bringer."

Også samlingen af illustrationer til HCA's eventyr har haft en betydelig tilvækst, med bl.a. en serie på 15 raderinger af den russiske kunstner Boris Diodorov, som alle har hentet deres motiver i eventyret "Sneedronningen".

Samlinger

Museets permanente udstilling har i fortsættelse af den i 1993 påbegyndte udstillingsrevision fået en nyopstilling og nyindretning af den sidste del af det biograferende afsnit. Et lokale (rum 9), som siden 1976 har været benyttet som biograf, er blevet taget i brug som udstillingsrum, hvor man præsenterer et udvalg af grafiske og fotografiske portrætter af H. C. Andersen, mens biografen er blevet flyttet til et tilstødende femkantet rum, som hidtil har været brugt som magasin. Hvor utroligt det end lyder, er det første gang, museet præsenterer et større udvalg af disse HCA-portrætter, som museet ejer i rigt mål. Denne udstilling vil fremover danne en god optakt til de mange fotografiske portrætter, som i udvalg ved Jørgen Roos og kommenteret af denne - stadig vil blive præsenteret i biografen, i form af en videogengivelse. Ved samme lejlighed har man - på den anden side af kuppelsalen, men ligeledes inden for det biograferende afsnit - foretaget en anden ændring. Ved inddragelse af et

H.C. Andersen

til August Bournonville

(Udført af Bournonville)

Gid glæde og ro som mig i dig

lygter sig og end i dig

gjennem al verdens

det er det samme

bring

J. H. Andersen

14. Nov. 1842

H. C. Andersens dedikation
til August Bournonville,
dat. Kbh. 14.11.1842.
Foto: Wermund Bendtsen.

stykke gangareal omkring HCA's rekonstruerede arbejdsværelse (rum 12) har man fået mulighed for bag glas at udstille HCA's meget omtalte seng, som siden 1976 har befundet sig i et magasin. Og foran sengen er udstillet det firkløjede skærmbret, som den syge og gamle digter fremstillede 1873-74 og som han selv gav en plads i sit soveværelse, foran sengen. Hidtil har skærmbrettet været udstillet i kakkelovnehjørnet af arbejdsværelset.

Udstillet på den nye måde kan publikum meget bedre iagttage skærmbrettet med dets mange detaljer. Henimod slutningen af sit liv, hvor HCA ikke længere fik besøg af sin muse - som han udtrykte det - dannede han i form af denne mægtige collage et billede af den verden, som han havde bevæget sig i, befolket med et utal af personligheder, som for manges vedkommende havde været venner og bekendte.

Den seng, som HCA meget mod sin vilje måtte købe i 1866, da han for første gang selv måtte sørge for møblementet i sin lejlig-

hed, skylder måske nok i højere grad skuespilleren Danny Kaye end HCA sin berømmelse. Endnu mange år efter at den amerikanske skuespiller vakte opstandelse ved under et PR-besøg i museet at posere for pressefotograferne i HCA's seng, erindres sengen af talrige museumsbesøgende, og dens placering på magasin har tit og ofte været beklaget, ikke mindst af amerikanske museumsgæster. Ved sengens genopstilling er denne kritik forstummet.

Museet har i det meste af beretningsåret måttet undvære ét af sine hovedstykker i den permanent udstillede del af samlingen. Det drejer sig om C. A. Jensens portræt af HCA, malet på kunstnerens opfordring i 1836 og vel nok det bedste af samtlige malede HCA-portrætter. Dets fravær fra samlingen skyldes et udlån til den store udstilling af danske guldalder-kunstværker, som først blev vist på Los Angeles County Museum of Art (LACMA) og siden på Metropolitan Museum of Art, New York. At dømme efter presseklip har netop dette bil-

lede været et vigtigt element i hele guldalderudstillingen. Af andre vigtige udlån fra samlingen kan nævnes nogle af HCA's tegninger fra Schweiz (1833), som indgik i udstillingen "Mægtige Schweiz" (Lugano og Genève) og et par Thorvaldsen-relaterede tegninger, som blev vist på den af Thorvaldsens Museum arrangerede udstilling i Nürnberg og Slesvig.

Udstillinger

Museets særudstillingslokale - som også anvendes til bl.a. foredrag - har været i konstant brug hele året 1994. Den dobbelte funktion afføder lejlighedsvis nogle problemer, idet foredragsvirksomhed fordrer, at udstillingerne begrænser sig til væggenes flader, så gulvet holdes frit til opstilling af stole og således, at der også kan vises film og lysbilleder. Til imødegåelse af dette problem og til "udfyldning" mellem 2 særudstillinger har museet omredigeret en særudstilling fra tidligere år, "Danmark, mit Fædreland", således at den kan fremvises på væggene alene -

som ren plancheudstilling. Udstillingen behandler de af HCA's rejser i Danmark, som har fået litterære værker til følge, hvorfor udstillingen sådan set altid kan anvendes som et uddybende supplement til den permanente udstilling. Udstillingen er let at tage ned og kan hurtigt sættes op igen, når behovet er til stede.

På årets første egentlige særudstilling, "Boris Diodorov" vises denne russiske kunstners mange billeder til HCA's "Sneedronningen" (15 raderinger), suppleret med et grafisk portræt og en serie billeder til Selma Lagerlöfs "Niels Holgersen". Denne udstilling blev efterfulgt af seks bornholmske kunsthåndværkeres bearbejdelse af det samme eventyr, "Sneedronningen", omsat til eller genfortalt i tekstil, glas, træ og metal. Alt i alt en meget fascinerende udstilling, som i sit "sprog" var meget forskellig fra museets egne, mere dokumenterende udstillinger. Udstillingen havde tidligere været vist på museet i Gudhjem, men lod sig meget fint omarbejde, tilpasset de fysiske rammer i

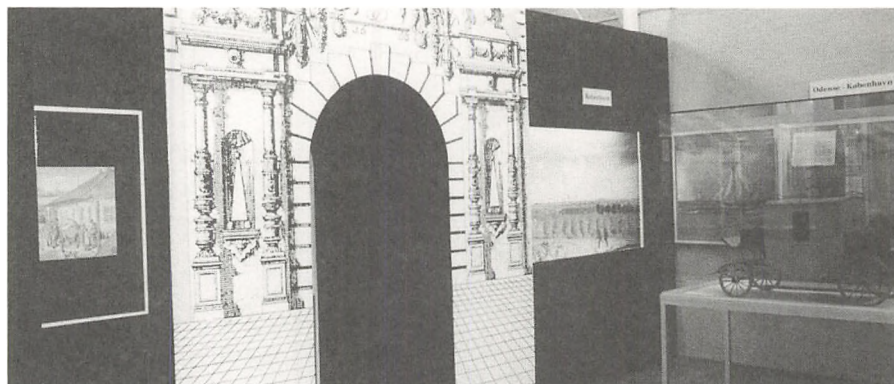

C.A. Jensens portræt af H. C. Andersen, malet 1836. Portrættet var i 1994 udlånt til den danske guldalderudstilling i Los Angeles og New York.

Foto: Wermund Bendtsen.

*Del af udstillingen "1819".
En formindsket gengivelse af Københavns
Vesterport dannede skel - eller forbindelse -
mellem udstillingens to afsnit
for hhv. Odense og København.
Foto: Laurent Déissard .*

HCA-museet. Museets sommerudstilling hed "Den lille Havfrue - og andre havfruer" og var helliget danske billedkunstneres benyttelse af havfrue-skikkelsen i deres kunst. Udstillingen var en kraftigt omarbejdet gengivelse af den sidste - og bedste - udstilling i den i 1992 nedlagte institution "H. C. Andersen Nyhavn" i København. I Odense som i København stod kunsthistorikeren, mag.art. Annette Stabell for udstillingsarbejdet. Til udstillingen var lånt talrige værker fra adskillige danske kunstmuseer.

Årets sidste udstilling bar den underlige titel "1819", dvs. det år, hvor HCA som 14-årig brød op fra Odense for at søge lykken i København og på Det kgl. Teater. På udstillingen forsøgte man at tegne "portrætter" af den by, HCA forlod, og den by, han uimodståeligt blev draget imod.

Foruden de i foregående afsnit omtalte udlån til udstillinger i udlandet, hvor HCA's bidrag kun var ét blandt mange andre, er H. C. Andersen, dvs. hans liv og værk, også blevet præsenteret adskillige steder i udlandet,

ved fremvisning af plancheudstillingen "H. C. Andersen. Digteren og mennesket", en udstilling, som for nogle år siden blev udarbejdet af udenrigsministeriet og HCA-museet i fællesskab og som siden er blevet fortsat i HCA-museets regi alene. Denne udstilling eksisterer i adskillige eksemplarer, med samme billedindhold og komposition, men forsynet med tekster på 5-6 forskellige sprog.

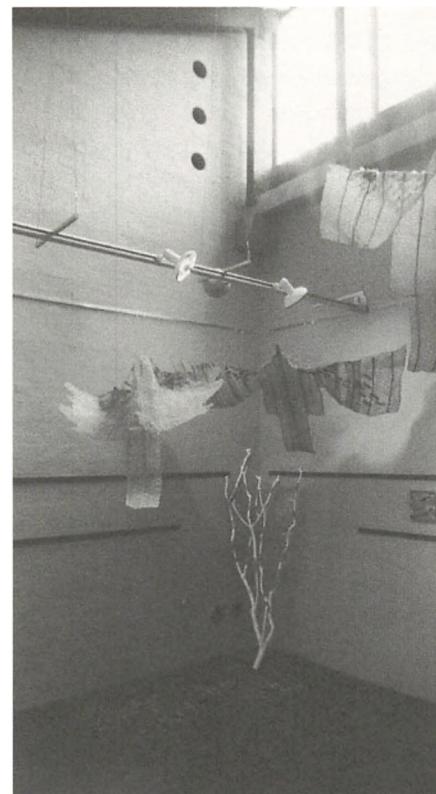
Den tysksprogede udstilling blev først på året fremvist på Bibliothèque Nationale i Luxembourg, hér suppleret med et udvalg af fint illustrerede HCA-udgaver og med enkelte HCA-tegninger og -klip, samt med tekster på fransk. Til denne udstilling har cand.phil. Laurent Déissard, Odense, ydet sit væsentlige bidrag. Sidenhen har samme udstilling været på tournée i Tyskland, fra vest til øst og fra syd til nord, for sluttelig at blive fremvist på Grenzakademie Sankelmark lige syd for den dansk-tyske grænse. Udstillingens danske version har samtidig været på rejse i det slaviske område, i Polen og i den czeakiske republik, i hvert af landene forsynet med

tekster på de respektive sprog. Og dens engelske version har i sommeren 1994 været fremvist i København, i dagbladet Politikens Hus til glæde for Københavns engelsktalende turister, hvorefter den gik til Singapore, hvor den indgik i et stormagasins juleudstilling.

Anden formidling og forskning

Under devisen "Multimedie HCA" og i samarbejde med Odense skolevæsen, institutionen "Orfeus", IBM-Danmark og Undervisningsministeriet har der fra museets side været arbejdet ihærdigt med udarbejdelse af en CD-Rom med H. C. Andersen som emne. Museets repræsentant i den hertil nedsatte arbejdsgruppe er fuldmægtig Erling Gormsbøl, og der er i stor udstrækning leveret billeder, oplysninger og andre data fra HCA-museets samlinger. Gruppen bag multimedieprojektet har haft samarbejdspartnere i Italien og Spanien og har i kraft heraf kunnet opnå en betydelig EF-støtte til gennemførelsen. Arbejdet forventes tilende-

*Interiør fra udstillingen "Sneedronningen",
arrangeret af seks bornholmske
kunsthåndværkere.
Foto: Laurent Déissard.*

*Del af udstillingen
"Den lille Havfrue - og andre havfruer".
På væggen havfruebilleder af C. W. Eckersberg
og Elisabeth Jerichau-Baumann.
På gulvet Carl Lochers "Den lille Havfrue",
hvortil balletdanserinden
Ulla Poulsen har stået model.*

bragt - og den færdige CD-Rom præsenteret - i 1995. Museets leder har i hele året arbejdet med indsamling af stof til en HCA-billedbiografi, der vil få titlen "H. C. Andersen. Et liv i billeder" og som forventes udsendt i efteråret 1995. Også til dette værk har HCA-museets rige samlinger ydet mange bidrag, men der er tillige hentet mange billeder fra andre museer og fra privateje. Et andet projekt, som har været "på bedding" i en del år, er en udgivelse af brevvekslingen mellem H. C. Andersen og den jødiske familie Melchior, som var hans nærmeste venner i alderdomsårene. Arbejdet med denne udgivelse er blevet fortsat i 1994, således at selve kollationeringen af brevstoffet er afsluttet. Tilbage står udarbejdelsen af de nødvendige kommentarer - og så selve udgivelsen.

Bygninger og lokaler

I 1993 lykkedes det at erhverve ejendommen Bangs Boder 5-7, som støder umiddelbart op til den østlige del af museets byg-

ningskompleks. Ved gennembrydning af muren mellem de to ejendomme har disse kunnet sættes i forbindelse med hinanden, både på stueplan og i 1. sals niveau. Omkring årsskiftet 1993-94 pågik en beskedent ombygning, som til dels finansieredes af midler, som Foreningen H. C. Andersen Museets Venner havde stillet til rådighed.

En tidligere bolig er herefter taget i brug til interne museumsformål, således at der i tagetagen (1. sal) er indrettet to større konfektorer, til hhv. museets direktør og dets regnskabsfunktion, plus et lille printer- og fotokopieringsrum. I stueetagen er indrettet et museumsinspektør-kontor, et værksted for museets håndværker samt et kombineret konference- og spiserum, med bibeholdelse af den tidligere boligs køkken og bad/toilet.

Denne bygningsudvidelse og de nyindrettede lokaler har afhjulpet et længe erkendt behov, til glæde for museets medarbejdere og til fremme af de mangeartede arbejdsopgaver, som museet udfører.

Og så er der tilmed blevet en arbejdsplads

til de udefra kommende forskere, som lejlighedsvis foretager undersøgelser i museets bibliotek og arkiv.

Konference

HCA-museet har siden 1978 været tilsluttet den internationale organisation, som har betegnelsen "International Committee of Literary Museums" og som er en sammenlutning af litteraturmuseer i hele verden. ICLM, som er den almindeligt anvendte forkortelse for organisationen, har siden 1989 haft museets leder som "chairman" eller "président".

Organisationen afholder hvert år en konference for sine medlemmer, med forskellige litteraturmuseer som "værtsmuseer". I 1994 var turen igen kommet til Danmark og til HCA-museet. I begyndelsen af september måned samledes 27 litteraturmuseumsfolk - repræsenterende 11 lande - i Danmark med H. C. Andersens Hus som vært og konferencens organisator. Konferencens tema, "Literary Museums and their Audiences"

havde fremkaldt adskillige konferencebidrag fra deltagerne og gav anledning til frugtbare diskussioner. Den første del af konferencen afvikledes i København, den sidste del i Odense, en deling som var nødvendiggjort af de få danske litteraturmuseers geografiske placering. Studiebesøg i relevante museer skønnes nemlig ligeså vigtige som foredrag og diskussioner.

På Sjælland gjaldt studiebesøgene det relativt nye Karen Blixen-museum på Rungstedlund og de lidt ældre museer for guldalderens digtere på "Bakkehuset" og for Ludvig Holberg på Tersløsegaard. På Fyn drejede det sig - naturligt nok - om H. C. Andersen- og Carl Nielsen-museerne, suppleret med Johannes Larsen Museet i Kerteminde. Til konferencens gennemførelse var der ydet vægtige tilskud fra Foreningen af H. C. Andersen Museets Venner og fra den af Udenrigsministeriet administrerede Demokratifond.

Niels Oxenvad

*H. C. Andersen-udstillingen på
Bibliothèque Nationale i Luxembourg
indeholdt foruden plancheudstillingen
også bøger og illustrationer samt
eksempler på H. C. Andersens billedkunst.
Foto: Laurent Déissard.*

Naja Saltos gobelin,
"Helios - Hommage à Carl Nielsen",
285x210 cm.
Vævet på Atelier Legoueix, Aubusson.
Foto: Naja Salto.

Glimt fra Carl Nielsen Museet/Carl Niensens Barndomshjem

De to Carl Nielsen-museer, som siden 1989 har udgjort en del af museumsenheden H. C. Andersen & Carl Nielsen Museerne, under Odense Bys Museer, har ligeså vel som de to HCA-museer nydt godt af den pr. 1. januar 1994 meddelte statsanerkendelse, hvorfor der henvises til omtale heraf i HCA-afsnittet af beretningen.

Erhvervelser

Årets mest markante erhvervelse er en gobelin, som har titlen "Helios", med undertitlen "Hommage à Carl Nielsen". Den store gobelin, som er specielt fremstillet til udsmykning af Carl Nielsen Museets indgang, skyldes et udkast af billedkunstneren Naja Saldo, som er gobelinens kunstneriske ophavsmand, mens den tekniske udførelse - selve vævningen - skyldes Atelier Legoueix i gobelin-byen Aubusson, Frankrig. Til gobelinen har Naja Salto ladet sig inspirere af Carl Niensens velkendte Helios-ouverture, fra 1903, og komponistens nodeskitse til violinstemmen i samme værk indgår som et

væsentligt element i hendes komposition. Med denne gobelin har Naja Salto skabt et kunstværk, som fremover vil byde museets gæster velkommen og stemme deres sind til en kunstnerisk oplevelse, og med sin placering vil gobelinen også blive til glæde for koncerthusets brugere - og for de mange mennesker, som færdes i området foran museet og koncerthuset.

Om aftenen er gobelinen belyst, således at den udefra kan iagttages af forbigående på torvet og parkeringspladsen. - Erhvervelsen af dette kunstværk er muliggjort ved rundelige tilskud fra Vinhandler N. O. Andersens Fond, fra Højesteretssagfører Davids Legat for Slægt og Venner og fra Munke Møllers Fond.

Museets erhvervelser til selve genstandssamlingen er normalt ikke særlig talrige, hvilket også gælder beretningsåret 1994. Imidlertid er det også dette år lykkedes at øge samlingen med væsentlige ting, blandt hvilke skal nævnes et lille brev, hvormed Carl Nielsen i 1930 sendte en sangsolo til skuespilleren

Brev fra Carl Nielsen til Thorkild Roose, Kbh.
11.6.1930, vedr. sangsolo i "Amor og Digteren".
Foto: Wermund Bendtsen.

*Endnuhøvelens Aftal 28 A.
" - 6 - 30*

Kære Hr. Thorkild Roose:

*Jeg har svært den lille sangsolo
til Dem. De ser, det er kun en
enkel Tone som gøres, men i
sig selv er den så smuk.
Med venlig hilsen
Carl Nielsen*

Carl Nielsen

*Urtepotteskjuler fra Carl Nielsens
Barndomshjem, stjålet ca. 1970 og
generhvervet i 1994.
Foto: Wermund Bendtsen.*

Thorkild Roose, som skulle udføre rollen som H. C. Andersen i festspillet "Amor og Digteren" på Odense Teater, i anledning af 125 året for digterens fødsel. Historien bag brevet er den, at Thorkild Roose - med sine fremragende skuespiller-evner - ikke havde en tone i livet, hvorfor Carl Nielsen gjorde ham den tjeneste at give ham "Kun en eneste Tone som gentages, saa jeg er sikker paa, De klarer den stolt".

Om Thorkild Roose nu også klarede denne ene tone stolt, melder historien intet om, men Carl Nielsens brev vil fremover kunne udstilles i den montre, hvor der fortælles om komponistens arbejde med musikken til "Amor og Digteren", hans sidste arbejde inden for den sceniske musik. En anden erhvervelse - som nærmest må kaldes en gen-erhvervelse - er en urtepotte eller urtepotteskjuler i hollandsk fajance, som oprindeligt havde sin plads i Carl Nielsens tredje og sidste barndomshjem, det nuværende lille museum i Nr. Lyndelse. Fra Carl Nielsens Barndomshjem blev urtepotten stjålet for mere

end 20 år siden, angiveligt af en museums-gæst med kleptomane tilbøjeligheder. I det mindste dukkede den op igen i 1994 - som én blandt flere tyvekoster - som Københavns kriminalpoliti konfiskerede hos en "samler", hvis indsamlingsmetoder man med rette kunne sætte et stort spørgsmålstegn ved.

Museumsnummeret var søgt slettet, men var ikke helt fjernet, således at politiets opmærksomhed kunne rettes mod Carl Nielsen Museet. Det skal nævnes, at Carl Nielsen kun ejede ganske få ting fra sit fattige hjem og at han satte særlig stor pris på netop denne urtepotte, som havde været hans moders stolthed.

HCA-museet har tidligere haft en lignende glædelig erfaring, hvor en stjålet genstand (et reliefportræt af HCA, som blev tilsendt museet fra Australien, uden afsenderadresse) vendte tilbage til rette sted. Slige erfaringer bestyrker museumsfolk i den tro, at stjålne effekter på ét eller andet tidspunkt dukker op igen.

Katalog til udstillingen "Skitser af Anne Marie Carl-Nielsen", med gengivelse af AMCN's udkast til monument for Roar og Helge i Roskilde (ikke udført). Foto: Wermund Bendtsen.

Udstilling

Årets særudstilling i Carl Nielsen Museet havde den lidt besværlige titel "Skitser af Anne Marie Carl-Nielsen". Den var, ligesom portrætdstillingen i 1993, sammensat og opstillet af dr.phil. Esther Nyholm, der gennem længere tid har arbejdet med de talrige skitser, som AMCN efterlod sig og som for størstedelens vedkommende er havnet i Carl Nielsen Museets samlinger. For en gangs skyld lod det sig gøre at afholde en særudstilling, som udelukkende var baseret på egne samlinger, uden et eneste indlån. Både tegnede skitser - fra museets talrige skitsebøger - og modellerede skitser indgik i udstillingen, og hér fik man for alvor lejlighed til "at kigge kunstneren over skulderen": Der var lejlighed til at følge et kunstværks tilblivelse fra den første lillebitte skitse i ler, voks eller plastelina - eller som tegning - til det færdige kunstværk i fuld størrelse. Et andet udstillingsresultat var en slags rehabilitering af AMCN som menneskeskildrer eller portrættør. Det hedder sig normalt, at

hun var fremragende som dyreskulptør og egentlig kun duede som sådan, men udstillingen viste, at hun i ligeså høj grad magtede at skildre mennesker i skulpturel form.

Museet på Sønderkov bad - før den fastsatte udstillingsafslutning - om at måtte fremvise skitseudstillingen på dette museum først i 1995, hvorfor udstillingen i Carl Nielsen Museet forlængedes helt frem til årsskiftet 1994-95, så man undgik en ekstra nedtagning og magasinering og minimerede risikoen for beskadigelse af de skrøbelige ting.

Anden formidling

Som det vil være bekendt fra dagspressen, arbejdes der for tiden med en såkaldt lancering af Carl Nielsen, nationalt såvel som internationalt, med det formål at "markedsføre" Carl Nielsens musik bedre end det hidtil er sket. Som supplement hertil er der i 1994 taget initiativ til en lancering af Carl Nielsen, hans musik, hans liv og hans fynske rødder, på regionalt og nationalt plan. I den hensigt er der etableret en arbejdsgruppe,

hvor Carl Nielsen Museet naturligvis er repræsenteret. Som et foreløbigt resultat af gruppens arbejde er udarbejdet en rapport - ved Peter Ørting, Magistratens 4. afdelings kultursekretariat - som oplister og beskriver mulige initiativer og projekter, som kan fremme lanceringen. Endvidere er der udarbejdet en lille brochure, med tekster på dansk, engelsk og tysk, som henleder opmærksomheden på de steder og institutioner på Fyn, som knytter sig til Carl Nielsen eller som han var knyttet til. Arbejdet som også har turistmæssige tiltag i sigte, påregnes videreført i 1995, evt. tillige i 1996.

Niels Oxenvad

ENGLISH SUMMARY

Forgotten Pictures

Anne Christiansen

Fyns Kunstmuseum possesses a total of 2,487 inventory items. A considerable number of the best items are permanently on show on the first floor of the museum building - as well as the whole, or parts, of the ground floor, depending on whether the museum is housing a special exhibition. A small group of works are continuously being loaned to changing special exhibitions both at home and abroad, the museum likewise borrowing from fellow museums. A large amount of the museum's works is kept in storage. Lastly, the museum meets the wishes of other museums and non-museum institutions concerning long-term and permanent loans of works.

It goes without saying that the museum has the responsibility of keeping tabs on its own collection, of knowing exactly where each work is located and its state of conservation. This is why there has to be ongoing inspection of all these items. Keeping an eye on the works in the museum and the storehouse is no real problem. Works that have been on loan are of course checked for damage before being sent off and immediately after their return; fortunately there are rarely any grounds for complaint.

The same does not hold good for the works that are on permanent loan at non-museum institutions. Inspection at such locations is therefore - in my opinion - important, based on the assumption that if the museum takes things seriously, this may have a positive spin-off effect on those responsible for the works at these locations. Perhaps such an attitude is very time-restricted. At any rate, there does not seem to

have been any really consistent line taken previously as regards inspection of the many works that the museum has sent into exile over the years. In the 1964-70 period, scores - almost 200 paintings and a few sculptures - were sent on permanent loan. Over the years, there has been a certain replacement of such works, and some of them have moved on from one institution to another.

When I accepted my present post in 1992, my natural curiosity and sense of order impelled me to try and find out which works were at which addresses and what state they were in. Highly optimistically, I decided to do the rounds, but soon ground to a halt, as there was no meticulous order in the folder on permanent loans. This still applied in autumn 1994. The museum was obliged to try and find something to hang up in the rooms that would otherwise be completely empty. An obvious solution was to salve the museum's conscience about the permanent loans by getting its list in order and asking for the return of a large group of such works that had not been subject to inspection in recent years - it might be a good idea to have an exhibition of such works. This took place under the punchy title "Forgotten Pictures", shown from November 18 1994 to January 15 1995.

It was fascinating to discover what lay behind the permanent loans since 1964. Though it was frightful to look at the returned works with a conservationist eye. Even a cursory glance at the paintings and sculptures was enough to confirm that there was considerable damage. For this reason, Fælleskonserveringen [Joint Conservation] was contacted, so that a conservator could take a look at every single work, note all forms of damage, indicate the nature and extent of the necessary conservation work, and estimate the cost of such work. Conservation costs for "Forgotten Pictures" exceeded DKK 500,000, a sum the museum assumed the institutions that had had the works on loan would pay through their insurances. A year has now passed since the works were returned. A long time has also passed since the respective institutions received a letter concerning the damage, its nature and the cost of repairing it.

Things appear not to be so simple as the museum assumed. The insurance companies refuse to pay in most instances, since the policies do not cover damage that results from "the ravages of time" and inappropriate climatic conditions. The institutions themselves are not all that keen on defraying the financial setbacks the loans have caused. And, it has to be said: the museum ought to have kept a beadier eye on things. Having learned from these apparently 'dearly bought' experiences, the museum

has taken legal advice in drawing up a new version of the permanent loan contract that tightens up considerably the responsibilities both parties have to assume. The museum has also learnt that there is a - low - maximum limit for how many works it is possible to keep an eye on at regular intervals.

Triumph and tragedy

Claus Chr. Koch

In connection with the 50th anniversary of the liberation of Denmark on May 5 1945, Møntergården - Odense Bymuseum has organised an photographic exhibition about the events of that period in Odense. The exhibition illustrates a number of themes, including the return of Danish POWs from German prisons and concentration camps in The White Buses as well as the stream of refugees who were pushed forward in front of the advancing Russian troops - more than 2000 of them ending up in the Odense area.

The mood and the events of the eve of liberation are described, with attention also being paid to the actions and assignments undertaken by the Danish resistance. May 5 was also a day of tragedy, with widespread shooting in the centre of Odense leading to 20 deaths. The days immediately after the liberation meant a reversal of roles. Large German forces were moving southwards, while far smaller allied forces were sweeping across the country. Together with the authorities the Danish resistance quickly gained control over the situation. A judicial purge was introduced, with more than 700 people in Odense being punished for high treason or other criminal offences. Two were executed. A gradual return to normality was possible as early as the summer of that year and developments before, during and after the occupation herald in many ways the establishment of the present-day welfare state.

Natural medicine in the Iron Age

Aase Gyldion Andersen

An article was published in the 1993 edition of this journal about agricultural sacri-

fices in the Båg district (Andersen 1993). In that article mention was made of the fact that clay vessels discovered in the bog might possibly have contained material rich in protein. A protein analysis, undertaken by Ejvin Mørtz, Odense University, revealed, however, that this was not the case. Thanks to a grant from the Japetus Stenstrup fund, it has been possible to send two of the clay vessels to the Danish National Museum for mass spectrometry analysis. The results for the two vessels are identical, which is extremely interesting as vessel 7504 x 46 dates from the pre-Roman Iron Age, whereas 7504 x 20 belongs to the early Roman Iron Age. Jens Glastrup, MSc, who has been responsible for the analyses, is able to conclude that the vessels have exclusively been used to cook plant material in. Because of the presence of nicotine it is possible to determine that one or more sorts of horsetail have been used: *equisetum arvense*/field horsetail or *equisetum hiemale*/scouring rush. The unsurpassed properties of horsetail are described in ancient medical writings, i.a. by Pliny (23-79 AD). The many various names linked to the plant also reveal a close link to cattle farming and fertility in general (Brøndegaard 1978). It has, however, been proved that the plant only has a weak diuretic effect (Tyler 1989). So the contents of the vessels was probably used in antiquity as a highly-valued drug extract in connection with the fertility cult.

Stone and earthen walls on Funen

Anders Myrtue

In 1992, the Danish parliament passed the Nature Protection Act. Section 4 of this act states that all stone and earthen walls, and similar features, which are registered on the latest 4cm map are protected and may not be altered without permission from the county authorities. The reason behind Section 4 is that approx. 70% of all stone and earthen walls have been removed since the 1880s.

As an employee of the Funen county authority I carried out basic map studies during the 1992-94 period of the geographical distribution by parish of the walls throughout the county. Inspections were also undertaken of two test parishes. The aim of the surveys was partly to gain knowledge as to what extent the latest 4cm maps are a suitable basis for administration (in the sense 'Are all the walls on the map?' and 'How are

any omissions distributed geographically throughout the county?') and partly to gain an overall impression of the distribution of stone and earthen walls throughout the county. The assessment of the number of walls is based on a count, i.e. the number of walls which are marked on the 4cm maps, and how many boundaries/hedgerows were marked by the wall sign on the maps from c. 1955. These boundaries on the 4cm maps refer in all probability to still-existing walls. They are referred to as 'possible' walls.

One of the main results of the survey is that the 4cm maps that constitute the county authority's administrative basis vary considerably as regards quality. Broadly speaking it can be seen that the maps of the north-western part of the county lack a lot of walls, possibly up to 90%, but that the picture for the south-eastern part of the county is different - and much more positive. The picture is not completely clear-cut, however, as there are good areas in the 'bad' part of the county as well as bad enclaves in the 'good' areas. The reason for such divergences is not known.

In designating the test parishes account was taken of these variations, the size of the parishes, etc. The total length of the walls in the test areas was measured, parish by parish. Apart from this, inspections were carried out to find whether the 'possible walls' existed or not. It turned out that approx. 50% of the possible walls on the maps from the 'bad' areas actually existed, while the maps from the 'good areas' had practically all walls marked.

From the map it can be seen how the walls are distributed throughout the county, parish by parish, as the number of walls per sq km. The island of Ærø, with its approx. 20 walls per sq km, has an extremely high concentration, while the islands of the south Little Belt have between 10 and 15 walls per sq km. There are also many in the undulating parts of the county and few in the flat, plain-like areas. If you look at the length of the walls, it transpires that no large differences can be found in the average length of a wall in the plain, coast and woodland zones.

A 'statistical' wall is approx. 400 metres long in the County of Funen. The wall count on the 4cm maps came to 16,513 walls, plus 50% of the 4,345 'possible' walls. There are thus reckoned to be 18,685 stone and earthen walls in the county. If this figure is corrected for a loss of 11% between 1983 and 1992, the number is 16,816. If the average length of the walls is 400 metres, this gives a total wall length of 6,652 km, or 2 km per sq km.

Galgedil near Otterup

Nils M. Jensen

In connection with systematic searches of the fields around Otterup the Otterup Amateur Archaeologist group found in the spring of 1982 in the field that bears the old-map name of "Store Gallediils agre" a number of ploughed-up dark patches near the summit of a small flat hill.

In order to investigate the age and structure of the settlement the topsoil was removed from a number of the dark, charcoal-filled patches. These exertions resulted, among other things, in the find of the outline of a major burial in the very sandy subsoil, parts of a human skeleton and a number of clay potsherds, casting moulds and crucibles. The skeletal remains were interpreted as traces of the place of execution indicated by the names Galgebakken [Gallows Hill] or Galgedil - an enclosure where criminals were put to death and then buried in non-consecrated ground. The place of execution had presumably been linked to the district court function at Nislevgård.

The almost four-metre-long and 1.9 metre-wide rectangular pit stood out clearly against the sandy subsoil. Disturbed slightly to the west, however, by gravel excavation - right up to the edge of the pit - and by the aforementioned skeletal remains from the location's former time as a place of execution. The rest had been removed when gravel was excavated. As can be seen only the thigh bones and lower legs of the skeleton were present. A cranium handed in to Otterup Museum was, according to local people, discovered when digging for gravel at the excavation point. The skeleton had obviously been carelessly buried, with the right upper leg under the left, only just under the surface of the soil. The bronze-age pit was full of charcoal-coloured black sandy soil, with many greyish spots of ash and lighter sections with fine sand and a host of hard fire-cracked granite stones. The total weight was estimated at around 60-70 kg. Colour, texture and contents corresponded to the cultural stratum of the so-called Haag find - one of the few published finds that documents casting in the Bronze Age (Neergaard 1908: 278f). The pit had been dug with equally sloping sides and had a flat bottom, about 90 cm down in the subsoil. It was obvious that the purpose of digging the pit precisely here had been to make use of the very fine mica/silica sand of the subsoil as thinning in the casting moulds, as described in Bjarne

Lønborg's article. When the digging for sand had been completed, the hole was filled up with waste, including the discarded mould parts and fragments of crucibles from bronze-casting.

Everywhere in the pit there lay fragments of melting pots and many - mainly small - pieces of clay casting moulds. A larger concentration of casting debris was, however, taken from near the bottom of the pit. The pit-fill also contained a number of bronze drops, a flattened bronze bar and a so-called "Dreipass" - a bronze ornament, with its burrs still intact, i.e. never finished after having been cast.

Apart from items linked to casting many bones of domestic animals were found, a flat fragment of bone with perforation, an unworked deer antler and a well-preserved axe in antler with an eye at the burr, clay potsherds, coarsely worked flint waste and remains of shells from saltwater molluscs from a gourmet dinner in Bronze Age's period VI - or the time stretching from 700BC to 500BC - judging by the characteristic clay vessel shards in the material.

Metal casting in the late Danish Bronze Age

Bjarne Lønborg

During excavation at a Bronze Age settlement Galgedil in North East Funen a pit was discovered, primarily filled with casting debris: ashes, spent and discarded mould parts, fragments of crucibles, fire-cracked stones, bones, potsherds and flint flakes as well as shells from some salt water molluscs. An axe in antler and a bone awl as well as an unfinished cast object in copper alloy were also found. The pit was probably initially dug to reach the fine mica/silica sand, which here is only approximately 40 centimetres below the surface. The pottery shows that casting took place towards the end of the Bronze Age in period VI.

Models for forming the cavity in a mould are a requirement and solid models of the Bronze Age are not known. An obvious material for models is beeswax, another material could be resin; after the construction of the mould both materials can be melted out. Pieces in metal from the Bronze Age whose models were uniquely manu-

factured are uncommon and most models are likely to have been mass-produced by casting in wax or resin.

Bronze Age moulds are all constructed in several layers of two types of loam. Towards the casting cavity a thin layer of loam tempered with fine mica/silica sand is seen. The rest of the mould is manufactured from a coarser tempered loam. Both types of loam are without organic tempering.

The crucibles were manufactured from tempered local non-fire-proof clay that cannot withstand heating and cooling - this is probably the reason why unbroken crucibles of the Bronze Age are quite uncommon. The Bronze Age handling of the flat open crucibles with molten metal has for a long time been an open question. Tongs in metal from the Bronze Age are unknown as well as tong marks on the crucibles. "Tongs" in soaked wood have been proposed, but are unlikely at least when casting larger objects. (e.g. axes with a weight of approximately 7 kilograms).

From a previously excavated late Bronze Age site, the Haag site (Neergaard 1908), with casting debris is reported wattle and daub, impressions of wattle show that it is of smaller diameter than normally used in Bronze Age houses. Nor were any post holes from houses found. From 16th Century Italy a description is known (Biringuccio 1540) of how to melt bronze in a wicker work basket.

In the light of the find from Haag and the 16th Century Italian description, a slightly different technique for handling the molten bronze in the Bronze Age is forwarded.

A wicker work basket was built around the two thin ends in a Y-shaped branch. The basket was afterwards lined with tempered clay in which the crucible was placed. With the free thicker end of the branch the crucible with the molten metal could be handled. The majority of moulds from Galgedil display aligned separating surfaces between the inner two mould halves; these may derive from the use of the Bronze Age stone moulds for casting wax or resin models and the buildup of the loam mould. It is possible but unlikely to cast bronze in a stone mould, due to the amount of labour put into the manufacture of it, compared with the serious risk of destroying the stone mould during heating, casting and cooling.

In order to cast molten wax or resin in a stone mould and avoid these materials penetrating into the porosities of the stone and sticking to it after solidification, the stone has to be soaked in water, a technique used today when casting wax models in plaster moulds. After construction of the mould and drying the loam had to be fired

(during which a reducing atmosphere was created from the fire and from the burning of the remaining model material) to avoid the molten metal solidifying when touching the colder walls of the mould. The mould had to reach a temperature of approximately 750°C and the metal had to reach a temperature of between 1060°C and 1140°C, depending on the alloy. The firing meant that the mould would be able to withstand the temperature of the molten metal as well as the pressure from it.

Parallel with the firing of the mould the metal had to be melted in such a way that both reached their optimal temperatures simultaneously. After casting the metal the mould was allowed to cool in air, as can be observed in spent mould parts, which display yellow or red oxidized interior. If the moulds are massive, areas with black reduced interior may be seen.

The oxidizing nature of the mould meant that the surface of the metal would oxidize, but that did not matter as the surfaces of Bronze Age metal artifacts are normally ground and given a final polish anyhow.

Little Ida's doll's bed

Niels Oxenvad

Some years ago, the Hans Christian Andersen Museum received an extraordinary gift, a doll's bed, dating from around 1830. This doll's bed had for three generations belonged to three little girls, each of them called Ida. The first of them was Ida Thiele (1830-63) who was the daughter of one of Andersen's friends. She is the girl whom Andersen, around the turn of the year 1834-35, told a story of flowers. Ida's remarks to that story inspired him to write the fairy-tale "Little Ida's Flowers", 1835. In the fairy-tale "Little Ida" puts her sick flowers to rest in her doll's bed in order that they may recover and get fresh again. We may assume that Ida Thiele has employed the same method, to restore her sick flowers to health.

Ida Thiele's doll's bed is now on view in the museum, illustrating how Andersen often based his fairy-tale poetry on something very concrete, taken from real life and from the world with which his little readers or listeners were familiar.

Anne Marie Carl-Nielsen and Matisse

Esther Nyholm

Anne Marie Carl-Nielsen followed contemporary art closely, being keenly interested in French art in particular - both painting and sculpture. Rodin commanded her respect early on. Maillol gained it later. Her greatest affinity, however, is with Matisse, who also produced quite an amount of sculpture. Like Van Gogh, Matisse and Cézanne, Anne Marie Carl-Nielsen made use of an "écorché", a "skinless" model figure, in order to study muscles and movements. Anne Marie Carl-Nielsen's écorché is now at the Carl Nielsen Museum. Cézanne's and Matisse's appear in their paintings, Matisse also making sculptural studies using his. Van Gogh has drawn the model. In one of Anne Marie Carl-Nielsen's sculptures, "Woman weeding", the direct inspiration from Van Gogh is obvious. In a number of her small study figures of nudes from the 1920s one can see a similarity with Matisse's sculptures. It is not possible to prove any direct influence. An affinity with Degas is evident in Anne Marie Carl-Nielsen's small ballerina in wax, also at the Carl Nielsen Museum.

Roads and Houses at Møllemarken

Henrik Thrane and Claus Madsen

As part of the research project on Gudme during the later Iron Age (Nielsen & al. 1994) the important cemetery Møllegårdsmarken at Broholm, Denmark's largest, used from 100 BC to c.425 AD (Albrechtsen 1971; Jensen 1977; Christoffersen 1985), was excavated in order to ensure that no further graves were left to future destruction (Henriksen 1991; Lambertsen 1992).

New graves were added, including cremation and inhumation graves, and new observations on burial rites were made. The results will be published in the volumes of the final project publication. Here two new features are presented, namely traces of roads and four post constructions, so-called mortuary houses.

Stretches of finely plastered roads with wheel tracks left by vehicles with a wheel span of c. 120 cm were observed where later erosion and agricultural earth trans-

port had covered them. The fragments indicate a system of roads leading north, south, east and west along the outskirts of the cemetery. In the southeastern corner of the cemetery two roads lead to the river Tange Å where they apparently split so that one road crosses the river, continuing south, while the other leads west along the left river bank.

In order to cross the river bank the roads had to be cut out. The hollows were later filled with soil from a cremation site west of the roads. Presumably this did not happen before the cemetery had gone out of use in the fifth century. In the soil from the cremation pyres wheel furrows could be seen in the sections. Both roads were finally blocked by vertical posts, the western also by large stones. One post was well enough preserved to be dendro-dated (Bonde 1994) to shortly after 1210 AD.

A closer terminus ante quem is, however, given by the house built over the western road during the Late Roman period.

This is one of four rectangular or round post constructions excavated during the last four years. The best preserved are AGA and AHG. Urn graves were found in construction ZP and AGA. Unfortunately only the bases were preserved in situ. Only grave 2213 contained more than the cremated bones, namely a bone comb and a bronze pin as well as melted bronze and glass. AGA had a central round layer of ashes, while LQ had a pit with cremated bones only.

The indications are that all four constructions belong to the Late Roman period, 4th century AD. The post marks indicate that the larger posts had been exchanged up to three times in AHG, indicating a prolonged use. The smaller holes from posts hammered into the ground remind us of three-post settings from Late Bronze Age (Thrane 1984, 136) and from cremation graves at Møllegårdsmarken (Madsen in print).

This, and the extensive layer of dark soil west of the hollow roads, seem to us to indicate that constructions AGA and AHG were used during the cremation over a certain length of time.

The position of the "mortuary houses" at the edges of the cemetery close to the roads may indicate that there was some functional connection between the three phenomena. The constructions may have indicated where the funeral procession should stop and deliver the corpse to the funeral pyre.

Little that we know of the existence of "ekphora" in Nordic cultures, the extensive

road net to and from the cemetery would connect it with the central settlement at Gudme and with other settlements of the region (Thrane 1991; Nielsen & al. 1994). The new observations certainly challenge several dogma in our interpretation of Iron Age Denmark.

The west wing of Dalum Convent

Eskil Arentoft

The parish church of Dalum, on the outskirts of Odense, originally belonged to a convent of Benedictine nuns. The convent was established c. 1200, being abolished at the Reformation in 1536. In the late-medieval period, after 1400, the convent acquired a brick west wing. The building replaced former buildings from the earlier days of the convent that had been of wood, or possibly half-timbered. A vaulted cloister was established on the inner side of the west wing. Traces of the south wing have also been found, indicating that the convent was possibly a full, four-sided brick complex in its last period.

The position of the west wing is so far to the west that the church, which formed the north wing of the complex, could not meet it. Remains of foundations discovered during a restoration in 1927-29 west of the church would also seem to indicate that the church was planned to be larger than it finally became.

DEUTSCHE ZUSAMMENFASSUNG

Vergessene Bilder

Anne Christiansen

Fyns Kunstmuseum verfügt über insgesamt 2.214 Inventarnummern. Ein Großteil der besten sind im ersten Obergeschoß des Museumsgebäudes dauernd ausgestellt. Außerdem wird bisweilen das Erdgeschoß ganz oder teilweise einbezogen, je nachdem ob im Hause eine Sonderausstellung durchgeführt wird. Eine kleinere Anzahl von Arbeiten ist laufend für wechselnde Sonderausstellungen im In- und Ausland entliehen, während das Museum oft selbst Leihgaben von befreundeten Museen erhält. Der Großteil der Werke des Museums wird in Magazinen aufbewahrt. Schließlich erfüllt das Museum Wünsche anderer Museen und nicht-musealer Einrichtungen nach Langzeitleihgaben und Auslagerung von Werken.

Das Museum hat selbstverständlich die Pflicht, die eigene Sammlung in Ordnung zu halten. Dazu gehört, daß man ständig genau weiß, wo jedes einzelne Werk sich befindet und in welchem Bewahrungszustand es ist. Daher sind alle Exponate dauernd zu beaufsichtigen. Die Kontrolle der Werke im Museumsgebäude und im Fernmagazin ist unproblematisch. Ausgeliehene Werke werden natürlich vor der Abreise und unmittelbar nach der Rückkehr auf Schäden geprüft. Glücklicherweise gibt es selten Anlaß zu Klagen. Anders steht es um die Werke, die in nicht-musealen Institutionen ausgelagert sind. Die Aufsicht über diese Auslagerungsstätten ist daher wichtig - ausgehend von der Auffassung, daß die Verantwortlichen an den Auslagerungsorten geneigt sind, die Sache nur so ernst zu nehmen wie das Museum selbst. Diese Haltung ist möglicherweise zeitgebunden: Früher scheint keine konsequente Linie in bezug auf die Kontrolle der vielen Werke, die das Museum im Laufe der Jahre ins Exil geschickt hat, verfolgt worden zu sein.

In den Jahren 1964-70 wurden Dutzende, ja bis zu mehreren hundert Gemälde und einzelne Skulpturen ausgelagert. Im Laufe der Jahre fand ein gewisser Wechsel statt, einige Werke haben sogar zwischen verschiedenen Institutionen rochiert.

Bei meinem Dienstantritt 1992 veranlaßten meine Neugier und mein Ordnungssinn

mich dazu, festzustellen, welche Werke sich wo in welchem Bewahrungszustand befanden. Sehr optimistisch begann ich eine "Kontrollrunde", die jedoch bald ins Stocken geriet, da in den Unterlagen über die Auslagerungen nicht gerade peinliche Ordnung herrschte. So verhielt es sich bis zum Herbst 1994. Das Museum war gezwungen, in Räumen, die sonst gähnend leer gestanden hätten, Bilder aufzuhängen. Eine naheliegende Lösung war es daher, das schlechte Gewissen in bezug auf die Auslagerungen zu besänftigen, indem Ordnung geschaffen und eine größere Gruppe der ausgelagerten Arbeiten nach Hause geholt wurde - und zwar in den Fällen, in denen in den letzten Jahren kein Kontrollbesuch stattgefunden hatte. Alle diese Werke konnten dann gleich ausgestellt werden. Dies erfolgte unter dem recht schlagkräftigen Titel "Vergessene Bilder" vom 18. November 1994 bis zum 15. Januar 1995.

Es war auch interessant, festzustellen, was sich hinter den Auslagerungen seit 1964 verbarg. Weniger befriedigend war jedoch der Bewahrungszustand der heimgekehrten Werke. Schon bei einem oberflächlichen Blick auf die Gemälde und Skulpturen waren leider zahlreiche Schäden festzustellen. Daher wandten wir uns an die gemeinsame Konservierungsabteilung der dänischen Museen, um einen Konservator mit der Prüfung jedes einzelnen Werkes, der Registrierung aller Schäden und der Aufmachung von Art und Umfang der Konservierungsarbeiten zu beauftragen. Außerdem erhielten wir einen Preisüberschlag: Die Konservierungskosten für die "Vergessenen Bilder" beliefen sich auf insgesamt mehr als DKK 500.000. Das Museum erwartete unmittelbar, daß die Auslagerungsstätten über ihre Versicherung dafür einstehen müßten. Jetzt, ein halbes Jahr nach der Heimkehr der Werke, ist den betreffenden Institutionen längst ein Brief über die Schäden, ihre Art und die Kosten für die Restaurierung zugegangen. Indessen ist die Sache nicht ganz so einfach. Die Versicherungsgesellschaften weigern sich in den meisten Fällen zu zahlen, da sie keine Schäden decken, die durch den "Zahn der Zeit" und ungünstige klimatische Bedingungen verursacht worden sind. Die Auslagerungsstätten sind nicht geneigt, die finanziellen Kosten für die Langzeitleihgaben zu tragen. Und zugegeben: Das Museum hätte sich mehr um den Stand der Dinge kümmern müssen. Durch diese "teuren" Erfahrungen belehrt, hat das Museum einen Juristen beauftragt, eine neue Version des Auslagerungsvertrages mit einer wesentlichen Verschärfung der Aufsichtspflicht auf beiden Seiten auszuarbeiten. Das Museum hat außerdem gelernt, daß es eine niedrige obere Grenze dafür gibt, wie viele Werke man regelmäßig kontrollieren kann.

Triumph und Tragödie

Claus Chr. Koch

Aus Anlaß der Feierlichkeiten zum 50. Jahrestag der Befreiung Dänemarks am 5. Mai 1945 veranstaltet Møntergården - das Stadtmuseum Odense - eine Bilderausstellung über die Ereignisse in Odense. Die Ausstellung umfaßt mehrere Themenkomplexe: die Heimkehr der dänischen Gefangenen aus deutschen Gefängnissen und Konzentrationslagern mit den Weißen Bussen; den Flüchtlingsstrom, den die vorrückenden sowjetischen Truppen vor sich her schoben - über 2.000 von ihnen endeten im Raum Odense. Es werden Stimmung und Ereignisse am Vorabend der Befreiung und die Aktionen und Aufgaben der Widerstandsbewegung geschildert. Der 5. Mai war auch ein Tag der Tragödie. Wilde Schießereien im Zentrum von Odense forderten über 20 Todesopfer.

In den Tagen unmittelbar nach der Befreiung waren die Rollen vertauscht. Deutsche Truppen bewegten sich in Richtung Süden, während weit schwächere alliierte Streitkräfte nach Norden vordrangen. Die dänische Widerstandsbewegung bekam mit Hilfe der Behörden die Situation schnell unter Kontrolle. Das rechtliche Nachspiel begann: In Odense wurden 700 Personen für Landesverrat oder sonstige strafbare Handlungen belangt. Zwei wurden hingerichtet. Bereits im Laufe des Sommers kehrten allmählich wieder normale Zustände ein. Die Entwicklung vor, während und nach der Besatzungszeit barg in vieler Beziehung unmittelbar den Keim für die Entstehung der modernen Wohlstandsgesellschaft in sich.

Naturmedizin in der Eisenzeit

Aase Gyldion Andersen

In dieser Zeitschrift erschien 1993 ein Artikel über landwirtschaftliche Opferungen in der Harde Båg (Andersen 1993). Hier wurde berichtet, daß die im Moor gefundenen Tongefäße möglicherweise proteinreiche Stoffe enthalten haben. Eine Proteinanalyse, die von Ejvin Mørtz, Universität Odense, durchgeführt wurde, zeigte indessen, daß dies nicht der Fall war. Dank der Unterstützung durch den Japetus Stenstrup Fonds konn-

ten zwei Tongefäße im Nationalmuseum einer massenspektrometrischen Analyse unterzogen werden. Die Ergebnisse sind für beide Gefäße identisch, was recht interessant ist, da Gefäß 7504 x 46 auf die vorrömische Eisenzeit und Gefäß 7504 x 20 auf die frühe römische Eisenzeit datiert wurde. Cand. scient. Jens Glastrup, der die Analysen durchführte, gelangte zu der Schlußfolgerung, daß die Gefäße ausschließlich zum Kochen von pflanzlichen Stoffen benutzt wurden. Aufgrund des nachgewiesenen Nikotins läßt sich feststellen, daß eine oder mehrere Arten von Schachtelhalm angewandt wurden, und zwar *Equisetum arvense* (Ackerschachtelhalm) oder *Equisetum hiemale* (Winterschachtelhalm). Die unübertroffenen Eigenschaften des Schachtelhalms sind in älteren naturwissenschaftlichen Schriften beschrieben, u.a. von Plinius (23 bis 79 n.Chr.). Die vielen verschiedenen Namen der Pflanze spiegeln ebenfalls eine enge Verbindung zur Viehzucht und zur Fruchtbarkeit ganz allgemein wider (Brøndegaard 1978). Es ist indessen erwiesen, daß die Pflanze nur eine schwach wassertreibende Wirkung hat (Tyler 1989). In vorgeschichtlicher Zeit diente der Inhalt der Gefäße jedoch wahrscheinlich als eine hochgeschätzte Droge im Zusammenhang mit einem Fruchtbarkeitskult.

Fünische Stein- und Erdwälle

Anders Myrtue

1992 beschloß das dänische Folketing das Naturschutzgesetz. § 4 dieses Gesetzes legt fest, daß alle auf den jüngsten 4-cm-Karten verzeichneten Stein- und Erdwälle u.ä. geschützt sind und nicht ohne Genehmigung der Kreisbehörde verändert werden dürfen. § 4 des Naturschutzgesetzes ist darauf zurückzuführen, daß seit den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts ca. 70% aller Stein- und Erdwälle verschwunden sind.

Von 1992 bis 94 führte ich im Auftrage des Kreises Fünen grundlegende Kartenstudien zur geographischen Verteilung der Wälle durch, und zwar getrennt nach Gemeinden im gesamten Kreis. Außerdem wurden Besichtigungen in 12 Testgemeinden durchgeführt. Der Zweck der Untersuchung war es festzustellen, inwieweit die jüngsten 4-cm-Karten eine gute Beurteilungsgrundlage bilden, also ob "alle Wälle auf den Karten eingezeichnet waren" und "wie sich etwaige Mängel auf den Kreis verteilen". Außerdem sollten Erkenntnisse über die allgemeine Verteilung der Stein- und Erdwälle im Kreis

gewonnen werden. Die Schätzung der Anzahl der Wälle beruht auf einer Zählung, bei der festgestellt wurde, wie viele Wälle auf den 4-cm-Karten eingezeichnet sind, bzw. wie viele Grundstücksgrenzen und Feldhecken auf den 4-cm-Karten von vor 1955 als Wälle verzeichnet sind. Diese Grundstücksgrenzen auf den 4-cm-Karten decken mit hoher Wahrscheinlichkeit noch heute vorhandene Wälle. Diese werden als "mögliche Wälle" bezeichnet.

Als Hauptergebnis der Untersuchung kann gesagt werden, daß die 4-cm-Karten, die die Verwaltungsgrundlage des Kreises bilden, von sehr unterschiedlicher Qualität sind. Generell ist festzustellen, daß auf den Karten des nordwestlichen Teils des Kreises zahlreiche Wälle fehlen, möglicherweise bis zu 90%, während es für den südöstlichen Teil des Kreises anders und wesentlich besser aussieht. Das Bild ist indessen nicht völlig eindeutig, da es auch auf den Karten des "schlechten" Teils des Kreises "gute" Bereiche und in "guten" Bereichen "schlechte" Enklaven gibt. Die Gründe für diese Abweichungen sind unbekannt.

Bei der Festlegung der Testgemeinden wurden diese Abweichungen, die Größe der Gemeinden u.a.m. berücksichtigt. Die Gesamtlänge der Wälle in den Testgemeinden wurde Gemeinde für Gemeinde gemessen. Darüber hinaus wurden Besichtigungen durchgeführt, die Aufschluß darüber gaben, ob "mögliche Wälle" existierten oder nicht. Es stellte sich heraus, daß ca. 50% der möglichen Wälle auf den Karten der "schlechten" Gebiete in Wirklichkeit vorhanden waren, während die Karten der "guten" Gebiete fast alle Wälle aufwiesen. Aus der Karte ergibt sich die Verteilung der Wälle im Kreis, ausgedrückt nach Gemeinden in Anzahl Wälle pro km². Mit ca. 20 Wällen pro km² sind sie auf Ærø extrem zahlreich, während die Inseln im südlichen Kleinen Belt zwischen 10 und 15 Wälle pro km² aufweisen. Außerdem sind sie in den hügeligen Bereichen des Kreises zahlreicher als in den flachen Gegenden. Ein Blick auf die Länge der Wälle zeigt, daß sich keine größeren Unterschiede in bezug auf die Durchschnittslänge eines Walls in der Ebene bzw. der Küsten- oder Waldzone nachweisen lassen. Statistisch ist ein Wall im Kreis Fünen ca. 400 m lang.

Die Zählung der Wälle auf den 4-cm-Karten ergab 16.513 Wälle plus 50% der 4345 "möglichen". Insgesamt ist die Zahl der Wälle damit auf 18.685 Stein- und Erdwälle zu veranschlagen. Geht man von einem Verlust von 11% zwischen 1983 und 1992 aus, so ergibt sich die Zahl 16.816. Bei einer Durchschnittslänge von 400 m folgt daraus eine Gesamtlänge der Wälle von 6.652 km oder 2 km pro km².

Galgedil bei Otterup

Nils M. Jensen

Bei einer systematischen Begehung der Felder um Otterup fand die Amateurarchäologengruppe aus Otterup im Frühjahr 1982 auf einem Feld, das auf alten Karten den Namen "Store Galgediils Agre" trägt, eine Reihe aufgepflügter, dunkler Flecken in der Nähe einer kleineren flachen Hügelkuppe.

Um Alter und Struktur zu untersuchen, wurde die Humusschicht an mehreren der dunklen, holzkohlegefüllten Flecken abgegraben. Das Ergebnis waren u.a. Funde des Umrisses einer größeren Grube in dem sehr sandigen Untergrund, Teile eines menschlichen Skeletts sowie Tongefäßscherben, Gußformen und Tiegel.

Der Ortsname Galgebakken (Galgenhügel) oder Galdedil legte es nahe, die Skeletteile als Spuren einer Richtstätte zu interpretieren - eine Einfriedung, wo Verbrecher ihre Strafe erhielten und später in ungeweihtem Boden begraben wurden. Die Richtstätte gehörte vermutlich zum Richteramt auf Nislevgård.

Die knapp 4 m lange und bis zu 1,9 m breite rechteckige Grube zeichnete sich scharf gegen den sandigen Untergrund ab, im Westen jedoch leicht gestört durch Kiesabbau bis zur Kante der Grube und dem bereits erwähnten Skelettrest aus der Zeit des Ortes als Richtstätte. Aus Abb. 2 und 3 geht hervor, daß von dem Skelett nur Schenkelknochen und Wadenbein erhalten waren. Der Rest war beim Kiesabbau verlorengegangen. Ein Schädel, der an das Museum in Otterup abgeliefert wurde, ist nach Aussage von Ansässigen beim Kiesabbau eben an der Grabungsstätte gefunden worden. Das Skelett war eindeutig rücksichtslos mit dem rechten Unterschenkel unter dem linken und nur wenig unter der Erdoberfläche verscharrt worden. Die bronzezeitliche Grube war mit holzkohlefarbiger schwarzer, sandiger Erde mit vielen grauen Ascheflecken und hellen Partien mit feinem Sand und überaus zahlreichen harten feuerversprödeten Granitsteinen verfüllt - mit einem veranschlagten Gesamtgewicht von 60-70 Kilo (Abb. 4). Farbe, Konsistenz und der Inhalt im übrigen entsprachen der Kulturschicht, die im sogenannten Haag-Fund ausgegraben wurde, einem der wenigen publizierten Funde, die Gießerei während der Bronzezeit nachweisen (Neergaard 1908, S. 278 f). Die Grube hatte regelmäßig abfallende Böschungen und eine flache Sohle, ca. 90 cm in den Erdboden eingetieft. Dies verdeutlicht, daß die Grube ausgehoben wurde, um den sehr feinen Sand im Untergrund zur Magerung der Gußformen zu

nutzen, wie in Bjarne Lønborgs Artikel beschrieben wird. Nach dem Abbau des Sandes wurde die Grube mit Abfall gefüllt, darunter Reste von Formen und Tiegeln der Bronzeießerei.

Überall in der Grube lagen Fragmente von Schmelztiegeln und zahlreiche, überwiegend kleine Reste von tönernen Gußformen. Eine größere Konzentration von Resten von Formstücken wurde jedoch unweit des Bodens der Grube ausgegraben. Verstreut im Füllmaterial wurden einzelne Bronzetrophen, eine ausgeschmiedete Bronzestange und ein sogenannter "Dreipaß" gefunden - ein Bronzeschmuckstück mit anhängenden Gießrändern, das also nach dem Guß nie fertigbearbeitet wurde.

Außer den Gegenständen im Zusammenhang mit der Gießerei wurden zahlreiche gut erhaltene Haustierknochen gefunden, außerdem ein flaches, durchbohrtes Knochenfragment, eine Knochenahle, das unbearbeitete Geweihende eines Rehs sowie eine gut erhaltene Axt aus Hirschgeweih mit Schaftloch am Rosenkranz, Tongefäßscherben (Abb. 5), grob bearbeiteter Feuersteinabfall und Miesmuschelschalen - nach den charakteristischen Tongefäßscherben im Material zu urteilen, Reste einer delikaten Mahlzeit in Periode VI der Bronzezeit (700 und 500 v.Chr.).

Metallgießen in der späten Bronzezeit

Bjarne Lønborg

Bei der Ausgrabung der bronzezeitlichen Siedlung Galgedil auf Nordwestfünen wurde eine Grube entdeckt, die hauptsächlich mit Gießabfällen, Asche, nach Gebrauch weggeworfenen Gußformen, Fragmenten von Tiegeln, feuerverspödeten Steinen, Tonscherben und Feuersteinplittern gefüllt war. Hinzu kamen die Schalen von Miesmuscheln. Ebenfalls wurde die Sprosse eines Geweihs und eine beinerne Ahle sowie ein nicht fertiggestelltes Gußobjekt aus Kupferlegierung gefunden. Die Grube war wahrscheinlich ursprünglich ausgehoben worden, um an den feinen Silicasand zu gelangen, der hier nur etwa 40 cm unter der Oberfläche lagert. Die Tonscherben beweisen, daß das Gießen gegen Ende der Bronzezeit, Periode VI, stattfand.

Zur Gestaltung des Hohlraums in einer Gußform sind Modelle erforderlich. Solide Modelle sind aus der Bronzezeit nicht bekannt. Ein naheliegenderes Material für Modelle ist Bienenwachs, ein anderes könnte Harz sein, da nach der Konstruktion der Form bei-

de Materialien ausgeschmolzen werden können. Metallgegenstände aus der Bronzezeit, deren Modell eine Einzelanfertigung ist, sind ungewöhnlich. Wahrscheinlich wurden die meisten Modelle zur Massenproduktion im Wachs- oder Harzgußverfahren benutzt. Bronzezeitliche Gußformen wurden stets aus mehreren Schichten Ton, und zwar zwei Typen, hergestellt: zur Gußhöhle hin eine dünne Schicht Ton, der durch feinen Silica-sand gemagert wurde. Der Rest der Form ist aus einem grober gemagerten Ton hergestellt. Beide Tonarten weisen keine organische Magerung auf. Die Tiegel waren aus gemagertem, nicht feuerfestem Lehm hergestellt, der gegen Erhitzen und Abkühlung nicht widerstandsfähig ist. Dies ist wohl der Grund, warum unbeschädigte Tiegel aus der Bronzezeit sehr ungewöhnlich sind. Wie in der Bronzezeit mit den flachen offenen Tiegeln mit geschmolzenem Metall gearbeitet wurde, war lange eine offene Frage. Zangen aus Metall sind aus der Bronzezeit unbekannt, ebenso Zangenspuren an den Gußformen. Erwogen wurden Zangen aus eingeweichem Holz, die jedoch zumindest beim Guß größerer Objekte (z.B. Äxte mit einem Gewicht von etwa 7 kg) eher unwahrscheinlich sind.

In der früher ausgegrabenen bronzezeitlichen Siedlung Haag (Neergaard 1908) wurde mit Lehm bestrichenes Flechtwerk gefunden; ein Abdruck des Flechtwerks zeigt, daß es einen geringeren Durchmesser als sonst in bronzezeitlichen Häusern aufweist. Auch Pfostenlöcher von Häusern wurden nicht gefunden. Aus dem Italien des 16. Jahrhunderts ist eine Beschreibung bekannt (Biringuccio 1540), wie Bronze in einem geflochtenen Korb geschmolzen werden kann. Im Lichte des Fundes von Haag und der italienischen Beschreibung aus dem 16. Jahrhundert wird eine etwas andere Technik für die Handhabung geschmolzener Bronze in der Bronzezeit vorgeschlagen. Ein geflochtener Korb wurde an den beiden dünnen Enden einer Astgabel befestigt. Der Korb wurde danach mit gemagertem Ton ausgekleidet, in den die Gußform eingelegt wurde. Die Gußform mit dem geschmolzenen Metall konnte dann mit dem freien dickeren Ende des Astes gehandhabt werden. Die meisten Gußformen von Galgedil zeigen Trennsuren im Inneren der beiden Formhälften. Diese dürften auf den Gebrauch der bronzezeitlichen Steinformen für Wachs- oder Harzmodelle und den Aufbau des Tonmodells zurückzuführen sein. Es ist möglich, jedoch unwahrscheinlich, Bronze in einer steinernen Gußform zu gießen, und zwar wegen des Arbeitsaufwandes bei deren Herstellung im Vergleich mit dem erheblichen Risiko, daß die Steinform beim Erhitzen, Gießen und Abkühlen zerspringt. Um geschmolzenes Wachs oder Harz in eine

Steinform zu gießen, ohne daß diese Materialien in die Poren des Steins eindringen und nach der Härtung anhaften, mußte der Stein in Wasser eingeweicht werden - eine Technik, die noch heute beim Gießen von Wachsmodellen in Gipsformen angewandt wird. Nach der Herstellung der Form und dem Trocknen des Tons mußte diese erhitzt werden (wobei durch das Feuer und das Verbrennen des restlichen Modellmaterials eine Reduktionsatmosphäre entstand), um zu vermeiden, daß das geschmolzene Metall bei der Berührung mit den kälteren Wänden der Form erstarrte. Die Form mußte eine Temperatur von etwa 750°C erreichen, das Metall je nach Legierung von zwischen 1.060°C und 1.140°C. Durch das Erhitzen vermochte die Form der Temperatur und Druck des geschmolzenen Metalls zu widerstehen. Parallel zum Erhitzen der Form wurde das Metall geschmolzen, so daß beide ihre optimale Temperatur gleichzeitig erreichten. Nach dem Guß des Metalls kühlte die Form an der Luft ab, was sich an zerstreuten Formteilen erkennen läßt, an denen gelb oder rot oxidierte Innerflächen zu erkennen sind. Bei massiven Formen kommen auch Stellen mit schwarz angelaufenem Innerem vor. Das Oxidieren der Form bedeutete, daß auch die Oberfläche des Metalls oxidierte. Dies wurde jedoch in Kauf genommen, da die Oberflächen von bronzezeitlichen Metallartefakten in der Regel geschliffen und poliert wurden.

Das Puppenbett der kleinen Ida

Niels Oxenvad

Vor einigen Jahren erhielt das H.C.-Andersen-Museum ein außergewöhnliches Geschenk: ein Puppenbett aus der Zeit um 1830. Das Puppenbett hatte 3 Generationen lang drei kleinen Mädchen gehört, die alle Ida hießen. Die erste Besitzerin war Ida Thiele (1830-63), Tochter eines Freundes von Hans Christian Andersen. Sie war es, der Andersen um die Jahreswende 1834-35 eine Blumen-Geschichte erzählte. Idas Bemerkungen zu der Geschichte inspirierten Andersen zu dem Märchen "Die Blumen der kleinen Ida", 1835. Im Märchen legt die kleine Ida ihre kranken Blumen in ihr Puppenbett, um die kranken Blumen wieder gesund zu machen. Ida Thieles Puppenbett ist jetzt im Museum ausgestellt und veranschaulicht, daß Hans Christian Andersen häufig seine Märchendichtung auf etwas sehr Konkretes gründete, das aus dem wirklichen Leben und aus einer Welt stammte, die seinen kleinen Lesern oder Zuhörern vertraut war.

Anne Marie Carl-Nielsen und Matisse

Esther Nyholm

Anne Marie Carl-Nielsen interessierte sich stark für die Kunst ihrer Zeit, insbesondere für die französische Malerei und Bildhauerei. Besonders Rodin erregte bereits früh ihr Interesse. Später wandte sie sich Maillol zu. Die stärksten Anklänge gibt es jedoch an Matisse, der ebenfalls eine bedeutende Produktion von Skulpturen aufzuweisen hatte. Wie van Gogh, Matisse und Cézanne hat auch Anne Marie Carl-Nielsen einen "écorché", eine hautlose Modellfigur, für Studien von Muskeln und Bewegungen benutzt. Anne Marie Carl-Nielsens écorché befindet sich heute im Carl-Nielsen-Museum. Cézannes und Matisses écorchés treten in ihren Gemälden auf, Matisse stellte weitere Skulpturstudien nach ihnen her. Van Gogh hat das Modell gezeichnet.

In einer Skulptur von Anne Marie Carl-Nielsen, "Lugekonen", ist direkt die Inspiration von van Gogh zu erkennen. An mehreren ihrer kleinen Studienfiguren nackter Menschengestalten aus den 20er Jahren ist die Verwandtschaft zu den Skulpturen Matisses abzulesen. Ein direkter Einfluß läßt sich jedoch nicht nachweisen.

Anklänge an Degas findet man in Anne Marie Carl-Nielsens kleiner Ballerina aus Wachs, die sich im Carl-Nielsen-Museum befindet.

Straßen und Häuser vom Grabplatz Møllegårdsmarken

Henrik Thrane und Claus Madsen

Im Zuge des Forschungsprojekts "Gudme in der späten Eisenzeit" (Nielsen & al. 1994) wurde der wichtige Grabplatz Møllegårdsmarken bei Broholm ausgegraben - der größte Dänemarks, der von 100 v.Chr. bis etwa 425 n.Chr. benutzt wurde (Albrechtsen 1971; Jensen 1977; Christoffersen 1985). Es sollte sichergestellt werden, daß keine weiteren Gräber der Zerstörung anheimfielen (Henriksen 1991; Lambertsen 1992). Es wurden neue Gräber entdeckt und neue Erkenntnisse über Begräbnisriten gewonnen. Die Ergebnisse werden im endgültigen Forschungsbericht veröffentlicht.

Hier sollen zwei neue Erkenntnisse vorgestellt werden: Spuren von Straßen sowie vier

Pfostenkonstruktionen, sog. Totenhäuser. Es wurden Strecken sorgfältig gepflasterter Straßen mit Radspuren von Fahrzeugen mit einer Spurweite von 120 cm freigelegt, die durch spätere Erosion und Erdbewegungen durch die Landwirtschaft bedeckt worden waren. Die Fragmente lassen auf ein nach Norden, Süden, Osten und Westen führendes Straßennetz am Rande des Gräberfeldes schließen. An der südöstlichen Ecke des Gräberfeldes führen zwei Straßen zum Flübchen Tange Å, wo sie sich offensichtlich teilen: eine überquert den Fluß und verläuft weiter nach Süden, während die andere am linken Flußufer entlang nach Westen führt.

Um die Flußufer zu überwinden, wurden die Straßen eingetieft. Die Löcher wurden später mit Erdaushub von einer Verbrennungsstätte westlich der Straßen wieder verfüllt, jedoch wahrscheinlich nicht vor der Auflassung des Grabplatzes im 5. Jahrhundert. Im Erdreich aus den Leichenfeuern waren in diesen Abschnitten Wagenspuren zu erkennen. Beide Straßen wurden schließlich durch vertikale Pfosten, die westliche auch durch große Steine blockiert. Ein Pfosten war gut genug erhalten, um eine dendrochronologische Datierung zu ermöglichen (Bonde 1994): kurz nach 1210 n.Chr.

Einer engerer terminus ante quem ist jedoch durch das Haus gegeben, das während der späten Römerzeit über der Straße errichtet wurde.

Es handelt sich um eine der vier rechteckigen oder runden Pfostenkonstruktionen, die in den letzten vier Jahren ausgegraben wurden. Die am besten erhaltenen sind AGA und AHG. In der Konstruktion ZP und AGA wurden Urnengräber gefunden. Leider waren nur die Sohlen in situ erhalten. Nur Grab 2213 enthielt anderes als verbrannte Knochen, nämlich einen Beinkamm, eine Bronzenadel sowie geschmolzene Bronze und Glas. AGA wies zentral eine runde Aschenschicht auf, während LQ nur eine Grube mit kremierten Knochen enthielt. Der Befund läßt darauf schließen, daß alle vier Konstruktionen in die spätrömische Zeit (4. Jh. n. Chr.) gehören.

Die Pfostenspuren deuten an, daß in AHG die größeren Pfosten bis zu dreimal ausgewechselt wurden - Anzeichen für eine länger andauernde Nutzung. Die kleineren Löcher von in den Boden gerammten Pfosten erinnern an Drei-Pfosten-Anlagen aus der späten Bronzezeit (Thrane 1984, 136) und an Brandgräber auf Møllegårdsmarken (Madsen im Druck).

Dies und die markanten Schichten dunklen Bodens westlich der Hohlwege lassen unserer Meinung nach darauf schließen, daß die Konstruktionen AGA und AHG über einen bedeutenden Zeitraum für Verbrennungen genutzt wurden.

Der Standort der "Totenhäuser" am Rande des Gräberfeldes unweit der Straßen deutet auf Funktionszusammenhänge zwischen den drei Phänomenen hin. Möglicherweise gaben die Konstruktionen an, wo der Leichenzug anzuhalten hatte, um die Leiche dem Feuer zu übergeben.

So wenig wir über "ekphora" in nordischen Kulturen wissen, so läßt das ausgedehnte Straßennetz vom und zum Gräberfeld auf eine Verbindung zum Zentralort bei Gudme und anderen Siedlungen der Gegend schließen (Thrane 1991; Nielsen & al. 1994). Die neuen Entdeckungen bringen mehrere Dogmen unserer Interpretation der Eisenzeit in Dänemark ins Wanken.

Der Westflügel des Klosters Dalum

Eskil Arentoft

Die Gemeindekirche in Dalum bei Odense gehörte ursprünglich zu einem Benediktiner-Nonnenkloster. Das Kloster wurde um 1200 gegründet und bei der Reformation 1536 aufgelassen. Im Spätmittelalter nach 1400 erhielt das Kloster einen Westflügel aus Ziegelsteinen, der ältere Gebäude aus der Frühzeit des Klosters aus Holz oder Fachwerk ablöste. An der Innenseite des Westflügels war ein überwölbter Kreuzgang angelegt. Auch Spuren des Südflügels wurden entdeckt, die darauf schließen lassen, daß das Kloster in seiner Spätzeit eine voll ausgebaute vierflügelige Anlage aus Ziegeln war.

Die Lage des Westflügels wurde so weit nach Westen versetzt, daß die Kirche, die den Nordflügel der Anlage bildete, nicht mit dem Westflügel zusammenhängt. Fundamentreste, die bei einer Restaurierung 1927-29 westlich der Kirche gefunden wurden, lassen denn auch darauf schließen, daß die Kirche ursprünglich größer geplant war.

Odense Bys Museer

Sekretariat

Jernbanegade 13 - DK-5000 Odense C
Tel. +45 6613 1372 - Fax +45 6591 8900
Museumschef
Torben Grøngaard Jeppesen

Bevaringsafdelingen

Overgade 48-50 - DK-5000 Odense C
Tel. direkte +45 6614 8814 - 4680

Undervisningsafdelingen

Hestehaven 201 - DK-5220 Odense SØ
Tel. direkte +45 6614 8814 - 4613

Bygningshistorisk afdeling

Sejerskovvej 20 - DK-5260 Odense S
Tel. direkte +45 6614 8814 - 4608

Museer

Fyns Oldtid - Hollufgård

Hestehaven 201 - DK-5220 Odense SØ
Tel. direkte +45 6614 8814 - 4631 · Fax +45 6595 8490

Den fynske Landsby

Sejerskovvej 20 - DK-5260 Odense S
Tel. direkte +45 6614 8814 - 4641 · Fax +45 6612 7956

Møntergården

Overgade 48-50 - DK-5000 Odense C
Tel. direkte +45 6614 8814 - 4621 · Fax +45 6590 7376

Fyns Kunstmuseum

Jernbanegade 13 - DK-5000 Odense C
Tel. direkte +45 6614 8814 - 4651 · Fax +45 6590 8900

H.C.Andersens Hus

Hans jensens Stræde 37-45 - DK-5000 Odense C
Tel. direkte +45 6614 8814 - 4661 · Fax +45 6590 8600

H.C. Andersens Barndomshjem

Munke Møllestræde 3-5 - DK-5000 Odense C
Tel. direkte +45 6614 8814 - 4665

Carl Nielsen Museet

Claus Bergs Gade 11 - DK-5000 Odense C
Tel. direkte +45 6614 8814 - 4670 · Fax +45 6590 8600

Carl Niensens Barndomshjem

Odense 2A, Nr. Lyndelse - DK-5792 Årslev

